

Prof. Janko Orožen

ZGODOVINA CELJA IN OKOLICE

Celje, 1967

Pril. 94/497. 1/6)

Izdali: Olepševalno in turistično društvo Celje
ter Celjska turistična zveza

Tiskala Papirkonfekcija Krško, obrat Valvasorjeva tiskarna
Korekture je bral avtor

Že več let povprašujejo turisti po kratki zgodovini Celja in njegove okolice. Da tej želji ustrežemo, smo izdali to knjižico. Naj bo kratek, praktičen priročnik in vodnik.

In še to. Z njo bi radi počastili petinsedemdesetletni jubilej svojega častnega člana, profesorja Janka Orožna, ki ga je praznoval v decembru 1966.

**Olepševalno in turistično
društvo Celje**

Celjska turistična zveza

Celje, januar 1967

**PANORAMA
CELJA**

IZ DAVNIH DNI

Najstarejša zgodovina Celja in njegove okolice je bila še pred 50 leti zavita v popolno temo. Šele leta 1932 jo je univ. prof. Srečko Brodar, tedaj profesor prirodopisa na celjski gimnaziji, začel razkrivati. Ko je napravil izlet na Olševo, je zašel tik pod vrhom v višini 1700 m v nad 100 m dolgo jamo, Potočko zijalko. V njej je našel kosti jamskega medveda, ki je živel pri nas v ledeni dobi, predhodnici sedanje. To ga je privedlo do tega, da je s podporo celjskega Muzejskega društva 5 let vsake šolske počitnice v jami kopal in iskal sledove ledenodobnega ali diluvialnega človeka ter njegove kulture, ki jo označujemo kot starejšo kameno dobo ali paleolitik. Trud je bil poplačan. Razen popolnih skeletnih ostankov vsaj 1500 medvedov je spravljal na dan množstvo grobo obdelanih trdih kamnitih kosov, ki jih je diluvialni ali paleolitski človek rabil za orodje in orožje, več ko sto kosov orodja, izdelanega iz kosti, in nekaj ognjišč, na katerih je paleolitski človek pekel meso ujetih in ubitih medvedov.

Takoj po prvem odkritju sta Brodar in dunajski arheolog J. Bayer sodila, da pripadajo najdbe kulturni stopnji, imenovani po znanem francoskem najdišču kot aurignacien. Ledená doba obsega namreč štiri hladne in med njimi tri toplejše medledene periode. Aurignacien se je razvil v zadnji, tretji medledeni dobi. Bayer je bil tudi mnenja, da predstavlja olševska najdba kot olshévien posebno obliko aurignaciena.

Ko je prof. Brodar zaključil delo v Potočki zijalki, je po vrsti kopal še v Mornovi zijalki pri Belih vodah nad Šoštanjem, v jami Spehovki pri Luknji nad Šoštanjem in v Njivicah pri Radečah. Najdb je bilo manj, vendar niso bile brez pomena.

Potočka zijalka je bila prva znana višinska paleolitska postaja na svetu. Po vojni se ji je v Sloveniji kot taka pridružila Mokriška jama nad Kamniško Bistrico. Nekaj višinskih paleolitskih postaj so odkrili tudi v Švici.

Po vojni je profesor Brodar največ preiskoval jame na Krasu. Medtem je tudi nekoliko spremenil svoje mnenje o starosti najdb v Potočki zijalki. Nastale so v zadnji periodi ledene dobe, ko se je vreme začasno izboljšalo. Bilo je to pred kakimi 70 000 leti.

Potočka zijalka in olševska kultura sta postali del svetovne znanosti.

Celotna ledena doba je trajala več sto tisoč let. Bila je trda, vendar se je v njej pojavil človek kot najpopolnejše živo bitje. V

tej dobi je naša pokrajina zaradi ledenikov in obilnih voda v bistvu dobila svojo sedanjo obliko.

Naslednja doba sega v sedanjost. Preoblikovanje se je še vršilo, vendar mnogo počasneje. Vrší se še danes.

O človeku v celjski pokrajini še dolgo ni novih sledov. Pojavili so se šele v zadnjih tisočletjih pred našim štetjem. Dotlej je že močno napredoval. Rabi še kamnito orodje in orožje. Toda zdaj ga že večče brusi, tako da postane gladko in tudi zelo ostro. Preko vse celjske pokrajine so posejane najdbe kamnitih sekir in kladiv. Te najdbe so značilne za tako imenovano mlajšo kameno dobo (neolitik).

V zadnjem desetletju so naši starinoslovci (arheologi) odkrili tudi sledove neolitskega posodja, neolitskih domov in ognjišč (na Brinjevi gori, pri Zrečah, na Rifniku). Posodje so še oblikovali z roko. Mlajša kamena doba se je pri nas končala okrog leta 1500 pr. n. št. Nositelji njene kulture niso znani.

Mlajši kamni dobi je sledila kovinasta doba. Njeno prvo razdobje sta bakrena in bronasta doba. Baker je mehka kovina, z dodatkom cinka ali kositra se izpremeni v bron, ki je odpornejši in lepši od samega bakra.

Uporaba bakra in brona se je razvila pri nas pod vplivom prednje-azijskega Vzhoda. Kdo so bili nositelji bakrenodobne in bronzodobne kulture, nam ni znano. Verjetno so tudi oni prišli od Vzhoda, zibelke evropske kulture.

Iz bakra in zlasti iz brona so izdelovali orodje in orožje. V celjski pokrajini so najpomembnejša tri najdišča: Čermožišče pri Rogatcu, Hudinja pri Vitanju in Čret na Dobrovrljah. Manj pomembno najdišče je Breg pri Celju.

Okrog leta 1000 pr. n. št. se pa že močneje dvigne zavesa nad preteklostjo celjske pokrajine. Pod pritiskom iz Azije so se iz današnje Ukrajine pomaknila proti jugu in zahodu razna plemena, ki so že pripadala naši indo-evropski jezikovni skupini. Južni del Balkanskega polotoka so zavzela starejša grška, preko zapadnega Balkana in Vzhodnih alp do Bavarske in Benečije so posegla ilirska, a v njihovem ozadju so se v nižavju naselila panonska plemena.

Celjska pokrajina je bila v področju ilirskih Noričanov. Iliri so okrog leta 800 pr. n. št. poleg brona začeli uporabljati železo, najprej za okras, nato pa tudi za orodje in orožje. Tudi ta večšina je prišla od vzhoda. Označujemo jo kot halstatsko — po Hallstattu, glavnem najdišču v gornjeavstrijskem Salzkammergut. Pri nas so glavna najdišča hallstatske kulture ploski grobovi na Rifniku in veliki gomilni grobovi v Šeščah — med Grižami in Preboldom ter na Brinjevi gori med Zrečami in Konjicami.

Razen žar hranijo v svoji notranjosti posodje, okras, orodje in orožje. Tako na Rifniku kakor na Brinjevi gori so odkrili tudi temelje ilirskih koč. Ilirsko je tudi gradišče, odkrito na zapadnem vrhu celjskega Miklavškega hriba.

Okrog leta 500 je prišel nov naselitveni val od zahoda — iz današnje Francije je preko severne Italije in Vzhodnih Alp posegel v nižino Panonije in preko nje globlje na Balkan in celo v Malo Azijo. To so bili Kelti ali Galci.

V Vzhodnih Alpah zaostalo pleme keltskih Tavriskov se je spojilo z ilirskimi Noričani in ustanovilo veliko noriško kraljestvo, v bistvu sestavljeno iz medsebojno rahlo povezanih plemen, ki jih zgodovinarji navadno smatrajo za keltska. Keltski Noričani so se poleg kmetijstva bavili zlasti z živinorejo, lovom in rudarstvom. Rudnike so imeli na področju Visokih in Nizkih Tur na današnjem Gornjem Koroškem in Gornjem Štajerskem. Sloviti so bili dolgi in tanki keltski meči, ki so se jih bali tudi Rimljani. Noričani so imeli že strnjena naselja, mesta. Med njimi je tudi Celje, ki se je v keltski obliki glasilo kot Keleia. Izvor besede je morda še predkeltsko — noriški. Isto velja tudi za oznako nekaterih rek: Sava in Savinja, Drava in Mura.

Najvažnejša keltska najdba na naših tleh je tista iz Drešinje vasi zapadno od Celja: dva pri rigolanju za hmeljski nasad odkrita grobova sta hranila v svoji notranjosti keltske novce, konjsko opremo, posodje in pod. Še bolj zgovorne so najdbe keltskih novcev, ki jih ima Celje z okolico kar obilo; posamezne so našli v samem mestu, okrog 14 na bližnjem Lanovžu, nad 50 na Bregu pri zadnji regulaciji Savinje. Prav izdatni sta pa dve najdbi iz širše okolice: blizu lemerške graščine pri Dobrni je pred več ko 130 leti kmet izoral nad 500 keltskih novcev, pri trboveljski Dobrni jih je pa 50 let pozneje rudar izkopal več ko 600. Mnogi izmed teh novcev imajo na eni strani podobo bežečega konja, na drugi strani pa človeško glavo, predstavljajočo verjetno kneza, plemenskega poglavarja. Na nekaterih najdemo celo imena, izražena z rimskimi črkami. Ti novci so že nastali pod rimskim vplivom, imena so pa keltska. Na Bregu so poleg novcev našli tudi kalup za ulivanje, kar govori za kovnico.

Mnogo spominov na Kelte je ohranjenih na poznejših rimskih spomenikih, v imenih, ki se javljajo poleg rimskih. Na rimskih spomenikih srečavamo tudi upodobitve keltske noše (nekake avbe), keltskih običajev (nekako sedmino) in med rimskimi imena keltskih bogov.

Že v zgodnji prazgodovinski dobi je preko naših krajev vodila važna prometna pot, ki je vezala Italijo s Podonavjem in celo z Baltikom. Po njej je šel z današnjega poljskega Baltika proti jugu dragoceni in tedaj močno cenjeni jantar, v obratni smeri so pa šli proti severu obrtni izdelki naprednejše Italije, etruščanski in pozneje rimski. Na celjskem Lanovžu so našli nekaj debelih zrn iz jantarja kot ostanek ogrlice.

POD RIMSKIM ORLOM

Rimljani so združili pod svojo oblastjo ves zapadni svet, ki mu je bilo tedaj središče Sredozemsko morje. To so dosegli s stopnjevitim širjenjem svoje oblasti. Do leta 200 pr. n. št. so postali po petstoletni borbi gospodarji vse Italije. V naslednjih 200 letih so pa s svojimi provincami obkrožili vse Sredozemsko morje. Preko Jadranskega morja so širili svojo oblast deloma frontalno, deloma krilno, na jugu z izhodiščem v Grčiji, na severu iz Ogleja (Akvileje), utrjene mestne postojanke, ki so jo prav v ta namen

Bakhantska maska, najdena l. 1883 blizu Joštovega mlina na Ložnici. Original v dunajskem umetnosno-zgodovinskem muzeju, v celjskem muzeju točna kopija.

ustanovili leta 181. Noriško kraljestvo je prišlo pri tem zaokroževanju rimske posesti zadnje na vrsto.

Ko je Julij Cezar osvajal Galijo, mu je noriški kralj Boccio celo poslal svoje čete na pomoč. Ko pa je cesar Avgust ukrotil ilirska plemena sedanje Bosne, posavske Kelte in Panonce ter pomaknil rimske meje do Donave, so se Noričani vznemirili. Toda Avgustova vojskovodja, posinovljenca Druz in Tiberij, sta jih z lahkoto pomirila. To se je zgodilo leta 15 pr. n. št. Rimljani so Noričanom še okrog 60 let pustili domačo upravo, ki pa ni imela prave oblasti, v resnici je Noričanom že tedaj vladal rimski cesarski namestnik.

Keltska Keleia je kmalu postala zelo važno mesto rimskega Norika. Cesar Klavdij (41 — 54) ji je podelil pravice rimskega municipija, bila je v upravnem pogledu zmanjšana podoba Rima, gospodarja vsega sveta. V mestu je kmalu prevladovalo rimsko prebivalstvo, čeprav keltski živelj ni popolnoma izginil, pozneje srečavamo v mestu tudi Grke, Sirce in predstavnike drugih narodnosti velike in pisane rimske države — kot trgovce, obrtnike in vojake.

Na čelu mestne uprave sta bila dva duovira, podobna rimskima konzuloma, ki so ju svobodni meščani vodili na leto dni in sta upravljala mesto s pomočjo mestnega sveta (ordo). Mestni upravni teritorij je obsegal tudi sosedno podeželje; segal je od pohorskih slemen na severu preko Save na jugu, od Savinjskih Alp na zapadu do bližine Sotle na vzhodu. Sotla sama je že bila v Panoniji, ki je bila obmejna provinca kakor Norik.

Glavno mesto Norika je bil Virunum na Gosposvetskem polju, na drugem mestu je pa bila Celeia.

Včasih so bili v Celeji zbori predstavnikov province, ki jih je vodil najvišji provincialni duhovnik in so imeli veliko oblast, kajti presojali so tudi delovanje cesarskega namestnika.

Skozi Celejo je po starodavni trasi vodila rimska vojaška in trgovska cesta proti Donavi. Prihajala je iz Akvileja skozi Emono, ki je upravno spadala k Italiji, ter je pri Trojanah (Atrans) prekoračila mejo Norika. V Celeji se je cesta cepila v dva kraka. Eden je skozi Teharje, Šmarje, Gabrniško sotesko med Dolgo goro in Bočem, skozi Poljčane in Ptuijsko goro vodil v Poetovio (Ptuj), ki je že bil v Panoniji. Drugi se je pa skozi Frankolovo, Konjice in Polskavo prav tako usmerjal v Ptuj, med tem ko je glavna smer vodila v Lipnico (Flavium Solvense). Iz Ptuja je vodila ena smer v Carnuntum (Petronell) in Vindobono (Dunaj), druga v Budimpešto (Aquincum), tretja v Osijek (Murso). Pri Stranichah se je na levi cepil važen krak, ki je skozi Vitanje (Upellae), Stari trg pri Slovenjem Gradcu (Colatio) vodil v Globasnico v Podjuni (Juenna) in v glavno mesto province, Virunum.

Iz Celeje je vodila sicer manj znana cesta tudi proti jugu; pri Zidanem mostu je prekoračila Savo in se usmerjala proti mestu Neviodunum (Drnovo na Krškem polju), kjer se je združevala s cesto, prihajajočo iz Emone skozi Trebnje (postaja Praetorium Latobicorum) in je v nadaljnjem poteku vodila v Sisak (Siscia).

Rimska Celeia je bila prav na tleh sedanjega starega Celja v kotu med Savinjo in Voglajno. Če je tedaj Savinja tekla severno od sedanjega mesta, je še vprašanje, na katero ne moremo dati popolnoma zanesljivega odgovora, do II. stoletja je verjetno segalo rimsko mesto od juga proti severu do sedanje Cankarjeve in Vodnikove ulice, potlej se je pa začelo širiti v severno smer, kjer je

Noriški vojak, najpomembnejši
Celjan rimske dobe
(v celjskem muzeju)

nasproti sedanji gostilni Branibor ob Stanetovi ulici nastal nov mestni trg (forum).

V mestu je najdišče poleg najdišča. Ker mesto prekopavajo že izza srednjega veka, kljub temu ne moremo narisati točnega načrta rimske Celeje. Le toliko lahko rečemo, da se glavne sedanje ulice vsaj delno drže rimskih, katerih dve najvažnejši sta se križali v sredini prvotne Celeje.

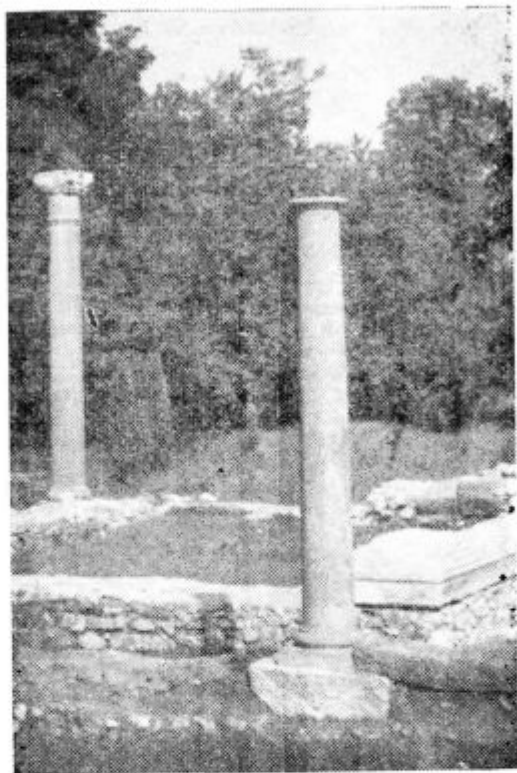
Celeia je bila zidano mesto s podtalno kurjavo v mnogih hišah, s svetišči in javnimi poslopji. V mestu in okolici so izkopali vsaj 200 napisnih spomenikov, deloma nagrobnikov, deloma raznim rimskim in nerimskim bogovom posvečenih votivnih kamnov (arae). Dragocenejši kamen je pohorski marmor, ki so ga s suženjskim delom lomili in spravljali v mesto. V najstarejšem južnem delu mesta so se ohranili celo veliki in trdni rimski kanali, na katere se je pred 150 leti naslonila novejša kanalizacija. Po bližnjih gričih so bile rimske vile. Obzidje je pa mesto dobilo verjetno šele okrog leta 200, ko so časi zaradi vpadanja germanskih narodov začeli postajati nemirni.

Gosto naseljena je bila tudi širša okolica mesta, najbolj v Savinjski dolini, o čemer glasno govori odkritje velikega šempetrskega groblja s tremi — mogočnimi in lepimi nagrobnimi kapelami celjanskih veljakov, duovirov — županov. Kakor sta prikazala univ. prof. Josip Klemenc in kustos Vera Kolšek, je groblje okrog leta 268 izpodjedla Savinja, ki ji tedanjo strugo še danes označuje skozi Ločico in Sempeter potekajoča terasa.

Nekoliko zapadneje, med Ločico in Bregom, je cesar Mark Aurelij 100 let poprej zgradil vojaško taborišče kot prehodno bivališče II. Italske legije, ki jo je ustanovil, da bi laže zavračal napade germanskih Markomanov in Kvadov, ki jih je vabilo proti jugu tedaj še nedotaknjeno bogastvo Italije. Nedaleč od taborišča, v smeri proti Gornjim Grušovljam, je bilo veliko rimsko naselje, katerega ostanki so, kolikor vemo, vzbujali pozornost že pred 150 leti in so še sedaj deloma vidni v veliki groblji sredi polja.

Proti koncu II. stoletja so se že začeli majati temelji velikega rimskega imperija. Notranje vezi so začele popuščati, izprva malo, pozneje močneje vidno. To se je odražalo tudi v verskih nazorih. Ljudje so se začeli zatekati k orientalskim bogovom, ki naj bi obupavajočim dušam prinesli odrešenje, k egipčanski Izidi, boginji lune, zlasti pa k iranskemu (perzijskemu) bogu sonca Mitri, čigar češčenje je duše porušilo. Isto hrepenenje je ustvarjalo podlago za širjenje krščanstva, ki je prevladovalo v državi v začetku IV. stoletja. Tedaj je Celeia dobila svojo cerkev, ki je stala na mestu sedanje pošte. Prvotna cerkev je bila majhna in so jo zato v nedoločenem času porušili ter na njenem mestu zgradili večjo baziliko. To je bila škofijska cerkev. Izmed celjskih škofov je popolnoma zanesljivo ugotovljen Gavidencij, čigar ime čitamo na nagrobni plošči, vzdani na zunanji strani severne stene cerkve sv. Pavla v Prebrodu. Pričanje o sv. Maksimilijanu kot celjskem mučencu je pa srednjeveška legenda, ki nima stvarne zgodovinske osnove.

Ostanki
Heraklejevega
svetišča,
odkriti po
zadnji vojni
na planoti
Miklavškega
hriba

Z notranjo stisko je v zvezi tudi zunanja, ki so jo ustvarjali preko Donave prihajajoči vpadi tujih narodov, germanskih in drugih. Podrobnosti sicer niso znane. Posebno usoden je moral biti pohod hunskega kralja Athile (452), ki je na svoji poti proti Rimu požigal in uničeval. Tedaj je mnogo trpela tudi Celeia. Že 50 let poprej je po isti poti vodil v Italijo Zapadne Gote kralj Alarih, a nekaj desetletij za Huni je šel z Vzhodnimi Goti v Italijo kralj Teoderik Veliki, ki se je tamkaj polastil oblasti in vsaj začasno ustvaril na tleh Italije državo Vzhodnih Gotov, ki so ji pripadali tudi naši kraji. Bilo je še nekoliko manjših germanskih narodov, ki so preko naših krajev silili v Italijo. Najvažnejši med njimi so bili Langobardi, ki so se na naših tleh nekaj let celo zadrževali; ko jih je kralj Alboin leta 568 odpeljal v Italijo, se je končala viharina doba, ki jo označujemo kot preseljevanje narodov. Na tleh Italije je po mnogih pretresih nastalo mnogodržavje, ki so ga Italijani prebredli šele pred sto leti. Na naših tleh je pa bil deloma prazen prostor, ki so ga zavzeli od vzhoda in severovzhoda prihajajoči slovenski rodovi, naši predniki.

PRIHOD IN NASELITEV SLOVENSКИH RODOV

Slovenski rodovi so prihajali v naše kraje v več tokovih, ki so se usmerjali po dolinah rek in po cestah. Celjsko pokrajino je zavzel tok, ki ga naši zgodovinarji označujejo kot posavsko — gorénjsko — obsoškega. Stara cesta mu je kazala pot.

Rodovi so prihajali v novo domovino organizirani po plemenih, ki so obsegali več rodov. Na čelu rodov so bili starešine, na čelu plemen župani. Že v pradomovini, še bolj pa med pohodom so se plemena bolj ali manj trajno združevala, da bi mogla premagovati težave, ki jih je bilo obilo. Že v prazgodovini so ozemlje, na katerem je prebivalo plemo, označevali kot župo. Župan je prebival na gradišču, zavarovanem s pleteno ogrado, jarkom in nasipom. Pri njem so se sestajali rodovni starešine na posvet. V celjski pokrajini je mnogo višinskih točk, ki nosijo ime Gradišče, ponekod se sledovi gradišč še danes vidijo. Nekatera so gotovo prazgodovinska, druga so ostanek poznejših, srednjeveških gradičev, nekaj je pa gotovo slovanskih. Glede na narečje ime celjski pokrajina nekaj prehodni značaj, od juga prihajajo preko Maliča in Mrzlice glasovne posebnosti dolénjskega narečja, v dolini sami se pa preko vzhodnega savinjskega narečja polagoma vrši prehod v osrednje in vzhodno štajersko narečje.

S stalno naselitvijo v novi domovini je prišlo do večje povezanosti med posameznimi plemeni, do nastanka plemenske države. Kakor je znano, je bila osrednja pokrajina staro-slovenske države na Koroškem, središče je imela na Gosposvetskem polju — v Krnskem gradu, Latinski frankovski viri označujejo njenega vladarja kot vojvodo (dux), medtem ko se je v domačem govoru uve-

Pogled na del razstavljenih šempetrskih spomenikov

ljavila oznaka knez, ki je tujega izvora in spominja na stike (milorjubne in bojne) z vzhodnogermanskimi plemeni v pradomovini.

V okolici kneza srečavamo koseze, katerih ime spominja na ruske kozake. Kosezi so bili kneževu oboroženo spremstvo, njegova družina, in so kot taki imeli določene posestne in družbene predprave, v njih lahko vidimo zarodek slovenskega plemstva; ko so Slovenci pozneje prišli pod tujo oblast, so jih Nemci začeli označevati kot »Edlinge«.

Na Koroškem so kosezi ustoličevali kneza. Niso pa bili naseljeni samo v njegovi bližini. Iz poznejših virov vidimo, da so bili raztreseni po vsej Karataniji, tudi po tisti, ki se je ponemčila.

V celjski pokrajini so bili kosezi razmeroma številni. Največ se jih je ohranilo v sestavu teharske kmečke plemiške občine, ta in oni kosez je pa postal pravi kmet — tlačan. Ohranjeni urbar, v katerem je teharska kmečka plemiška občina natančneje obdelana, je forhteneški iz leta 1618. Tedaj se je teharska kmečka občina delila v spodnjo in gornjo. Spodnja občina je imela okrog 100, gornja okrog 60 kmetov — pozneje jih je bilo več, kajti koseščine so se močno cepile. Spodnji občini so razen Teharja pripadala še sosedna naselja: Čret, Bukovžlak, Slance, Vrh, Kresnike, Lipa, Pečovje, Zvodno in Osenica. V teh naseljih ni bilo tuje posesti, razen v vinogradih Zvodnega in Vrhov. Gornja občina je pa obsegala kmetije v Savinjski dolini in v prehodnem gričevju med njo in Šaleško dolino; bile so v Petrovčah, v Kasazah pri Petrovčah, Šeščah, Selu, Grajski vasi, Cepljah, na Veterniku (Na veternem), v Ločju (»Stauden«), v Spodnjem Kotu (»Unter Khott«), pri St. Ilju, v Podgorju, Kavčah in Podkoželju. Pri St. Andražu je še ohranjeno ime Kaseznik in poleg njega je Blagotinšek. Ime hriba Koželj (v nemških virih Kossel) in naselja Podkoželj gotovo spominjata na koseze, enako primka Koželj, Koželj. Naselje Kasaze pa itak neposredno opozarja nanje. Ta naselja v srednjem veku že niso bile v celoti koseška. Najbolj še to velja za Kasaze in Šešče. V drugih naseljih je bilo kosezov manj, ponekod so jim pripadali samo posamezniki. Savinjski kosezi niso mogli biti neposredni kneževi družinike, lahko bi jih smatrali za spremjevalce in zaščitnike kakenga posebnega (oddelnega) savinjskega kneza. Ni tudi izključeno, da je Savinjska dolina pripadala posebni slovenski kneževini, ki je vsaj za konec dobe slovenske samostojnosti izpričana za svet okrog Save, njen knez Vojnimir je spremljal Franke Karla Velikega na njihovem pohodu proti Obrom.

V novih krajih so našli slovenski rodovi novo prirodo, ki se ji je bilo treba prilagoditi. Nova domovina tudi ni bila popolnoma prazna. Nekaj starih naseljencev, Romanov in gotovo tudi poromaničenih Ilirov in Kelto, so še našli v njej. O tem pričajo ohranjena imena v širši okolici mesta: Lahovna pri Vojniku, Laška vas pri Storah in Jurkloštru, Lahomno in Lahomščica pri Laškem, Lahov graben pri Jurkloštru in samo Laško.

Od prejšnjih prebivalcev so Slovenci prevzeli še nekaj izrazitih drugih imen: Celje, Trojane, Sava in njena izpeljanka Savinja. Druga imena so si napravili sami, često se naslanjajoč na okolje in prirodo, mnoga imena so pa v naše kraje prinesli iz pradedovine.

POČETNA VKLJUČITEV V FRANKOVSKO NEMŠKI FEVDALNI RED

Doba narodne samostojnosti je pri Slovencih trajala blizu 200 let. V tem času so se pri njih javili prvi znaki fevdalizma: dednost kneževske oblasti, nastanek družine in začetki plemiških rodov. Notranja nujnost življenja in borba proti nemškim Bavarcem, Furlanom in Obrom sta pospeševali ta razvoj. Vendar je bila še ogromna večina ljudstva popolnoma svobodna.

**Nagrobni
spomenik
rodbine
Ennijcev
v Sempetru**

Ker so Slovenci v družbenem razvoju zaradi raznih okoliščin nekoliko zaostali, so podlegli močnejšemu pritisku. Zagospodarili so jim tuji in jim vsilili svoj fevdalizem. V celoti si jih je podredil frankovski kralj Karel Veliki, ki jim je domače kneze nadomestil s tuji, nadzorno oblast nad njimi je pa poveril furlanskega mejnemu grofu na jugu in mejnemu grofu Vzhodne krajine na severu. Meja med obema področjema je bila v glavnem Drava, na vzhodu je pa potekala severno od nje.

Ob tem času so med Slovenci intenzivno širili krščanstvo, na severu iz Solnograda (Salzburga), na jugu iz Ogleja.

Ker je cerkvi pripadala cerkvena desetina na podrejenem področju, je prišlo med obema cerkvenima poglavarjema do spora. Karel Veliki ga je rešil tako, da je leta 811 določil Dravo za mejo med obema nadškofijama. Ta njegova razmejitev je veljala blizu 1000 let.

Glede politične meje je pa prišlo do izpremembe že za Karlovega naslednika Ludovika Pobožnega. Že Karel si je skušal pridobiti nadoblast tudi nad Hrvati. Nadzorstvo nad njimi je poveril furlanskemu mejnemu grofu. Ker je ta postopal preveč oblastno, se mu je uprl Ljudevit, knez Posavske Hrvatske (Slavonije). Posavskim Hrvatom so se pridružili tudi Korotanski Slovenci. Borba je trajala štiri leta in je bila silno ogorčena. Franki so zmagali s tem, da so po Posavski Hrvatski pobijali, požigali in pustošili. Hrvatov sicer niso mogli obdržati pod svojo oblastjo, pač pa so Korotanskim Slovincem vzeli posebne kneze. Na vzhodni meji so ustanovili pet mejnih grofij: furlanska in istrska sta prišli pod Italijo, mejna grofija ob Savi, Spodnja Panonija — južno od Drave, in Gornja Panonija severno od nje pa najprej pod Bavarsko in leta 876 pod obnovljeno Karantanijo, ki je bila zdaj pod nemškim vodstvom.

Posavinje je pripadalo mejni grofiji ob Savi. Leta 838 se že imenuje prvi mejni grof ob Savi. To je bil Salamon.

Iz konca IX. stoletja je znano ime še enega nemškega močnika, Waltunija, ki mu je kralj Arnulf leta 895 poleg nekaterih po-

V bika spremenjeni Zevs odnaša Evropo — relief na Ennijevem spomeniku v Šempetru

sestev na Koroškem in Gornjem Štajerskem podelil tri kraljevske kmetije pri Brestanici (Rajhenburgu) ter neko posestvo pri Krškem.

Ime Waltuni utegne biti spačena oblika slovenskega Volkun. Zaradi tesne zveze, ki so jo savinjski kraji imeli nekaj stoletij s Koroško, je treba navesti še drugo darovnico iz te dobe, ki se nanaša na Koroško, in sicer njen severni del. Leta 898 je cesar Arnulf podelil plemenitniku Svetopolku, ki se v listini navaja kot Zeuentibolch = Svetopolk, vazalu svojega sorodnika mejnega grofa Liutbalda, v popolno last nekatera posestva v Karantaniji, ležeča v dolini Krke in okrog Brež — Selič. Oba velikaša sta po Ljudmilu Hauptmannu bavarskega rodu. Svetopolk (morda tudi Valtuni) je dobil slovansko ime zaradi tesnih stikov z velikomoravskim knezom Svetopolkom, morda svojim botrom.

Započeti fevdalni razvoj je prekinil madžarski naval, ki se je začel okrog leta 900. Madžari so vzdolž stare rimske ceste prodrli na Kranjsko, preko nje celo v Gornjo Italijo in Francijo. V Savinjski dolini so se zadrževali daljšo dobo. Šele po malo manj ko 100 letih so bili vrženi proti vzhodu, do trajne meje pa šele okrog leta 1200. Kako je v početku ta borba potekala, ni pobliže znano, vsekakor je bila uspešna šele po madžarskem porazu na bavarskem Leškem polju (955).

Več vemo o poznejši borbi, ki je bila na področju vzhodnih Slovenskih goric. Vodili so jo solnograški nadškofje kot posestniki Lipnice in Ptuja oziroma njihovi mogočni vazali, Ptujski grofje. Tu na vzhodu so za borbo z Madžari organizirali tako imenovane strelske dvorce, na katerih so bili kmetje strelci, ki so jim kot nagrado za sodelovanje v obrambi in napadu izboljšali socialni položaj in zmanjšali dajatve.

Že navedeni forhteneški urbar pravi, da so bili taki kmetje — strelci tudi Teharčani in njim pridruženi kosezi v Savinjski dolini in sosesčini. To je docela združljivo z njihovim položajem, nemogoče je pa, da bi na tem temeljilo njihovo kmečko plemstvo. V Braslovčah sta bila še v dobi Celjskih grofov dva svobodna dvorca, katerih lastnika sta bila obvezna, da ob nevarnosti dasta Žovneku oboreženega strelca na pomoč. Eden izmed njiju, Legant, stoji še danes.

Tik pred letom 1000 so vladarji v mejah možnosti tedanje dobe ustanovili niz mejnih grofij ali krajin, katerih grofje so se na meji samostojno borili. Te krajin so bile: Karantanska krajina, obsegajoča Gornje in Srednje Štajersko, Podravska ali Ptujška krajina, obsegajoča Ptujsko polje in vzhodne ter jugovzhodne obronke Pohorja, Savinjska krajina, obsegajoča Posavinje in Dolenjsko, ter Kranjska krajina, obsegajoča v glavnem Gorenjsko.

Savinjska krajina je bila delna naslednica nekdanje marke ob Savi. Prvo poročilo o njej je iz leta 980. Tedaj je rimsko-nemški cesar Oton II. podelil grofu Viljemu od svoje lastnine 20 kraljevskih kmetij med Dobričem (Goro Oljko), Breznico (vzpetostjo nad Vitanjem v Paškem Kozjaku) ter Stenico na eni ter posestjo grofa Markvarda, ki je bila okrog Konjic, na drugi strani. Navedene kraljevske kmetije so bile vsekakor v Šaleški dolini in Vitanjski kotlini.

Druga darovnica je iz leta 1016. Tedaj je cesar Henrik II. podelil grofu Viljemu II. skoraj celo Kozjansko in vso svojo posest med Savo, Savinjo, Sotlo in Mirno.

Tretja darovnica je iz leta 1025; z njo je kralj Konrad II. podelil grofu Viljemu II. 30 kraljevskih kmetij med Koprivnico, Hudinjo in Voglajno ter med Krko in Savo, razen tega pa med temi vodami vse tiste gore in doline, ki so bile dotlej kraljeva last. Ta darovnica se nanaša na naselja med Koprivnico, Hudinjo in Voglajno — mislimo lahko na Gaberje, Spodnjo in Gornjo Hudinjo, Vojnik, Dobrno in Šmartno v Rožni dolini, a tudi na Šentjur, torej na neposredno sosesčino Celja. Darovnica se pa nanaša tudi na Dolenjsko.

Posest, ki so jo dajale vse tri darovnice, je bila velika. Obsegala je vsaj tretji del Savinjske doline in njene sosesčine. Vendar je bila celotna posest, ki sta jo imela oba grofa, še mnogo večja. Bila sta namreč potomca Valtunijeva in sta imela v posesti vsaj vse tisto, kar si je bil leta 895 pridobil ta velikaš. Poleg tega se je Viljem I. poročil z grofico Herno, potomkinjo Svetopolka Seliško — Breškega. Ta mu je prinesla za doto ogromno posest, ki je segala od Save onostran Trbovelj preko Slovenjega Gradca in Koroške na Gornje Štajersko ter na vzhodu od Šentjurja preko Maribora do Lápnice.

Grofica Hema je preživela moža in sina. Ogromno premoženje je kot ženska upravljala s pomočjo odvetnikov. Savinjski odvetnik je bil Preslav, koroški pa Askvin, prvi verjetno, drugi gotovo njen sorodnik.

Grofica Hema se je odločila, da v duhu časa velik del posesti podeli cerkvi. Na Koroškem je ustanovila več cerkva in je glede njih s solnograškim nadškofom Balduinom sklenila poseben dogovor. Nadškof se je odrekel pravici, da te cerkve upravlja in pri njih namešča duhovnike, da pobira pogrebno pristojbino in desetino, dobil pa je zato od Heme Rajhenburg (Brestanico) in posestvo pri Krškem. Nadškof je Rajhenburg utrdil za obrambo proti Madžarom (kakor Ptuj in Lápnic) in kot izhodišče za osvojitve Brežiskega kota.

Hema je v tem času na Krki ustanovila cerkev Matere božje in nunski samostan, v katerega je vstopila. Samostan je Hema zelo bogato obdarovala s posestvi na Koroškem in v bivši Savinjski mejni grofiji.

Grofica je umrla leta 1044. Pozneje jo je cerkev proglasila za blaženo. Verniki so jo zelo častili. Med Savinjo in Sotlo (na Kozjanskem) so ji zgradili v spomin dve cerkvi.

Samostan na Krki je obstajal 29 let, kajti leta 1072 ga je solnograški nadškof uporabil za dotacijo nove krške škofije, ki je s tem pridobila ogromno posest na Koroškem in v bivši Savinjski marki. Posest je zavzemala severni pas Savinjske marke in je segala od Saleške doline do Sotle. Na južni strani Savinje ji je pripadala Mišenska dolina. Središče krške posesti je bilo Vitanje, odtod je z ozkim pasom segalo zapadno od Celja do Savinje in na Liscach celo preko nje. Čeprav je starejša zgodovina Škofje vasi zavita prilično v temo, smemo vendar reči, da je dobila svoje ime po krških škofih. Škofje so posest le deloma upravljali neposredno, večinoma

so jo dajali v fevd (zajem). Celo Celjski grofje so bili njihovi fevdniki za mnoge gosposčine med Voglajno in Sotlo. Konec srednjega veka so se pa fevdalne vezi večinoma popolnoma prekinile. Toda še v drugi poloviti XVIII. stoletja so škofje kot svoj fevd potrjevali posest Lemberga pri Dobrni. Trdno so se pa držali Vitanja, kjer jim je prvotni grad uničil potres leta 1201. Z novega gradu se je pozneje gosposkinska uprava preselila v trg. Leta 1783 so krški škofje Vitanje prodali.

Velike dele Hemine posesti so dobili tudi sorodniki po njeni in po moževi strani. Darovnice sicer niso ohranjene, vendar se nam kažejo iz posebnega stanja naslednjih stoletij.

Največ si je pridobil grof Askvin, čigar potomci so se imenovali Askviniči. Grofu Askvinu je grofica Hema podelila vso laško — trboveljsko-radeško pokrajino, pa Zalec, okolico Zabukovice, Slovenj Gradec in Radlje (Marenberg) v Podravju.

Askviniči so izgubili to posest v začetku XII. stoletja zaradi homatij, ki so nastale v deželi za borbe med papežem in cesarjem. Izrinil jih je Bernard Sponheimski, brat koroškega vojvode in gospodar Maribora.

Ko je Bernard leta 1148 padel v drugi križarski vojni, je prevzel njegovo bogato posest njegov nečak, štajerski mejni grof Otokar IV. S tem je prišla laško — trboveljska — radeško — žalska pokrajina v sestav štajerske dežele. Ko je leta 1192 umrl štajerski vojvoda Otokar I., mu je na osnovi dedne pogodbe sledil avstrijski vojvoda Leopold V.

S tem je navedena posest postala babenberška.

Vendar rod Askviničev ni bil popolnoma uničen. Eden izmed Askviničev je ustanovil mogočen rod Plajenskih na Gornjem Avstrijskem, a teh potomci so bili na naših tleh zelo bogati grofje Višnjegorski.

Osrednji del Hemine posesti, ki mu je pripadala Spodnja Savinjska dolina, je po smrti grofice Heme prišel v roke bolj oddaljenim sorodnikom, koroškim grofom Vovbrskim. Njihov glavni grad Vovbre (Heunburg), ki je dobil ime po Obrih, je bil severno od Velikovca. Središče vovbrske posesti v Savinjski dolini je bilo v kakem dolinskem dvorcu, v XII. stoletju pa že na Gornjem Celju, ki se pojavlja prvič med letom 1122 — 1137. Prvi v Savinjski dolini in na Gornjem Celju znani Vovbržan je bil grof Gunter Hohenwart — Pozzuoli, ki nastopa pod imenom svoje furlanske posesti. Pod pravim imenom se na savinjskih tleh javlja rod Vovbržanov šele leta 1170/1180. Vovbržani so bili tudi gospodarji v Saleški dolini. Tu so imeli dva krška fevda in tudi večjo osebno ali alodialno posest. Na njej so nastali mnogi gradovi, med njimi najvažnejši: Velenje, Soštanj, Turn, Forchteneck, Schaumburg in Katzenstein. Vovbržani so bili tudi gospodarji Mozirja, ki je bil prvotno morda oglejski fevd. Neka posestva so imeli celo v Radeški pokrajini; saj so njim prvotno pripadali gradovi Zebnik, Gomila (Erckenstein) in Boštanj.

V Savinjski dolini nastopa tudi rod gospodov Ortov, ki so imeli svojo posest okrog Smartnega in Rečice ob Paki, okrog Andraža in Polzele.

Orte so leta 1262 podedovali gospodje Žovneški, ki so bili verjetno potomci enega izmed Askvinovih sinov ali Heminega odvetnika Preslava. Žovneškim je pripadala sijajna bodočnost.

Na severnem obrobju Savinjske doline je iz Hemine dediščine nastala posest gospodov Vojniških in posest gospodov Bogenskih na Dobrni. Vojniški grad je bil na Tomaževem hribu. Bogenski so imeli posest verjetno od krških škofov, ki so jo pozneje odkupili in priključili svoji vitanjski posesti. Gosposčino izprva imenujejo Dobrno, kakor se je imenoval sam kraj, leta 1257 se prvič označuje kot Domus Nova = Nova hiša, pozneje nemški kot Newnhous.

DRUGA FAZA FEVDALIZMA: KONCENTRACIJA POSESTI PO ŽOVNEŠKIH GOSPODIH — CELJSKIH GROFIH

Gospodje Žovneški se nam v listini javljajo prvič leta 1120. Ako računamo na posamezen rod 30 do 40 let, moramo reči, da nam prvi trije rodovi Žovneških niso znani. Pod tem imenom nastopajo v zgodovini dobrih 200 let. V tem času se je razvrstilo pet njihovih rodov, šesti sega že bolj v zgodovino grofov Celjskih. Pri tem imamo v mislih samo vodilne posestne člane.

Prvi rod: **Gebhard I.**, s pridevkom Savinjski (1130, 1144).

Drugi rod: **Leopold I.** (1146) — Gebhardov sin, mogel bi pa biti tudi njegov brat.

Tretji rod: **Gebhard II.** (med 1173 in 1253), ki se sicer vedno navaja kot Žovneški, ima pa enkrat (leta 1235) naslov Lemberški.

Grb Celjskih grofov,
kombinacija grba
Žovneških gospodov
in Vovbrskih grofov

Cetrti rod: **Konrad I.** (1212 do okrog 1250) in **Leopold II.** (1224), sinova Gebharda II.

Peti rod: **Gebhard III.** Gotoveljski (+1291), **Konrad II.** (+ 1262), **Leopold III.** (+ 1286), **Ulrik I.** (+ med 1314 in 1318).

Šesti rod: **Friderik I.** (+ 1360), izza leta 1341 grof Celjski. Konrad I. (četrti rod) je bil pesnik in je zahajal v St. Vid na Koroškem na dvor za pesništvo vnetega koroškega vojvode Bernarda in njegove žene Jute, knežne iz rodu čeških Přemyslovcev.

Za zgodovino rodu, njegove moči in njegovega vpliva sta bili pomembni tudi ženi Ulrika in Leopolda III. (peti rod), Katarina in Marjeta, ki sta bili iz rodu Vovbržanov, saj sta tvorili rodbinsko osnovo za pridobitev velike vovbrske dediščine, prav tako sestri Zofija in Ana (peti rod), izmed katerih je prva poročila Friderika Ptujskega in druga Seifrieda Marenberškega, oba pomembna fevdalca.

Vsa pozornost Žovneških je bila izprva posvečena širjenju posesti; v tem pogledu se niso ločili od plemičev svoje dobe, samo izredno mero daljnovidnosti so imeli. Njihova prvotna rodbinska posest, kolikor jo poznamo, je obsegala gradove/ z gosposčinami in podložniki: Zovnek (imenovan tudi Soneck, Saneck in pod. = Savinjek), Senek — Scheineck nad Polzelo, Ojstrico nad Loko pri Taboru in Liebenstein nad Preboldom. Žovnek se navaja prvič leta 1173, ostali pa leta 1288. Leta 1262 so Žovneški podedovali Orte, s katerimi so bili v svaštvu. S tem so znatno razširili svojo posest v severnozahodnem kotu Spodnje Savinjske doline (Polzela, Andraž ob Ložnici, Šmartno ob Paki).

Leta 1262 so Konrada I. sinovi sklenili medsebojno gospodarsko in dedno pogodbo, na podlagi katere so uživali posest sicer ločeno, niso je pa pravno delili, kakor je bila navada pri drugih rodovih; s tem so si očuvali podlago svoji moči.

Gebhard III. se tik pred smrtjo javlja kot lastnik Gotovelj, katerih posest je že tedaj segala do Žalca. Ker je bila sredi vovbrske posesti, je možno, da so si jo Žovneški pridobili na osnovi kake ženinne pogodbe. Kje je stal stari gotoveljski grad, ni znano, morda na hribčku, ki se danes imenuje Gradišče, saj ni v vsej dolini nobenega gradu, ki bi segal v dobo Žovneških.

Ulrik I. je preživel svoje brate in postal tako sam lastnik že velike posesti. Razširil jo je celo do Sotle, kajti od krškega škofa je dobil v fevd Rogatec in Kostivnico.

Svojevrstno je bilo razmerje do župnije v Braslovčah in do gornjegrajskega samostana, ki je imel mnogo posestev tudi na vzhodni strani Dobrovelj, torej v žovneškem območju.

Žovneški in oglejski patriarh sta ustanovila župnijo v Braslovčah, ki je bila zelo velika, saj je segala od Belih Vod do Save pri Trbovljah. Župniji so bili Žovneški patroni ali zaščitniki, nad župljani so imeli krvno sodstvo in zato tudi neke gospodarske pravice.

Prav tako so bili patroni gornjegrajskemu samostanu, in sicer za posest na njihovi strani Dobrovelj. Ker so delali samostanu in njegovim podložnikom čisto škodo, so najprej v korist samostanu izgubili patronat nad braslovško župnijo, nato pa tudi nad samostansko posestjo in samostanskimi ljudmi. Patronat nad samostanom so si povrnili šele, ko so že bili gospodarji Celja.

Predstavniki petega rodu Zovneških so se že vpletali v velike politične dogodke. Leopold III. se je na strani Rudolfa Habsburškega na Moravskem polju boril proti češkemu kralju Otakarju II. in tako pomagal Rudolfu, pridobiti si avstrijske dežele. Njegov brat Ulrik I. je pa pomagal Rudolfovemu sinu Albrehtu v vojni proti koroškemu vojvodi Henrikju. V miru, ki je sledil, je koroški vojvoda odstopil Habsburškemu Savinjsko dolino (1311), ki je s tem menjala svojo koroško deželno pripadnost s štajersko. Ulrik Zovneški je svoje rodbinske savinjske gradove formalno izročil Habsburžanom, a ti so mu jih potrdili kot fevd. Navezani stiki so držali 100 let.

Zadnji izmed Zovneških, Friderik, je postal dedič vovbrske posesti. Zadnji Vobržan, Friderik, je umrl leta 1322. Njegove gradove Soštanj, Forchteneck in Mozirje je Friderik Zovneški brez težave prevzel, zaradi Celja se je pa moral več let bojevati s Konradom Auffensteinskim, ki sta mu ga bila zastavila vdova pokojnega Vovbrskega in neki drug sorodnik. Zovneški je uspel, leta 1331 mu je bila prepuščena prva in leta 1333 druga polovica Celja, gradu in gosposčine.

Leta 1341 je Friderik zase in za svoje potomce pridobil grofovsko čast z naslovom grofov Celjskih. Čast si je dal vezati na zelo veliko leंबरško gosposčino, ki je segla od Žabjeka pri Slovenski Bistrici na severu do Grobeljc pri Vinskem vrhu (Sv. Štefanu) na jugu.

Njegovi potomci so leta 1372 dobili potrditev državnega grofovstva in razširitev njegove teritorialne podlage, tako da je poslej obsegala tudi področje Savinjske doline. Grofovsko čast so jim priznali tudi Habsburžani, čeprav je bilo videti, da tega niso radi storili.

V dostojanstvu državnih grofov nastopa rod slabih 100 let. Leta 1436 mu je bila priznana čast državnih knezov. Ta počastitev je izzvala vojno s Habsburžani, ki se je zaključila z medsebojno dedno pogodbo (1443). Kneževsko čast je rod užival samo 20 let, dokler ni leta 1456 izumrl.

Glavni grofovski predstavniki rodbine obsegajo pet rodov in so naslednji:

Friderik I. (+ 1360); njegova sinova **Ulrik I.** (+ 1386) in **Herman I.** (+ 1385). Ulrikov sin **Viljem** (+ 1392) in **Hermana I.** sin **Herman II.** (+ 1435); **Hermana II.** sin **Friderik II.** (+ 1454) in **Friderika II.** sin **Ulrik II.** (1456).

O visokem ugledu rodu pričajo tudi ženitve, ki Celjanov niso povezovale samo z najuglednejšimi rodovi visokega plemstva, ampak tudi z vladajočimi rodbinami. Tako je Viljem I. imel za ženo Ano, poljsko kraljevsko hčer, njegova hči Ana je pa bila žena poljskega kralja Vladislava. Viljemov stric Herman I. je bil poročen s Katarino Kotromaničevo, hčerko vladarja Bosne. Herman II. je dal svojo hčer Barbaro za ženo samemu cesarju Sigmundu. Sigmundova in Barbarina hči Elizabeta je postala žena kralja Alberta IV., vnukinja Elizabeta pa žena poljskega kralja Kazimirja. Zadnji Celjan, Ulrik II., je bil poročen s Katarino, hčerjo srbskega despota Jurija Brankovića. Ze same te ženitve kažejo, da so Celjani vodili visoko politiko, ki jih je usmerjala v Srednjo Evropo, še bolj pa proti Balkanu.

Različne oblike grba Celjskih grofov kot velikašev ogrsko-hrvatskega kraljestva

Ta mogočni vzpon je temeljil na gospodarski podlagi, ki je bila predvsem fevdalno — posestnega značaja, vendar so v njej že vidne tudi poteze finančnega gospodarjenja.

Po pridobitvi vovbrske dediščine je imel rod v svoji posesti glavni del Šaleške doline. V naslednjih letih je posest hitro rasla, bodisi z nakupom, bodisi s trajno pridobitvijo fevdov — šlo je do Sotle in preko laško — trboveljsko — radeške pokrajine na Dolenjsko, iz Spodnje Savinjske doline neposredno v gornjo dolino in na Gorenjsko, ob Pohorju v Podravje in na Koroško ter preko posameznih pridobitev na Gornje Štajersko in celo na Spodnje Avstrijsko.

Najviše se je dvignila moč in oblast grofov Celjskih za Hermana II. Ker je grof v bitki pri Nikopolju (1396) rešil cesarju Sigmundu življenje, je bil poslej deležen posebne njegove milosti. Cesar mu je kot ogrsko — hrvatski kralj podelil celo zagorsko grofijo na Hrvaškem in Medžimurje s Čakovcem. Lepa Krapina je postala priljubljeno bivališče grofovske rodbine. Tu je Hermana II. obiskal cesar Sigmund, tu se je zaročil in poročil z njegovo hčerjo Barbaro.

Leta 1418 je izumrl na Koroškem rod grofov Ortenburških, s katerimi sta Celjane vezala bližnje sorodstvo in dedna pogodba. Celjani so bili tako lastniki treh grofij: celjske, zagorske in ortenburške. Izmed njih zagorska ni bila v sestavu rimsko — nemškega cesarstva.

S človeškega stališča nas posebno zanimata značaj in usoda Barbare in Friderika II. (oziroma njegove druge žene Veronike Deseniške). Friderik in Veronika, z njima v zvezi pa tudi Herman II. in Barbara, so osebe, ki so često služile za pesniško obravnavo našim in tujim pisateljem.

Barbara je bila izredna ženska. S telesno lepoto je združevala duševno bistrost, inteligenco in energijo, pa tudi strastnost. Ko se je Sigmund leta in leta mudil po svetu, je Barbara opravljala vladarske posle na Hrvaškem in Ogrskem. Najrajši se je mudila na Medvedgradu nad Zagrebom. Aeneas Silvius Piccolomini, tržaški škof, poznejši papež Pij II., tajnik cesarja Friderika III. in hud nasprotnik Celjanov, jo slika tako: Je sijajnega telesa, vitka in belopolta, samo obraz ji kvarijo neki madeži. Zelo mnogo stori za svojo lepoto. Drug poleg drugega sta se našla dva zelo lepa zakonca. Ker se Sigmund vnema tudi za mnoge druge ženske, je tudi ona začela ljubiti druge. Nezvesti mož je iz nje napravil nezvesto soprogo. V Nemčiji, kjer je imel Sigmund zaradi verskih homatij mnogo posla, se je samo v prvi dobi mudila nekaj let. Bila je tudi na koncilu v Kostnici, vendar ni tam ostala do konca. Nemški pesnik Tomaž Prischuh slavi njeno lepoto, modrost in dostojanstvenost. Ko se je Sigmund vrnil na Ogrsko, so mu Barbaro obrekovali. V jezi jo je s hčerjo pregnal v okolico Velikega Varadina, kjer sta živeli v bedi. Šele na božični večer sta ga zopet lahko videli. Barbara ga je morala kleče prositi za odpustanje. Sigmund je imel mnogo posla s češkimi husiti, proti njim je pošiljal svoje vojske. Izgleda, da se Barbara s tem ni strinjala. Ko pa se je Sigmund leta 1436 v Ihlavi pogodil z zmernimi husiti, utrakvistii, je Barbara popolnoma stopila na češko stran. V Pragi so jo kronali za češko kraljico, mož ji je dal več gradov in jo določil za svojo namestnico, ko je odpotoval iz dežele.

Svojega zeta Albrehta IV. Barbara ni marala. Bil ji je nadut Nemec. Nemški pisci pravijo, da je Barbara Nemce sploh sovražila. Odkod to sovraštvo? Delno je gotovo nastalo pod vplivom Madžarov, ki so bili v Budimu Nemcev siti in so kmalu po Sigmundovi smrti (1437) napravili nad njimi pravcati pokolj.

Albreht je preprečil, da se Barbara niti ni mogla udeležiti pogreba svojega moža. Nato so na Albrehta pritiskali češki gospodje in izpustil jo je proti obljubi, da mu bo zvesta. Pregarjal jo je še pozneje.

Po njegovi in Elizabetini smrti je prišla Barbara v Prago, kjer so jo plemiški gospodje in meščani zelo lepo sprejeli. Dali so ji potrebna sredstva za primerno življenje in naselila se je v Mělniku, kjer je živela kulturno življenje še deset let, iz mirnega kottička opazujoč viharji svet. Umrla je 11. julija 1451, stara okrog 60 let. Pokopali so jo pri cerkvi sv. Vida na Hradčanih po utrakvističnem obredu.

Barbarin brat Friderik II. je bil močno problematična osebnost. Ze kot dečka ga je oče zaročil z Elizabeto, edinko kneza Stefana I. Frankopansko-Modruškega in njegove žene Katarine Carrarske. Poročila sta se mnogo kasneje. Za doto jima je bila obljubljena zelo velika vsota zlatnikov, ker jima je niso izplačali, sta dobila z ženo v zastavo polovico oteka Krka in gradove Trsat, Bakar in Bribir v Vinodolu. Leto dni po poroki se jima je rodil sin Ulrik II. (1406). V spremstvu svojega očeta in cesarja Sigmunda se je Friderik II. udeležil koncila v Kostnici, kjer se je izkazal kot zelo dober turnirski borec.

Ob tem času se je Friderik ločil od Elizabete. Med dvorjanicami svoje žene je bržkone spoznal hčer ubogega hrvatskega plemiča, Veroniko Deseniško. Celjska kronika pravi o njej, da je bila lepa in plemenita, medtem ko jo kronist Windeck in Aeneas Silvius črnita in označujeta kot priležnico, ki je Friderika tako omamila, da je zavrzel svojo pravo ženo in se vdal njej.

Osem let sta bila narazen Friderik in Elizabeta. Oče Herman in obojestranski sorodniki so se trudili, da bi ju izmirili. Leta 1422 sta se zopet sestala v Krapini. Elizabeta je slutila, da ne bo dobro. Tisti večer po spravi je baje rekla svojim ljudem: »Ljubi gospodje in prijatelji, kaka je to sprava, ko pa dobro vem, da me boste našli jutri mrtvo pri mojem gospodu!«

Drugo jutro je baje grof rekel dvorjanki, naj pogleda, kako je gospe. Ko je dvorjanka prišla v sobo, jo je našla mrtvo. Nesrečno grofico so odpeljali v Celje in jo tam pokopali.

Po Celjski kroniki je Friderik tri leta po Elizabetini smrti poročil Veroniko. Pri Kočevju si je zgradil grad Friedrichstein in baje tam z Veroniko užival srečne dni. S tem si je šele nakopal pravo jezo svojega očeta, ki mu do poroke z Veroniko ni ničesar napravil.

Friderik je pred očetovo jezo pobegnul v Budim, da bi našel zavetje pri Barbari. Na budimski dvor je prišel tudi Elizabetin sorodnik knez Ivan Frankopanski, ki je Friderika obtožil za umor. Pozval ga je na dvoboj, ki ga je Sigmund zabranil. Danski kralj Erih VII., ki se je tedaj mudil na Sigmundovem dvoru, naj bi razsodil. Razsodba ni znana. Vendar je Sigmund poslal Friderika razjarjenemu očetu. Aeneas Silvius zadovoljno pripominja, da ga je kralj obsodil na smrt in poslal očetu, »ki mu je pa dobrotno ostavil življenje, mnogim v propast.«

Oče Herman ga je dal vkovati v železje in z vozom prepeljati na Ojstrico, kjer so ga zaprli v stolp in dobro zastražili. Z Ojstrice so ga spravili v Gornje Celje, kjer ga je čuval vitez Jošt Soteški. Oče mu je vzel vsa posestva in porušil Friedrichstein, spomin na nesrečno zvezo z Veroniko. Nameraval ga je tudi razdediniti in izročiti vso posest drugorojenemu Hermanu III. Toda ta je pri Radovljici padel s konja in se ubil. Ta nesreča je pomirjevalno vplivala na očeta, vendar Friderika tedaj še ni pustil na svobodo.

Medtem je Hermanu rasla jeza na Veroniko. Z majhnim spremstvom je blodila po grofiji in se po gozdovih skrivala pred Hermanovimi ogleduhi. Končno so jo prijatelji skrili v vrberškem stolpu pri Ptuj. Ogleduhi so jo našli. Hermanovi ljudje so jo spravili na Ojstrico in jo zaprli v temen stolp.

Herman ji je namenil najhujše: umrla naj bi kot čarovnica. Izročil jo je celjskemu trškemu sodišču. Zagovornik jo je tako odlično zagovarjal, da so jo sodniki proglasili za nedolžno. Celjska kronika pripominja, da so sodili pravično. Celo brezobzirni Aeneas Silvius jo opravičuje, češ, da je sicer bila priležnica, toda grešila je zaradi slabosti spola in morda prisiljena.

Znova so jo spravili na Ojstrico. Glad in žeja naj bi jo umorila. Njena krepka natura se je upirala. Zato je Herman poslal dva viteza, ki sta jo utopila, po Celjski kroniki v kadi, po Aeneju Silviju v potoku. Eden izmed vitezov je bil Jošt Soteški. Aeneas Silvius se nad kaznijo nič ne zgraža, pravi, da je to pravica knezov. Ne pozabi pa nametati še več blata na Friderika. O njem pravi, da se je po očetovi smrti sramotno razpasel nad podložniki. Veroniko so pokopali v Braslovčah, pozneje so jo prenesli v Jurklošter in pokopali v samostanskem hodniku.

Veronika je bila morda mati Friderikovemu sinu Janezu, ki je menda kot menih umrl v Žičah, kjer so ga tudi pokopali.

Veronikina smrt je šele potolažila Hermanovo jezo. Frideriku so se odprla vrata ječe.

Leta 1435 je postal očetov naslednik, vendar je upravo posesti in politično udejstvovanje prepustil svojemu sinu Ulriku II.

Ulrik II. se je pognal v delo za Barbarinega vnuka Ladislava Postuma, ki se je rodil po smrti svojega očeta Albrehta IV., da mu očuva avstrijski, češki in ogrski prestol. V Avstriji in na Češkem je uspel, ko si je pa hotel na Ogrskem utrditi svoj vpliv in svojo oblast, so ga ogrski zarotniki v Beogradu leta 1456 zahrbtno umorili. Mrtvo truplo so prenesli v Celje, kjer so ga ob zelo žalostnih svečanostih pokopali v minoritski cerkvi. Bil je brez naslednikov.

Dediščina je bila bogata: okrog 100 gosposčin s tisoči in tisoči podložnikov; kar jih je bilo na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem, jih je na osnovi dedne pogodbe, sklenjene leta 1443 po medsebojni vojni, dobil cesar Friderik III. Sreča mu je bila mila, ker je že leta 1457 umrl Ladislav Postumus, ki je zahteval dediščino in je zanj bojeval boj vojskovodja Celjskih grofov Jan Vitovec, saj vdova Katarina je sprejela odpravnino.

TRETJA FAZA FEVDALIZMA: PREVZEM ZDRUŽENE POSESTI PO HABSBURŽANIH IN DROBITEV

Habsburžani so za upravo velike celjske dediščine ustanovili v Celju vicedomski urad, ki je vršil predvsem gospodarske in gospodarsko — nadzorstvene posle. Posestva so le kratko dobo upravljali neposredno, po oskrbnikih in kastelanih, kmalu so jih začeli prodajati, deloma v celoti, deloma delno, tako da so nastajale majhne gosposčine, ki so imele značaj tako imenovanih imenj, kajti sodstveno so bile vključene v sodne okoliše večjih gosposčin.

Vicedomski urad je delno nadzoroval odtujene gosposčine še potem, ko so bile dane v zakup ali prodane, zlasti glede urbarjev in njih sestave.

Gozdov izprva vlada ni prodajala. Za njihovo upravo je pod nadzorstvom vicedomskega urada posloval poseben gozni urad v gozdnem dvorcu poleg Joštovega mlina. V poznejši dobi so vsaj oddaljene gozdove prodali posameznim gosposčinam; z gozdovi vred so prodajali tudi lov, ki je bil tedaj še kar važna zadeva, ne samo športna, ampak tudi gospodarska.

Vicedomski urad je bil v spodnjem gradu, sedanji vojašnici. Na gornjem gradu je bila vojaška posadka, njen poveljnik, grajski glavar, je bil navadno hkrati vicedom.

Leta 1750 je Marija Terezija prodala zadnjo izmed gosposčin, celjsko. Kupec je bil grof Anton Gaisruck. Gornji grad je bil prodan z gosposčino, spodnji grad je pa cesarica pridržala in je služil poslej kot vojašnica.

Gornji grad je bil tedaj že v slabem stanju in grof Gaisruck si je med Petrovcami in Žalcem tik ob Dobriši vasi zgradil nov lep sedež gosposčine.

Že grof Anton Gaisruck je z nakupom močno razširil posest novo — celjske gosposčine. Pod Svetino je ustanovil steklarno, ki je delovala, dokler niso okolnega gozda izsekali. Grofa Antona nečak Vincenc je dogospodaril in leta 1825 je prišla gosposčina na dražbo. Še istega leta jo je kupil Jožef Ludvik Hausmann, oče slovenske pesnice Fani Hausmannove.

Leta 1848 je po zakonu o kmetiški odvezi gosposčina izgubila svoje podložnike, ohranila je pa neposredno posest. Naslednji lastnik je bila rodbina baronov Salm-Reifferscheidt. Sledil je baron Turković. Ko je za stare Jugoslavije kupila posest banovina, je v Novem Celju namestila umobolnico. Danes je v graščini in v novih sosednjih poslopih bolnica za tuberkulozne bolnike.

K spodnjemu gradu je spadalo tudi posebno upravno in gospodarsko poslopje. To poslopje je leta 1587 kupil grof Jošt Turn in pozidal na njegovih temeljih gosposki sedež v mestu, znano grofijo.

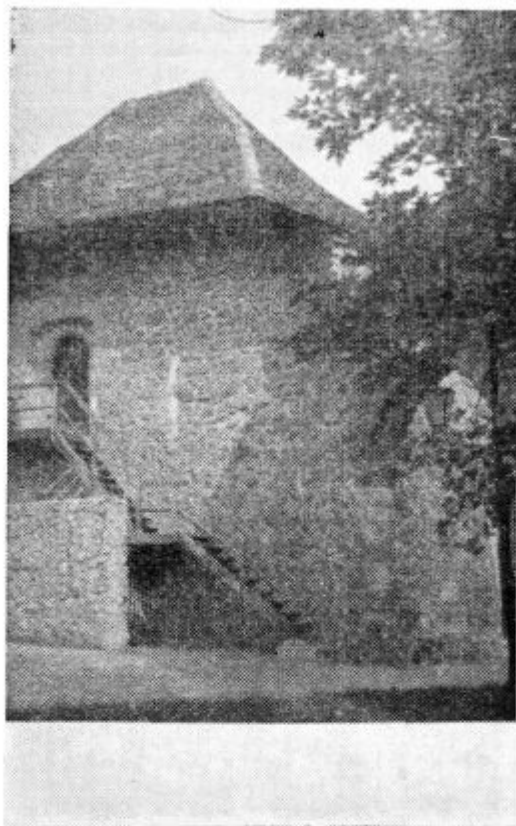
V neposredni sosesčini mesta sta nastali dve majhni graščini z nekoliko podložniki, Gornji in Spodnji Lanovž. Gornji Lanovž sega kot dvor še v dobo Celjskih grofov, Spodnji Lanovž verjetno tudi.

Na severnem delu sedanje celjske občine je bilo nekoliko gosposčin. Prva izmed njih je bila vojniška. Njen grad na Tomaževem hribu ob prevzetju gosposčine po Habsburžanih ni več stal. Uprava je bila v neki hiši v trgu. Habsburžani so leta 1585 gosposčino prodali Welzerjem in ti leta 1629 Schrottenbachom, sicer gospodarjem raznih nekdanj celjskih in pozneje cesarskih gradov v Savinjski dolini: Prebolda, Ojstrice, Zaloga, Soteske, Grmovja in Gotovelj (gosposčine) ter povročiteljem kmečkega upora leta 1635.

Ostali gradovi na severnem obrobju sedanje celjske občine so bili prvotno krški fevdi, saj so bili ob dobrnski brazdi in njeni sosesčini, ki je spadala v sestav krške posesti.

Prvi je Tabor, ki so ga Lindeški zgradili okrog leta 1500. Tabor je vsaj delni posestni naslednik Lindeka, katerega razvaline še stoje na strmi vzpetosti med jarkom Belega in Lindeškega potoka tik nad glavno cesto severno od Frankolovega. Precej posesti mu je vzela tudi graščina Frankolova (Sternstein).

Vodni stolp,
ostanek
celjskega
mestnega
obzidja

V ozadju Strmca (Nove cerkve) je ob iztoku Hudinje iz soteske v začetku XV. stoletja nastala graščina Soteska (Socka), ki obstaja še danes.

Njena podložniška posest se je mešala s posestjo starega Lemberga, ki je nastal na skali nad dobrnsko brazdo in še danes sameva nad trgom istega imena. Grad je imel pomembne gospodarje; za časa Celjskih grofov gospode Ptuijske in grofe Schaumberge, pozneje grofe Schrottenbache in Grosse, v novejšem času (po kmetiški odvezi) pa Langerje in Gallette.

Dobrnski stari grad je stal na strmem apneniškem hribu nad vaškim naseljem in se je imenoval Kačjek (Schlangenburg). Leta 1772 se je grad porušil. Tedanji lastnik je v sami dolini na nizki vzpetosti zgradil graščino, ki še stoji. Izza leta 1613 so bili lastniki Dobrne Gačniki, njim so sredi naslednjega stoletja sledili Dieners-

bergi. V zvezi z gosposčino so bile toplice. Nje je v začetku XIX. stoletja Franc Ks. baron Dienersberg izročil svojemu zetu grofu Ivanu Hoyosu.

V severnem ozadju Dobrne je ob vhodu v gorsko sotesko Dobrnice sredi XVII. stoletja nastala graščina Dobrnica (Guttenek), ki je bila posestno deloma združena z Dobrno.

Na prehodu iz Dobrnske brazde proti Šmartnemu v Rožni dolini je zgodaj nastal Rabensberg (Lanšperk), ki je bil posestno često združen z Lembergom. Niti prvotni grad na hribu niti njegov naslednik pod hribom v Lanšperku ne stojita več.

V okolici Šmartnega je bilo nekaj gradičev; eden izmed njih, Rožni grič, je bil v srednjem veku celjski, stal je na sedanjem Gradišču tik nad vasjo Rožni vrh.

Kot odcepek Rabensberga smemo smatrati Prešnik (Mayerberg) južno od Šmartnega, ki je nastala sredi XVI. stoletja iz bivše prištave. Delno se je od Rabensberga okoristil že navedeni sosedni Zalog.

GORNJE CELJE

Grad Gornje Celje je nastal na dveh kopah triadnega hriba, ki se ob ovinku, ki ga dela reka Savinja, strmo spušča v dolino. Med obema kopama je široko sedlo, ki ima obliko dolinice, vzhodna kopa se proti vzhodu podaljšuje v Grajsko gorico, spremljajočo Volajno na njeni južni strani.

Gornje Celje se javlja prvič med letoma 1125 in 1137 in ga je verjetno zgradil mejni grof Gunter. Grad je bil majhen in je najbrž obsegal samo stolp za stanovanje in obrambo. Ta prvotni grad je zgorel in propadel v bojih, ki so jih imeli Zovneški grofje z Auffensteinovci, preden so mogli prevzeti vovbrsko dediščino. Grof Friderik I. je sezidal nov grad, ki je bil že večji, vendar mu je bilo jedro še vedno na zapadni kopi. Friderikovi nasledniki so gradnjo nadaljevali preko XIV. stoletja, najimpozantnejši del gradu, tako imenovani Friderikov stolp, ki mu blizu in daleč ni bilo tekmeča, je nastal šele okrog leta 1400.

Celotni grad je zavzemal okrog 550 m² površine. Na vzhodni in južni strani je imel dvojno, na severni strani enojno obzidje, tik nad navpično skalo pa obzidja deloma niti ni bilo. Okrog obzidja je bil globok, suh jarek.

Do glavnega vhoda na vzhodni strani je vodil pridvižni most. Obzidje je imelo strelne line in šest obrambnih stolpov, eden izmed njih je bil nad glavnim vhomom.

Okrog Friderikovega stolpa je bilo predgradje. Od stolpa je proti jugovzhodu segel do obzidja zid, ki je delil predgradje v dva dela. Večji je bil vzhodni del, kjer so bile gospodarske stavbe in poslopja za uslužbence. Starejši del na zahodnem koncu je bil posebej utrjen. Do tega dela je vodil poseben pridvižni most preko globokega jarka. Nad jarkom je bil obrambni zid s stolpom na obeh koncih. To je bil pravi grad. Imel je tri manjša predgradja, dve ob obzidju in eno nad skalo ter dvorišče na sredini celotne stavbe. Na vzhodni strani dvorišča je bil velik trinadstropni sta-

novanjski stolp, za Friderikovim stolpom najbolj ohranjen del, na zahodni strani dvorišča je bila prava stanovanjska stavba, palas, kjer so bile sobe za ženske (kemenate). Ta stavba se je končala ob ozkem predgradju nad skalo in je slabo ohranjena.

Na južni strani je bil palasu prizidan tako imenovani Andrejev stolp, ki je imel v nadstropju kapelico sv. Andreja.

Grad je imel dva vodnjaka, enega v glavnem predgradju in enega na notranjem dvorišču.

Grad je bil s srednjeveškim orožjem nezavzet. Če se stradi bi ga bilo težko, kajti na zahodu je bil ob skalni steni skriven izhod k nekaki žičnici, ki se je spuščala ob steni navzdol.

Ze Celjski grofje so okrog leta 1400 nehali redno bivati na Gornjem Celju. Pustili so na njem kastelana z oboroženci in so se z vodstvom preselili v Spodnji grad poleg trga. Za Habsburžanov je bilo sprva enako. Vendar so Habsburžani grad začeli zanemarjati.

V drugi polovici XVI stoletja je bil grad potreben popravila, kajti grozili so še turški napadi in kmetje so se upirali. Deželni knez je obnovitvena dela poveril ljubljanskemu stavbeniku Franciscu de Lugano in celjskemu zidarskemu mojstru Danijelu Nastin-gerju. Delali so 20 let (1566-1586). Potreben les so dobivali iz gornjegrajskih škofijskih gozdov, kajti deželnoknežji gozdovi v okolici Celja so bili že močno izčrpani. Opeko so žgali v opekarni, ki so jo zgradili pod gradom in so jo pozneje spremenili v hlev.

Stara
grofija,
zgrajena
okrog
leta 1600

Konec XVII. stoletja je bil grad že zopet zanemarjen. V Vischerjevi upodobitvi (1681) Friderikov stolp že nima strehe. Ko je grof Gaisruck po letu 1750 začel graditi Novo Celje, je z Gornjega Celja dobival rezan kamen in les, ki ga je nudilo sneto ostrešje. Ze prej, leta 1748, s strešniki gornjega gradu pokrivali spodnji grad. Tako se je Gornje Celje spreminjalo v razvalino, vendar so ga zapustili zadnji prebivalci šele leta 1795.

Ko so leta 1825 grofu Vincencu Gaisrucku prodali posest na dražbi, je razvaline kupil kmet Andrej Gorišek (p. d. Grajšek), ki si je iz grajskega kamena pred vhomom v grad zgradil novo kmečko hišo. Kamen je tudi prodajal. Posebno je škoda dragocenih kamno-seško obdelanih kamnov, ki so jih dobivali iz voglov Friderikovega stolpa. Leta 1846 je kupil razvaline štajerski deželni guverner grof Wickenburg in jih dal deželi v last.

Niso jih več ropali, vendar so se začeli skrbneje brigati za njihovo ohranitev šele leta 1871, ko jih je sprejelo v varstvo Olepševalno, oziroma leta 1882, ko jih je prevzelo Muzejsko društvo. Pripravljala se je njihova konservacija, na restavracijo seveda ni bilo več mogoče misliti. Ob razpadu Avstrije je postala lastnica banovina kot naslednica nekdanje dežele. Od nje jih je prevzelo mesto, ki je zlasti poskrbelo za Friderikov stolp, v njegovi notranjosti so napravili trdne in varne stopnice, vhod, ki so ga za prve obnove napravili v znatni višini, so zopet prenesli k tlom. Med zadnjo vojno so razvaline mnogo trpele, po vojni je Olepševalno društvo popravilo nastalo škodo in poskrbelo za učinkovito konservacijo; pri tem je nekdanji palas toliko obnovilo, da je moglo v njem namestiti primerno restavracijo.

VKLJUČITEV

V KRŠČANSKO CERKVENO ORGANIZACIJO

Vzporedno s fevdalizacijo se je — z manjšim zaostankom — vršila tudi vključitev v krščansko cerkveno organizacijo.

Po odločbi Karla Velikega iz leta 811 je bila skrb za razširjenje krščanstva na južni strani Drave podrejena oglejskemu patriarhu. Izprva se je krščanstvo širilo na mislonski način. Šele po zavrnitvi Madžarov so polagoma začeli uvajati trajno cerkveno organizacijo, oprto na velike pražupnije (prafare). V oddaljenih pokrajinah je patriarh zaradi slabih prometnih razmer kot svoje namestnike nameščal arhidiakone, ugledne župnike. Celje z okolico je pripadalo savinjskemu arhidiakonatu. V poznejših stoletjih je bil savinjski arhidiakon redno celjski mestni župnik.

Vendar celjska župnija ni bila pražupnija. Zaslužni zgodovinar Ignacij Orožen je v svojem I^o. zvezku Zgodovine lavantinske škofije ugotovil, da je prvotno njeno področje pripadalo pražupniji v Šempetru v Savinjski dolini. Šempeter z Zalcem in Teharjem je namreč patriarh leta 1256 (odnosno 1260 — ko se izrecno navaja tudi Zalec) utelovil samostanu v Stični na Dolenjskem. Toda Celje je že bilo izvzeto, saj se leta 1229 navaja že prvi celjski župnik. Lega med Zalcem in Teharjem pa dokazuje, da je prvotno zares pripadalo Šempetru, kajti na to ni misliti, da bi bila šempeterska pražupnija sestavljena iz dveh teritorialno ločenih delov. To na drugi strani govori za to, da je moralo biti v Šempetru pred nastankom celjskega gradu tudi fevdalno središče posesti najprej savinjskih mejnih grofov in nato prvih Vovbržanov.

Celjsko župnijo je gotovo ustanovil oglejski patriarh. O tem govori že dejstvo, da je župna cerkev posvečena furlanskemu patronu sv. Danijelu, ki je bil pred sv. Barbaro zaščitnik rudarjev. Prvot-

na cerkev je bila romanska enoladijska bazilika z ravnim stropom in so jo zidali furlanski zidarji. V dobi gotike so jo prezidali v troladijsko gotsko cerkev. Dodali so ji na severni strani kapelo Treh kraljev, imenovano tudi kapelo Celjskih grofov, ki jo je pozneje nadomestila sedanja kapela Žalostne matere božje, najdragocenejši umetniški kotiček mesta.

Cerkev sv. Danijela je nastala na jugovzhodni strani tedanjega trga. Na severozahodni strani trga je pa nastal minoritski samostan, ki so ga ustanovili Vovbrski grofje sredi XIII. stoletja.

Okrog cerkve sv. Danijela je bilo do leta 1784 pokopališče, nanj še spominjajo mnogi v cerkveno steno vzdani nagrobni spomeniki.

Ko je naselje pozneje dobilo obzidje, sta bila vključena vanje tako župna cerkev kakor samostan. Ni se pa to zgodilo še z drugimi cerkvami, ki so prav tako v dobi Celjskih grofov nastale v bližini naselja. Te cerkve so bile: sv. Andrej, sv. Maksimilijan in sv. Duh na severni strani naselja, sv. Miklavž na Miklavškem hribu na južni strani.

Blizu cerkve sv. Andreja je bila palača Celjskih grofov, ki so jo v vojni s Habsburžanom Friderikom III. sami porušili, da se ne bi mogle v njej utrditi sovražne čete, okrog sv. Maksimilijana je bilo od leta 1784 do 1881 pokopališče, okrog sv. Duha je bilo pokopališče že prej, razen tega je tu prvi Celjski grof ustanovil špital.

Cerkev sv. Jožefa je nastala leta 1681 na Jožefovem (Aljaževem) hribu kot zaščita proti kugi, kapucinski samostan in cerkev sta pa nastala l. 1615 za obrambo rimske pravovernosti.

Celjski mestni župnik ima izza leta 1786 naslov opata in je kot tak med najvišjimi dostojanstveniki škofije.

Drugo cerkveno središče na področju sedanje celjske občine je nastalo v dobrnsko-vojniški brazdi. To je sedanji Strmec, bivša Nova cerkev. Kot pražupnija se Nova cerkev (Nova ecclesia) prvič javlja leta 1236. Kje je stala stara cerkev? Dr. Fran Kovačič domneva, da je pri tem treba misliti na Šempeter — Zalec, kjer je morala nastati cerkev prej ko v Strmcu. Leta 1439 je oglejski patriarh vključil župnijo v Novi cerkvi zbornemu kapitlju v Strassburgu na Koroškem. Potlej je župnik v Novi cerkvi nosil naslov kanonika, moral je pa kapitlju dajati določeni del svojih dohodkov. Ti so bili znatni, kajti župnija si je bila pridobila večje imenje, ki ni zaostajalo za manjšimi graščinskimi gosposčinami.

Župna cerkev je dobila za patrona sv. Lenarta. Od nje so se pozneje odcpile župnije: sv. Jerneja v Vojniku (konec srednjega veka), Marijinega Vnebovzvetja na Dobrni (1628), sv. Martina v Šmartnem v Rožni dolini (1766), sv. Jožefa na Frankolovem (1787) in sv. Jošta na Kozjaku (1787).

TRG IN MESTO CELJE V DOBI FEVDALIZMA

Najstarejša poročila o Celju. Rimska Celeia gotovo ni popolnoma izginila ob propadu rimske države. Večino prebivalcev je pač izgubila, prav verjetno je pa, da so se slovenski rodovi v njej vsaj deloma naselili. Obnovljeno naselje seveda ni bilo mesto. Toda

dejstvo je, da posamezni pisci do početka novega veka opozarjajo na ostanke rimske Celeje, ki so bili gotovo še na površju.

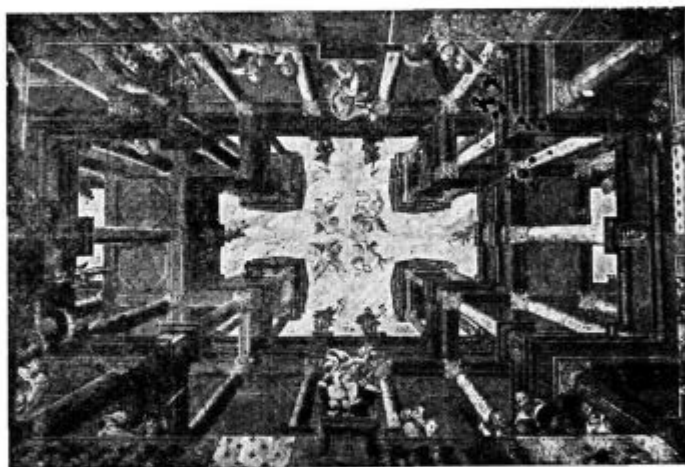
V srednjem veku omenja Celje kot prvi pisec Anonymus Leobensis. Toda on govori samo o tem, da so Huni Celejo popolnoma porušili in da se razvaline še dobro vidijo (1137).

Skoraj sodobna navedba Celja v listini, ki omenja grofa Gunterja (1125 — 1137) se pa tiče samo gradu — Gornjega Celja.

Znani srednjeveški viteški pesnik in popotnik Wolfram z Eschenbacha omenja v svojem viteškem romanu Parsival Celje dvakrat (okrog 1212).

Prvič pravi, da se je iz »Sibilje« peljal proti Celju (»Zilje«), drugič pa, da je iz Celja (»Zilje«) jahal proti Rogatcu (»Rohas«).

V listini iz leta 1323 se navaja Celje kot trg, ležeč pod gradom (Marcht Cylie vnder der purch«).

Celjski strop v dvorani stare grofije: perspektivni pogled v nebo

Poslej se pa Celje in grad često navajata. Celo posamezne ulice, stavbe in ledine v okolici mesta:

Breg (Rain — 1350), Židovska ulica (1407, vendar danes ne vemo, kje je bila), Dolga ulica (1445); Graslov stolp (1387), pisarna (Schreibhauz — predhodnica grofije, 1414), hiša (havs — predhodnica grofije — 1474); Tirtut pri Logu (Tiergarten bey der awn — 1436), Visliški hrib pri Trnovljah (der Galgenberg an dem Dürnpuhel — 1451), studenec ob Savinji (der Junkhprun an der Saan — 1458), Lanovž na Lavi (der Lanhof an der Laen — 1478).

Prebivalstvo. Celje kot trg in kot mesto je bilo sorazmerno še majhen kraj. Leta 1446 izkazuje 545 obhajancev, kar odgovarja številu 700 do 800 prebivalcev; toda med njimi so bili tudi okoličani.

Leta 1850, ob zaključku fevdalne dobe, je imela nova celjska mestna občina 1677 prebivalcev.

Že iz dobe Celjskih grofov so nam znana imena nekaterih posameznih meščanov. So večinoma nemška. Ni nobenega dvoma da označujejo nemške naseljence, ki so se znali gospodarsko dvigniti nad slovenskim prebivalstvom. Iz poznejših časov so imena številnejša, največ jih prinašajo listine in davčne knjige iz XVIII. stoletja. V njih slovenska imena prevladujejo, četudi je gotovo, da je domače prebivalstvo v celoti še zavzemalo podrejeni položaj in so se v službenih in drugih spisih slovenska imena ponemčevala. V tem času je živel v mestu sorazmerno mnogo Italijanov in Čehov. Tudi njihova imena so se včasih ponemčevala. Tako navajajo italijanskega trgovca Del Negro z imenom Schwarz, čeprav pred mestnim sodiščem izjavlja, da slabo govori nemški in rabi tolmača.

V socialnem pogledu je treba navesti, da je bilo v Celju poleg tipičnega trškega prebivalstva sorazmerno mnogo delovnega ljudstva brez posesti. Že v dobi Celjskih grofov so imeli v Celju svoje dvorce posamezni plemiči, pozneje jih je bilo še mnogo več.

Trške in mestne pravice. Celje je dobilo svoje pravice od zemljiških gospodov, trške od grofov Vovbrskih in mestne od grofov Celjskih.

Trške pravice nam niso pobliže znane, ustrezale so pač pravilam drugih trgov, v sodnem pogledu so bile pa verjetno širše, sicer si ne moremo prav razlagati dejstva, da je grof Herman postavil Veroniko pred trško sodišče in je od njega zahteval, da jo proglasi kot čarovnico, s čimer bi morala biti kaznovana s smrtjo. Toda grof je bil pač sodni gospod in je glede Veronike lahko napravil izjemo, saj govori za to tudi določitev posebnega zagovornika in pa to, da se za izrek sodišča ni brigal in je ukrepal po svoje.

Leta 1448 je trg pogorel. Hiše so nanovo pozidali in grof Friderik je konec leta 1450 ukazal, naj ga obdajo s kamnitim obzidjem, kajti dotlej je imel trg samo leseno ogrado in jarek.

Se preden je bilo obzidje gotovo, je podelil Friderik II. trgu mestne pravice, pri čemer se je ravnal po ptujskih mestnih pravilih. Tozadevna listina je bila izdana 11. aprila 1551. Original te in še poznejših potrditev in dopolnitev je zgorel in je mesto leta 1717 dobilo od dvorne pisarne na Dunaju uradni prepis.

V prvi točki listine pravi grof Friderik II., da so ga celjski meščani prosili, naj bi jim dal svobodo in tiste pravice, ki jih imajo druga mesta v deželi štajerski. Ker grof pričakuje, da bo mesto raslo po prebivalstvu, posesti in hišah, daje meščanom popolno svobodo, tako da brez vsake prepreke lahko uživajo vse tiste svoboščine in pravice, ki jih imajo mesta na Štajerskem.

V drugi točki omejuje grof mestni okoliš. Meja se mu začneja ob Ložnici pri mostu, tostran zverinjaka gre ob travniku in gozdu pri cerkvi sv. Duha, se okrene proti Trnovljam, »kjer stoji mestne vislice«, gre nadalje preko Hudinje in Voglajne do teharskih mejnikov in do križa, mimo katerega se jaha na Gornje Celje, pa do Savinje in ob njej do Pruklerjevega (verjetno Brodarjevega) dvora, kjer prestopi Savinjo, se ob studencu na južni strani Miklavškega hriba preko vinogradov povzpne na Lisco, spuščajoč se z nje, doseže Savinjo pri dvoru Pobrežje (Pobresinz), ki je bil nekdaj last Kon-

rada Saurauerja, in se preko reke povrne k izhodišču — mostu čez Ložnico. V tretji točki oprošča grof Friderik točilnice meščanov vseh vinskih davkov.

V četrti točki oprošča meščane vsake robote, samo pri pravkar začetem obzidju mora vsakdo opravljati odkazano mu roboto, dokler ne bo popolnoma gotovo.

V peti točki oprošča grof meščane dajanja dvorskega vina, le gorski davek so še dolžni plačevati.

V šesti točki pravi grof, da se meščani pritožujejo, češ, da jih je v mestu mnogo, ki trdijo, da so njihove hiše svobodne in nočejo plačevati nikakih davkov. Friderik odloča, da imajo svobodne hiše in da uživajo od njega in njegovih prednikov podeljeno milost samo tisti, ki se ne bavijo v njih ne s trgovino ne z obrtjo, hiše tistih pa, ki se bavijo v njih s trgovino in obrtjo, niso svobodne in lastniki morajo plačevati splošne davščine.

V sedmi točki naznanja grof Friderik, da daruje meščanom svojo hišo na trgu, ki je bila nekdanj last Henrika Erlauerja in ki jo je grof dotlej rabil kot orožarno. Meščani naj jo predelajo in uporabljajo za mestno hišo, vendar si grof pridrži v njej eno sobo za shranjevanje orožja.

Grof Ulrik II. je leta 1455 potrdil te pravice in jih je še dopolnil. Meščanom prepušča v mestni hiši pridržano sobo in jim daje pravico, da si vsako leto svobodno volijo župana, sodnika in mestni svet, in sicer po redu in običaju, ki veljata v drugih mestih (štajerske dežele.)

Cesar Friderik III leta 1458 daje še druge pravice: vsakoletno prostčenje na praznik sv. Vida; sejem na dan sv. Danijela, mesto Martinovega sejma, ki ga vrača Laškemu, sejem na dan sv. Uršule; soboto kot tržni dan. Leta 1459 Friderik III dovoljuje meščanom, da lahko puste špital sv. Duha pri cerkvi ali pa ga preneso v mesto; leta 1461 ukazuje Krištofu Ungnadu, oskrbniku Gornjega Celja, Frideriku Aprecherju, župniku v Laškem, in Gregorju Dienstlu, vicedomu v Celju, naj odpravijo protipravno obstoječe točilnice na kmetih, ker so v škodo meščanom in tržanom, ki itak trpe zaradi slabe trgovine in pa, ker se trgovci rajši ustavljajo v kmet-skih točilnicah ko v mestu, ker tam lahko plačujejo vino z žitom (za lonec vina tri lonce žita-); leta 1461 ukazuje istim trem usluž-bencem, da puste meščanom že od nekdanj jim pripadajoče ribar-jenje v vseh potokih in vodah; Krištofu Ungnadu pa še posebej naroča, naj pusti meščane, da vsepovsod lovijo ptice kakor doslej, in ne samo na lastnih njivah, kakor je on hotel; leta 1478 odreja cesar, da se mora trgovsko blago, razen pšenice, vina in soli, pre-važati po cesti skozi mesto, ne pa po stranskih poteh, v mestu naj se odlaga preko noči. Poleg tega znova prepoveduje vse gostilne v okolici, eno miljo daleč od mesta; isto leto ukazuje Andreju Hohenwartu, svojemu svetovalcu in glavarju Gornjega Celja, mestnemu sodniku in svetu, naj pazijo, da naselijo z ljudmi svoje hiše tisti prelati in plemiči, ki jih imajo v mestu puste in nezasedene, sicer naj jih meščani odvzamejo; leta 1483 pa naroča Andreju Hohenwartu, naj pazi, da se ne opušča stara cesta, sicer bi trpela mitnica v Zbelovem.

Cesar Maksimilijan potrjuje mestne pravice (1493), prave raztovarjenja blaga, ki se vozi skozi mesto (1495), in obveznost tovarjenja po cesti skozi Celje, sicer bi preveč trpeli celjski tržni dnevi (1512).

Nadvojvoda Ferdinand leta 1521 potrjuje mestne pravice v dosedanem obsegu in raztovarjenje blaga v mestu, leta 1524 prepoveduje pri trgovanju s Kranjsko, ceste, katerih uporaba bi bila v škodo Ptuju in Celju, leta 1533 ponovno odobrava prestavitvev špitala v mesto in dovoljuje javni letni sejem na sv. Andreja dan (Andrejev sejem).

Cesar Ferdinand III. leta 1638 potrjuje mestne pravice in svobščine, leta 1640 dovoljuje kot odškodnino za škodo, ki so jo meščani utrpeli zaradi nastanitve vojske ob zadnjem kmečkem uporu, sejem na nedeljo Laetare v postu.

Cesar Leopold I. leta 1671 potrjuje mestne pravice, leta 1700 pa dovoljuje pri sv. Jožefu dve prošenji na leto: na tretjo nedeljo po Veliki noči in na praznik sv. Jakoba.

Naslednji vladarji:

Celje okrog leta 1700

Jožef I., Karel VI., Marija Terezija in Jožef II. so že obstoječe pravice potrdili, Marija Terezija je še posebej priznala mestu pravo pobiranja mitnine (od živine in tovorov) ter splavarine.

Franc I. je leta 1811 posebej potrdil in dopolnil sejme: navadni sejem v postu, na sv. Danijela, sv. Uršule in sv. Andreja dan; ži-vinske sejme o sv. Filipu, sv. Lovrencu in sv. Andreju.

Na teh privilegijah je bilo zasnovano celotno mestno življenje Celja v dobi fevdalizma. Danes bi te privilegije lahko označile kot mestni statut.

Mestni upravni organi in njih funkcije. Na čelu mestne uprave je bil sodnik (župan) z občinskim svetom. Izraza župan in sodnik najdemo v temeljnih listinah (grofa Ulrika II. in cesarja Friderika II), vendar se v praksi javlja samo eden, do 1782 imenovan sodnik, poslej pa župan.

Občinske svetovalce so volili vsi meščani ob koncu ali ob začetku leta za dobo enega leta; konec XVII. in v XVIII. stoletju vsaj se je občinski svet delil v »dvanajst asesorjev« (prisednikov) in v »šestorico.«

Občinski svet je iz svoje vrste volil sodnika. Izvoljeni izvolitve ni mogel odkloniti, ako se občinski svet z obrazložitvijo ni strinjal. Toda njegova izvolitev je bila že od početka habsburške vlade popolnoma veljavna šele tedaj, ko je v Gradcu po osebni predstavitvi dobil sodniško pismo. V Gradcu je prisegel in tudi občinskemu svetu se je zaobljubil. Za svoje poslovanje je bil odgovoren na obe strani; polagati je moral račune pred občinskim svetom pa tudi pred notranjo avstrijsko vlado v Gradcu. Vlada ga je lahko odslovila, ali pa mu je zadržala plačo. Ko je bil ustanovljen okrožni urad, je ta kontroliral volitve, pri tem je bil okrožni urad včasih tako rigorozen, da je njegov postopek že izgledal kot šikaniranje. Izvolitev se navadno obhajali s pojedino, ki so jo priredili na mestne stroške. Prav tako so zaključevali letne obračune.

Občinski svet se je sestajal k sejam često, toda manjkalo je navadno precej svetovalcev, včasih ni bilo tudi sodnika, ki ga je tedaj nadomeščal eden izmed svetovalcev.

Po osnovnih listinah je pripadalo mestnemu svetu poleg nižjega tudi krvno sodstvo, ki ga je v XV. stoletju res izvrševal. Krvavi posel je opravljal mestni krvnik, ki je navadno obešal ljudi na trnoveljski gmajni. Z uvedbo deželskega oziroma pozneje grofijskega (četrtinskega) krvnega sodnika pa je mestni svet pri krvavih sodnih slučajih vodil početno preiskavo, končni postopek in izvršitev pa je prenesel na krvnega sodnika in njegovega krvnika. Tudi vislice so se definitivno preselile na bližnji Golovec (1729), ki se je jel imenovati Visliški hrib. Ko pa je v početku preteklega stoletja na mestu, kjer so poprej stale vislice, nastala smodnišnica, ki se je tja preselila iz bivše cerkve sv. Andreja, je krvni sodnik jel opravljati svoje delo na Glaziji, pašniku, ležečem v bližini severozapadnega obzidnega stolpa, ki je tedaj služil kot mučilnica, in sosedne rabljeve hišice. Na Glaziji je bilo tedaj znamenje, ki so ga pozneje prenesli na sedanji Trg svobode.

V mestnih knjigah je malo poročil o krvavih slučajih, kar priča o tem, da je bila morala prilično visoka.

Zato pa je imel mestni svet na svojih sejah zelo mnogo opravka z žaljenjem časti, s tepeži, premoženjskimi pravdami in zapuščinskimi zadevami. Sicer so pri sejah čitali vladne odloke, sprejemali nove meščane, podeljevali podpore, odredili potrebna dela, dajali mestna zemljišča v najem, dodeljevali les iz mestnega gozda, mirili obrtnike in razne cehe, gledajoč pri tem tudi na ceno produktov ter jo regulirajoč.

Mestni svet je volil vršilce raznih dolžnosti: blagajnika — davkarja, skladiščnika (nadzornika za razkladanje blaga, ki se je vozilo skozi mesto, in pobiralca razkladnine), stavbnega mojstra,

četrtinske mojstre (dva, izza 1781 štiri), ki so pazili na požar in drugo, užitniškega in krušnega komisarja, trgovske komisarje (nadzornike nad trgovanjem), kvartirnega mojstra (za nastanitev vojakov in vojnih ujeznikov), varuhe mladoletnih otrok, cerkvene ključarje, špitalskega mojstra.

Funkcij je bilo torej toliko, da vseh svetovalci niso zmogli in je bilo treba posegati tudi po drugih meščanih.

Mestni svet je nameščal tudi štiri vratarje mestnih vrat, sodnega slugo, določal je nočne in požarne čuvaje. V službi je imel tudi nekaj vojakov — najemnikov, ki so morali biti zlasti v vihnih časih kot varovalci obzidja precej številni, medtem ko jih v mirnih časih ni bilo treba mnogo.

Velika gozdna posest celjskega mesta je bila pod nadzorstvom gozdnega mojstra, ki je imel na razpolago nekaj gozdnih hlapcev.

Izredna dela so morali vršiti vsi meščani, tu pa tam je mestni svet najemal tudi delavce, ki jih je plačeval z denarjem. Največ takega dela je bilo na cestah. Kakor posameznim gosposčinam tako so tudi trgom in mestom dodeljevali v izgradnjo in vzdrževanje posamezne cestne odseke.

Nekdanja
celjska
»Graška
vrata«,
severni vhoz
v mesto

Pisarniške posle je opravljal in sejne zapisnike je vodil tajnik, ki je imel že izza XV. stoletja čisto pomočnika.

Za Marije Terezije in Jožefa II. so se izvršile znatne izpremembe v občinski upravi. Z ustanovitvijo okrožnih uradov se je ojačalo nadzorstvo nad njo. Za občinskega tajnika (sindika) so predpisali posebno izobrazbo. Mesto je izgubilo tudi formalno krvno sodstvo (za Jožefa II.) in posebni predpisi, izdani prvič leta 1782, so zahtevali za občinske svetnike in župana (kakor se je poslej imenoval prejšnji sodnik), ki so se bavili s civilnim in kazenskim sodstvom, posebne študije ter določali, da se smejo nameščati samo po odobritvi apelacijskega sodišča (ki je bilo v Celovcu), pred

katerim so tudi polagali izpit. Izvolitev je torej postala omejena na kvalificirane kandidate, pri svetovalcih je veljala dosmrtno, pri županu pa za štiri leta.

Vendar pa izprva ni šlo vse gladko, ker ni bilo na razpolago usposobljenih in izprašanih ljudi. Šele leta 1815 je tako Celje lahko dobilo stalno in predpisno organizirano občinsko upravo, imenovano po rimskem vzoru magistrat. Župan in dva svetovalca so morali biti poslej izprašani. Svetovalca sta bila županova namestnika in eden izmed njiju je bil pri sejah občinskega sveta vedno sodni referent; civilno sodstvo se je vršilo po državljanskem zakonu iz leta 1811. Kazenski zakon, ki je bil izdan za cesarja Karla V. in je bil močno strog, so za Marije Terezije ublažili.

Magistratni urad sam je vodil poslej tajnik z avskultanti, zapisnikarji in pisarji.

Ni pa vedno šlo brez trenj med sodnikom, mestnim svetom, mestno upravo in med meščani.

Tako je moral leta 1653 Ferdinand III. poslati komisarje, da so napravili red; meščani so se bili pritožili zaradi nevestnega gospodarjenja in grobosti občinskih predstavnikov. Drug spor je bil v petdesetih letih XVIII. stoletja, med meščani in sodnikom Andrejem Wolfom, trgovcem, vzrok je bil verjetno isti. Iz leta 1671 pa imamo poročilo da so zaradi prenizke plače stavkali mestni delavci. Gotovo je pa bilo sporov še več.

Mestni teritorij je določala osnovna listina iz leta 1451. Ko je Marija Terezija leta 1750 prodala gosposčino grofu Gaisrucku, so v severni smeri mestni teritorij toliko povečali, da je zajel tudi Gamberje, Spodnjo in Gornjo Hudinjo, Prekorje in Šmarjeto.

Za Marije Terezije so leta 1771 uvedli tako imenovane popisne ali konskripcijske občine. Mesto v ožjem smislu besede je tvorilo svojo popisno občino, naselja v širšem mestnem področju so pa dobila svoje številke.

Za cesarja Jožefa II. so ustanovili davčne občine, ki so navadno zajele nekoliko popisnih občin. Vendar se pri Celju niso ravnali po mestu, ampak po župniji, ki je segala dalje od mesta. Tako so dobili sedem davčnih občin: mesto, Zgornjo Hudinjo, Ostrožno, Medlog, Lisce, Košnico in Zagrad. Leta 1825 so davčne občine začeli označevati tudi kot katastrske.

Leta 1782 so mestnemu magistratu dali značaj okrajnega davčnega in nabornega oblastva in v tem pogledu razširili njegovo upravno področje na Bukovžlak, Teharje in Kresnike.

Mestna posest. Mesto je že ob svojem nastanku imelo znatno posest deloma v poslopih in deloma v zemljiščih.

Med stavbami je bila najvažnejša mestna hiša, ki jo je občina dobila od poslednjega grofa in kneza Celjana. Bila je na Glavnem trgu št. 14, kjer so zdaj poslovni prostori trgovine s čevlji Borovo. Prvotno poslopje so večkrat prezidali, najvidneje po dvojnem požaru (1794, 1798). Vendar hiša povečanim upravnim zahtevam ni več ustrezala. Zato jo je občina leta 1830 prodala trgovcu Vitalu Rakušu. V zameno pa je kupila na sedanjem trgu V. Kongresa bivši plemiški dvorec, ga obnovila v klasicističnem stilu in namestila v njem magistrat.

Mestna last je bila tudi starinska hiša v Zidanškovi

(Gosposki) ulici št. 3. Iz vsekane letnice je razvidno, da je bila hiša sezidana ali prenovljena leta 1573 kot mestna kvartirna hiša in je kot taka služila za nastanitev vojaštva; po preureditvi dolnjega gradu v vojašnico, je postala kvartirna hiša nepotrebna in mesto jo je prodalo.

Mestna last je bilo seveda tudi obzidje s prizidki; mitnicami, stražarnicami pri mestnih vratih, stolpi.

Zelo velika je bila prvotno mestna zemljiška posest. Izgleda, da so Vovbržani ali Celjski grofje mestu dali v posest vse obsežno mestno okolje. Svet je bil neobdelana in deloma zarasla gmajna. V istem času je dobil trg tudi velik gozd v Pečovniku, ki je meril okrog 225 oralov.

Pravih kmetov v prvotnem mestnem področju skoraj ni bilo. Tržani in meščani so dobivali svet od trga oziroma mesta. Izprva po nakupu ali za nagrado. Po patentu Marije Terezije iz leta 1768 o razdelitvi gmajn in gozdov tudi brezplačno. Na gmajnah so meščani in okoličani pasli svojo živino.

Polagoma se je njihov obseg močno skrčil. Leta 1873 so odpustili mestnega pastirja in podrli pastirsko hišico, ki je bila ob začetku sedanje Ipavčeve ulice. Mestu so ostali samo posamezni deli: svet ob Savinji, kjer je izza leta 1858 nastajal mestni park, Glazija, ki je začela služiti za vojaško vežbališče in spodnji del Jožefovega (Aljaževega) hriba, kjer so leta 1853 zasadili smreke, medtem ko je na vrhu že leta 1681 nastala cerkev sv. Jožefa.

Gozd v Pečovniku je upravljal poseben komunalni odbor meščanov. Leta 1812 so se že dogovorili glede razdelitve med 158 meščanov. Toda stroški, ki so nastali z novo organizacijo magistrata, so to preprečili.

V ta in še v druge namene so rabili letno vsoto 1644 goldinarjev. Niso si mogli drugače pomagati kakor tako, da so uvedli poseben gozdni davek za vse hišne posestnike, skupne lastnike gozda. Za gornjo vsoto so bile potrebne 5 0/0-ne obresti od glavnice 32.886 goldinarjev.

Hišni posestniki so se leta 1815 obvezali, da to glavnico zbero, nekateri so dali v mestno (kameralno) blagajno denar, drugi so za pripadajoči delež glavnice dovolili vknjižbe na svoje hiše in so za to vsoto plačevali obresti. Eni in drugi so obresti kot davek žrtvovali, na povrnitev glavnice so pa imeli pravico. Ker so gozd izkoriščali, si je končno nabralo toliko denarja, da so leta 1831 ukinili gozdni davek in začeli posojila vračati. V mestno blagajno je prihajal denar tudi od drugod in leta 1846 je znašala njena denarna zaloga — s terjatvami — 106.200 goldinarjev. Gozd je pa nehal donášati korist, ker je bil močno izsekan in ni obetal, da bodo kmalu imeli od njega kak poseben dobiček: od hitro rastočih smrek, ki pa so bile zelo malo cenjene, v kakih 30, od bolj cenjene bukve pa šele v kakih 90 letih. Leta 1844 je odbor meščanov znova prosil, da se gozd razdeli in je v naslednjem letu dal izdelati razdelitveni načrt. Vendar se je vprašanje zavleklo, prišlo je revolucijsko leto 1848 in načrt je padel v vodo. V novejšem času je mesto kupilo nekaj posestev v Pečovniku — celo tik pod vrhom Tovsta — in se je mestni gozd povečal na preko 300 oralov.

Mestno podjetje je bila tudi opekarna v Spodnji Hudinji, ki pa jo je mesto v začetku XIX. stoletja prodalo. Razen te je nastalo še nekaj drugih opekarn. Ena izmed njih je bila na Polulah, za Miklavškim hribom. Začasne opekarne so po potrebi nastajale druge, na pr. Za gradom.

Prav tako je bil mestno podjetje špital z gosposčino. Ko je mesto leta 1759 špitalsko gosposčino prodalo graščaku v Novem Celju, je samo prevzelo skrb za špital in ubožce ter bolnike v njem.

Mestni dehečki in izdatki. Mestni dohodki so izvirali iz najemnine zemljišč in iz davkov, hišnega in obrtnega. Precej so nesle tudi razne pristojbine: stojnina, skladiščnina, mesarska užitnina, gostilniška točilnina, mitnina, mostnina, splavarina.

Sorazmerni veliki so bili stroški: popraviljanje obzidja, vzdrževanje vojakov najemnikov, odpravljanje škode zaradi poplav, kuge itd. Konec XVIII. stoletja so že začeli tlakovati ceste in graditi kanale. Precej so zahtevale šole in ob koncu XVIII. in v začetku XIX. stoletja kontribucije.

Razen občinskih so bili državni davki, ki jih je prav tako pobiral mestni blagajnik in oddajal deželnoknežji komori.

Obrt v fevdalni dobi. Četudi so se vsi meščani v duhu in po potrebi dobe deloma bavili z obdelovanjem zemlje, so bila vendarle njihova glavna opravila obrt, gostilničarstvo in trgovina. Tudi te panoge so temeljile na privilegijih.

Obrtniki posameznih strok so se izza srednjega veka združevali v cehih. Njihovo življenje do podrobnosti urejujejo cehovska pravila, ki se seveda v marsičem med seboj ujemajo.

V početku XIX. stoletja in gotovo že tudi prej je bilo v Celju 12 različnih obrtnih cehov: pekov, mesarjev, čevljarjev, tkalcev, barvarjev, krojačev, klobučarjev, lončarjev, kovačev in kolarjev, zidarjev, kamnosekov in tesarjev, mizarjev in ključavničarjev, veleurarjev in puškarjev.

V celjskem zgodovinskem arhivu se čuvajo pravila nekaterih cehov. Precej je tudi drugih obrtnih listin. Zelo pomemben starejši kalendar obrti je pa skoraj uničila poplava leta 1954.

Vsa ta pravila so iz XVIII. stoletja. Potrdili so jih vladarji, dobro polovico Marija Terezija.

Cehi so s svojim predstojništvom vodili zadeve svoje obrti v mestu, imeli so posebno skrinjo za shranjevanje listin in blagajno ter so se ob določenih dnevih sestajali. Posebej so skrbeli:

1. za izvrševanje predpisanih verskih obredov;
2. zato, da je bilo v mestu samo določeno število obrtnikov;
3. da so se vajenci dobro izučili;
4. da so pomočniki postali mojstri samo na osnovi mojstrskega dela in če je bilo mesto prazno;
5. da so potujoči pomočniki dobili hrano in streho.

Področje celjskih cehov je večinoma zavzemalo celo okrožje, obrtniki redkih strok so bili včlanjeni v deželnih cehovskih organizacijah. To velja za pivovarnarje, knjigarje, lekarnarje, ranoceltnike itd.

Cehi so bili pod nadzorstvom mestnega sveta. Ko je Marija Terezija ustanovila okrožne urade, so ti nadzorovali tudi cehe.

Oblast je tudi nekoliko zrahljala cehovske vezi. Več obrti je postalo svobodnih. Tiste, ki so si ohranile cehe, so se pa delile v dve skupini: v policijske, ki jih je oblast podeljevala glede na lokalno potrebo, in komercialne, ki jih je podeljevala glede na usposobljenost.

Zakonodaja ob koncu fevdalizma je večino celjskih obrti proglasila za osebne. Te so lahko prehajale na ženo in v določenih okoliščinah tudi na otroke. Nekatere obrti so bile prodajne ali realne, nekaj jih je pa bilo radificiranih, sicer prodajnih, toda vezanih na hišo. Obojne so morale obstajati že 40 let, prve po patentu iz leta 1814, druge po patentu iz leta 1796.

Med cehovskimi obrtniki so bili najtrdnjeji usnjarji, najbednejši pa čevljarji in krojači. Oblast je iz umevnih razlogov posebno pazila na mesarje in peke.

V zadnjih dveh stoletjih so bili v Celju zastopane tudi neke posebne obrti, ki jih v mestu že dolgo ni več: zvonarstvo — na nižjem vrhu Jožefovega hriba, izdelovanje orgel — pod Jožefovim hribom, in pivovarništvo — v Zidanškovi ulici št. 7 in pri Kroni — na mestu sedanje trinadstropne vogalne hiše, Ljubljanska cesta — Šlandrov trg.

V nasprotju z ostalo obrtjo je bilo gostilničarstvo popolnoma svobodno, vlada ga je še podpirala, saj je že Friderik izdal odredbo, ki je v korist mestnih dušila kmečke gostilne. V početku XIX. stoletja se je to spremenilo. Magistrat se je pri podeljevanju gostilniške obrti začel ozirati na lokalne potrebe in je z državo vred gostilničarje obremenjeval z obrtnim davkom, užitnino in dokladi. Gostiln je bilo sicer vedno obilo, izmed zdaj obstoječih sega v začetek XIX. stoletja samo Ojstrica. Prva prava kavarna z biljardom je v Celju nastala leta 1825.

Tudi trgovina je bila razmeroma svobodna, čeprav je poseben odbor mestnega sveta imel nadzor nad njo. Odredbe vlade glede prisilne ceste in skladiščne pravice so ji bile v korist, prav tako sejmi in tržni dnevi. Proti koncu XVIII. stoletja se že javljajo večje trgovine — manufakturne, špecerijske in mešane. Izmed sedanjih trgovin segajo v XVIII. stoletje tri: Ljudski magazin, Volna in Železnina, ki pa so večkrat spremenile svojo obliko.

Po mnogih notranjih nesrečah in francoskih vojnah se je gospodarsko življenje v mestu precej razvilo. Ko se je dolga fevdalna doba bližala svojemu koncu, mu je prva železniška zveza (1847) dala sveže krvi in nove pobude.

Zunanja slika mesta. V ustanovni listini poudarja grof Friderik, da poklanja novemu mestu svojo hišo na »trgu«, da bi mu služila kot mestna hiša.

Prvotno trško naselje je bilo gotovo na sedanjem Tomšičevem trgu in mestna hiša je bila ena izmed tistih, ki so stale na »trgu«. Po mlajšem pripisu k srednjeveški Celjski kroniki je bil trg obdan z nasipom, jarkom in lesenim plotom. Zunaj trga sta že zgoraj nastali dve manjši naselitveni četrti: jugovzhodno ob župni cerkvi sv. Daniela in severovzhodno ob minoritskem samostanu. Okrog leta 1400 je na mestu prejšnjega stolpnega gradiča stal že tudi spodnji grad (sedanja Šlandrova vojašnica). Med trgom in spodnjim gradom je nastala ulica, ki se v tedanjih virih označuje kot

»Spodnja« ali »Dolga« okrog župne cerkve je bilo pokopališče in z njega je v vzhodni smeri vodila Mlinska ulica.

Severno od trga je bil ob cerkvici sv. Duha špital in ob cerkvici sv. Andreja je stala palača, v kateri so grofje rajši bivali kot v spodnjem gradu.

Leta 1450, še preden je naselje dobilo mestne pravice, so začeli zidati obzidje. Do 6. oktobra 1473 je bilo končano. Obzidju so dali obliko nekoliko proti jugu zapotegnjenega kvadrata, katerega stranice mestoma niso bile popolnoma ravne. Vsaka stranica je bila dolga okrog 500 m in je obzidje zajelo ne samo že navedena tri naselitvena jedra, ampak tudi precej drugega sveta zlasti na severu, kjer je že tudi nastajalo novo posebno naselitveno jedro.

Prvotna oblika obzidja ni točno znana. Dne 2. julija 1687 je mesto zgorelo in prizadeto je bilo tudi obzidje. Da bi ga meščani lahko obnovili, jih je cesar Leopold osvobodil robote, ki so mu jo morali dotlej delati.

Popravljen obzidje je imelo na notranji strani hodnik in je bilo po besedah dostavka v Celjski kroniki okrašeno z lepimi stolpi, tako da »v petih deželah nisi videl tako lepega obzidja«

Temeljni deli obzidja so pa gotovo že od prej, saj so bili iz močnega kamenja in niso mogli zgoreti. Prvotno so bila v obzidju najbrž samo troja vrata: Spodnja ali Graška — ob severnem, Zgoranja ali Ljubljanska — ob zahodnem in Vodna, poznejša Kapucinska — ob južnem izhodu. Ob popravilu so napravili še manjša Nova vrata — ob izhodu proti Voglajni in Mala vrata ali Vodna vrata — ob izhodu proti Savinji med spodnjim gradom in grofijo.

Prvotno obzidje je verjetno imelo tri vogelne stolpe, ki so jih ob popravilu morda povečali. Vogelni stolpi so bili zares mogočni, eden je bil v severozahodnem, eden v severovzhodnem in eden v jugovzhodnem voglu. Jugozahodni vogel stolpa ni potreboval, kajti tam je bil trden grad, ki je imel lastno obzidje tudi na mestni strani. Ob popravilu so dogradili še tri vmesne stolpe, enega v vzhodnem zidu, enega nad Vodnimi vrati in enega v južnem zidu.

V notranjosti obzidja je en ulični trakt segel od Graških vrat preko Glavnega trga in mimo župne cerkve k Vodnim vratom in Savinjskemu mostu, križal ga je sredi mesta trakt od Novih vrat k Ljubljanskim vratom.

Vzporedno s tem drugim je potekal še ulični trakt od Glavnega trga k spodnjemu gradu, to je bila Spodnja ali Dolga ulica. Drugih ulic prvotno mesto ni imelo. S teh ulic so bili glavni dohodi k posameznim hišam. Poleg tega so imele vse hiše še gospodarske dohode od zadnje strani, in sicer h gospodarskim poslopjem: hlevom, kaštam, skladiščem, deloma tudi k delavnicam.

Ko so zunanje nevarnosti minile, so začeli zidati hiše tudi ob obzidju. Te so bile manjše.

Tako je dobilo mesto ulični obhod ob notranji strani obzidja. Seveda so morali ob gradnji podreti obzidne hodnike.

Mnoge izmed hiš sedanjega starega mesta segajo še v fevdalno dobo. Vendar so prav vse doživele znatne prezidave, nekatere celo večkrat. Pri nekaterih izmed njih lahko ugotovimo, da so imele predhodnico ali celo več predhodnic. Obokani vežni prehodi, ki jih mestoma krase arkade, tesne, vijoče se kamnite stolpnice so

značilne za stare hiše. Kamniti podboji so pogosto iz začetka XIX. stoletja. Po usodnem požaru leta 1798 so hiše z velikimi žrtvami in često s preprostimi prijemi obnavljali.

Posebej je treba opozoriti na staro grofijo, sedanji muzej. Nastala je na mestu upravnega in gospodarskega poslopja spodnjega grada, ki je imel preprosto dvorišče za take stavbe.

Staro grofijo si je zgradil grof Jošt Turn — Valsassina, ki je leta 1587 kupil od deželnega kneza tako zbelovsko gosposčino (združeno z lemlersko pri Šmarju) kakor navedeno upravno poslopje. Gradil je grofijo gotovo Italijan, morda Francesco de Lugano, ki je poprej obnavljal stari grad. To se je moralo zgoditi kmalu po nakupu. Viteško dvorano grofije je neki Italijan po italijanskih vzorcih okrasil s prekrasno na platno slikano stropno slikarijo, ki v arhitektonskem okviru predstavlja s svojo sredino pogled v nebo, ob straneh pa podaja v renesančnem stilu naslikane letne čase in v voglih bojne scene.

Malo mlajše je poslopje, v katerem je sedaj Muzej revolucije. Nastalo je v XVII. stoletju kot plemiški dvorec. Iz srede XVIII. stoletja je poslopje, ki daje danes streho Zgodovinskemu arhivu in Zavodu za varstvo spomenikov. Tudi to je bivši plemiški dvorec.

Tako je bil obseg mesta do 1850. Zunaj obzidja sta v glavnem v bližini vrat nastali Ljubljansko in Graško predmestje, imajoči samo nekoliko stavb.

Breg na južni strani je bil že posebno naselje, segajoče še v srednji vek kakor mesto samo.

Proti koncu fevdalne dobe je mestno obzidje bolj in bolj postajalo ovira za nadaljne širjenje mesta. Zgubilo je tudi svoj pomen. Ko je bilo mesto leta 1785 v finančni stiski, je na dražbi prodalo obzidje za 1181 goldinarjev 53 krajcarjev, jarke pa za 901 goldinar. Tedaj se je pričelo podiranje in izravnavanje, toda dolgo je trajalo, preden je bilo vse podrto in izravnano. Slična usoda je zadela tudi mestna vrata. Ljubljanska so podrli najprej, leta 1775, ker so močno ovirala promet. Leta 1934, ko je bivši Pokojninski zavod gradil veliko stanovanjsko hišo, so podrli tudi bivšo mitnico. Graška vrata so podrli leta 1804, mnogo pozneje je prišla na vrsto mitnica ob njih, zadnji njen del šele 1927, ko so se pripravljali na zgraditev palače Ljudske posojilnice, sedanje Komunalne banke. Mitnico ob Vodnih vratih poleg stare gimnazije so podrli leta 1804, sama vrata leta 1851. Leta 1804 so podrli obzidje okrog spodnjega grada in zasuli jarek.

Vendar se še danes mestoma vidijo ostanki starega obzidja, poleg tega vsi trije veliki vogelni stolpi in vmesni stolp v Cuprijski ulici.

VOJNIK

Vojnik spada gotovo med kraje, ki so jih Slovenci naselili že ob svojem prihodu. Svoje ime je dobil po hvojah: Hvojnik. Iz tega je nastalo nemško ime, ki se prvič javlja v obliki Hoheneke (1165), pozneje pa podobno ali malo drugače. Vojniško ozemlje je bilo

verjetno v sklopu tistih 30 kmetij, ki jih je cesar Konrad leta 1025 med Koprivnico, Hudinjo in Voglajno podelil grofu Viljemu.

Prvotno naselje je bilo kmetiško in je do danes delno ohranilo kmetiški značaj. Trg je Vojnik postal zaradi svoje ugodne lege. Severno od njega se namreč sleme Vojniške gore približa Hudinji, tako da nastane tu nekaka soteska, noseča značilno ime Mrakotina. Severno od Mrakotine se cesta deli v dva važna kraka — vzhodni vodi proti Konjicam in v Podravje, zahodni pa skozi Dobrno v Šaleško dolino in na Koroško. Južno od trga je pa že nekdanj imela pomen pot, ki se je cepila proti Sentjurju in Ponikvi, in druga, ki je vodila v dolino Žičnice in proti Poljčanam.

Ta pota so bila odločilna za nastanek gradu na nekoliko oddaljenem Tomaževem hribu in za nastanek trga.

Kdaj je Vojnik dobil trške pravice, ni znano; listina o tem je zgorela, ko so Turki trg zažgali. To je izkoristil Jurij Lindeški, cesarski najemnik gospoščine, ki je tržanom jel kratiti njihove pravice.

Lastil si je trško sodstvo, ki je donášalo nekaj dohodkov, prisvojil si je travnik, ki ga je dotlej užival sodnik, in odvažal je iz trga zidno gradivo propadlih hiš ter ga uporabil za zidanje ali obnovo gradu Tabor. Tudi graščinski hlapci, ki so stanovali v trgu, so se obnašali oholo, niso hoteli plačevati trških davkov, zmerjali so tržane itd.

Tržani so se zato obrnili na kralja Ferdinanda, ki je v gospoščinskem urbarju iz leta 1524 utrdil njihove pravice in dolžnosti. Nekoliko natančneje navaja te pravice in dolžnosti tudi trški urbar iz leta 1687. Za poznejšo dobo pa govori precej ohranjenih listin, ki so v graškem deželnem arhivu.

Znani sta potrdili vojniških pravic nadvojvode Karla (1574) in njegovega sina Ferdinanda II. (1598), ki se v bistvu ujemata z urbarjema.

Po navedbah v navedenih listinah je potekala meja trškega sodnega okoliša v oddaljenosti 100 korakov okrog trga.

Začenja se ob mejniku ob potoku, ki ga mora prebresti, »kdor jaha po deželni cesti«, nato gre do mejnika, kjer se cepita cesti za Šentjur in Ponikvo — Rogatec, nato poteka ob gmajni Očina, se dvigne do Preseke nad kapelo sv. Florijana, se spusti do Mrakotine, gre preko vode do mejnika v Ješah, ki je ob cesti, po kateri se jezdi in vozi proti Novi cerkvi, spremljajoč Hudinjo se vrne na izhodišče.

Vojničani so vsako leto volili sodnika, ki ga je potrjeval celjski vicedom. Trški urbar navaja, da so poleg njega volili tudi tri svetovalce. Pozneje jih je bilo mnogo več in so se delili v notranji in zunanji svet, vsak je imel po deset članov.

Sodnik je imel nižje sodstvo, zločince je pa izročal deželskemu sodišču, ki je imelo, ko je grad porušil Jan Vitovec, da ni mogel v boju služiti cesarskim za oporo, svoj sedež nekje v trgu, pozneje pa v bližnjem Arclinu in končno celo na Zalogu.

Tržani so smeli uporabljati vodo potoka Hudinje in ribariti v njej tudi preko svojega sodnega okoliša — kakor daleč nese samostrel, ako dovoli gospoščinski oskrbnik, še dalje. Po trškem urbarju so na severu ribarili do jeza v Mrakotini, na jugu do župnij-

ske njive, po naredbi iz početka XIX. stoletja celo do Glavačevega mlina v Škofji vasi.

Vojničani so smeli izkoriščati gmajne, ki so bile izven trškega okoliša, in tudi gosposčinske gozdove za pridobivanje lesa in trganje cvetic.

Kakor meščane v Celju je tudi tržane v Vojniku ščitila prepoved trgovanja na kmetih in točenja vina v kmečkih gostilnah.

Toda tržani so bili vezani na točenje gosposčinskega (dvorskega) vina. O tem govori prvi urbar.

Tržani in drugi lastniki vinskih točilnic na območju vojniškega deželskega sodišča so morali kupovati dvorsko vino in ga plačevati po ceni, ki ustreza ceni v deželskem sodišču. Ne smejo se pa siliti, da bi kupovali pokvarjeno vino, kakor se je to baje dotlej često dogajalo. Splošno se je treba držati predpisov gostilniškega prava (Taffernrecht).

Z Jurijem Lindeškim so se ob sestavi urbarja glede vina še posebej dogovorili v tem smislu, da se v bodoče meri samo z vedrom, ki drži 40 namiznih četrtnih in pol, da se daje točilnicam samo po četrtnjakih, da ne sme biti pokvarjeno ali skisano in da ga posamezni vinotoč mora kupiti največ 24 veder.

Tržani so imeli določene obveznosti tudi glede tlake.

Po lastni izjavi za vojniški urad nikakor niso delali. Pač pa so za Gornje Celje morali voziti gradivo, kadarkoli so na njem kaj gradili ali popravljali. Tudi so bili dolžni Gornje Celje braniti, če bi ga kdo napadel. Pri tem delu in tej obrambi so bili tovariši Teharčani in drugi celjski podložniki.

Znatne so bile vojniške davščine: državi, vicedomu in gosposčini.

Ko so Schrottenbachii leta 1629 kupili vojniško gosposčino, so bile trške davščine vredne 26 funtov 7 šilingov 22 pfenigov ali 26 funtov 53 krajcarjev. Ko je grofica Elizabeta leta 1641 po možu Feliksu dobila vojniški urad kot vdovsko odpravnino, se je z Vojničani pogodila v tem smislu, da so se za večjo vsoto popolnoma odkupili vseh obveznosti do graščine.

Vojničani so imeli v početku tudi mitnico. Sodnik je kot najemnik pobiral mitnino od trgovskega blaga, ki je šlo od Sentjurja, Pilštanja, Kunšperga, Klanjca in drugih sosednih krajev proti Koroški in iz Koroške v iste kraje. Mitnico so jim vzeli, vendar so jim jo leta 1687 kot podružnico celjske zopet vrnili. Za Marije Terezije je med celjsko centralo in vojniško podružnico prišlo do težkega spora, ker Vojničani niso priznavali nove tarife, ki je obremenjevala domačo mitnico in trške sejme.

Vojničani so imeli štiri sejme. Dva stara sejma so dobili leta 1585. Tretji sejem so dobili leta 1813, četrtega leta 1851.

Sejmi so bili: prvi ponedeljek po Beli nedelji, 4. julija, 7. septembra (pred Brezmadežnim spočetjem) in 18. oktobra.

Vojniški sodnik ni imel uradnega prostora, ampak je sodil kar doma, kjer je v skrinji shranjeval listine. Pisal mu je pisar ali sindik.

Leta 1780 so Vojničani iz nekega volila zgradili špital, toda niso ga opremili, ampak so ga uporabili za šolo in stanovanje občinskega pisarja.

Malo prej so zgradili kaplanijo. Ker se je kaplan preselil k župniku, sta se šola in občinska pisarna preselila v to poslopje, v špital je pa prišla oborožena kordonska straža, ki je pazila na tihotapce tobaka. Pozneje so kaplanijo dvignili za eno nadstropje, tako da so lahko spravili vanjo tudi zapor, majhno stanovanje sodnega sluga in kordonsko stražo.

Za Marije Terezije in Jožefa II. so začeli zahtevati pravni izpit za sodnika, nekatere svetovalce in sindika. V trgih je bila težava, leta 1801 so govorili, da bodo vzeli sodišče Vojniku, Zalcu in Laškemu in te kraje v sodnem pogledu priključili Celju. Do tega ni prišlo. Končno je Vojnik dobil vsaj izprašanega sindika. Zadnji med njimi je bil Dobrničan Franc Novak, zadnji sodnik fevdalne dobe pa Filip Rupnik.

Oba navedena urbarja navajata vse vojniške hišne posestnike, skoraj vsa imena so slovenska, nemške so samo izjeme.

Leta 1786 je trg pogorel. Čeprav so si tržani nabavili nekaj gasilskih priprav, jim je trg leta 1839 znova zgorel. Po tem požaru so tržani zgradili lepše hiše.

Po službeni statistiki iz leta 1831 je bilo v trgu 69 hiš, v njih je živelo 84 rodbin ali 326 ljudi, v okolici je pa bilo 59 hiš, 62 rodbin ali 254 ljudi.

Čeprav je bil trg majhen, so bili v njem razni obrtniki: trgovci (kramarji), gostilničarji, peki, mesarji, tkalci, barvarji, krojači, čevljarji, pasarji, sedlarji, jermenarji, lončarji, sodarji, mizarji in tesarji, kolarji, kočijaži, kovači, ključavničarji, zidarji, opekarji in kirurji.

Vojnik je imel več gmajn: ob Hudinji Ješe (nasproti Mrakotini), Prode in Široke njive, na vzhodni strani — pod sv. Florijanom pa Ovčino (Ovčjo gmajno).

Znaten je bil vojniški delež na gmajni, imenovani Dobrava, na kateri so bili Vojničani solastniki s Trnovljami, Leskovcem, Šmiklavžem, Škofjo vasjo in Arclinom. Ta gmajna je merila 312 oralov. Leta 1796 so jo razdelili, le Šmiklavž je dobil svoj delež še prej. Škofji vasi je pripadlo 50 oralov (Bozna), Arclinu 30 oralov, Vojniku nad 20 oralov.

Ostalo so dobili Leskovčani in Trnoveljšani.

Prve štiri gmajne so bile leta 1800 zaradi prodaj in posameznih deležev že zelo skršene. Ostanek so večinoma razdelili leta 1802 na 32 deležev. Dobravo so po dolgem kolebanju razdelili leta 1834. Na njenih tleh je nastal pod gozdnatim gričevnatim slemenom Korenastec. Leta 1835 se razdeli še ostanek Ovčine in Spodnje Prode. Sledile so Široke njive, ki so jih večinoma zazidali.

ZDRAVILIŠČE DOBRNA

Kjer je sedanja Dobrna, sta bili v prejšnjih stoletjih dve naselji Dobrna in Toplica. Dobrna je bila večji, Toplice pa manjši kraj. Po urbarju dobrnske gospoščine, iz leta 1582, ki ga zdaj ni več, sta bila v Toplicah dva kmeta: Blaž Slosar, ki je imel v njemu toplice in hišico poleg njih, ter Bolfenk Arlo, ki je imel gostilno.

Toplice so bile tedaj last dobrnske gosposčine, toda Slosar jih je imel v najemu. Bil je tujec, domačini se tedaj še niso lotevali takih poslov. Bolfenk Arlo, gostilničar, je pa bil domačin. Ignacij Orožen ima prav, ko njegov primek spravlja v zvezo z »Orlom«. V okolici Dobrne še zdaj žive Arličiči (= Orličiči, n. pr. znana gostilna Arlič ob cesti tik pred njeno cepitvijo za Velenje in Dobrno) in Orličiči.

Dobrnsko dno med obema naseljema je bilo tedaj močvirnato, s tem je gotovo v zvezi oznaka cerkve, stoječe na skalnati planotici tik nad naseljem Dobrne: Marija na jezeru. Sam vrelec prihaja na dan iz razpoke na robu skalnate dolinice.

Če so že Rimljani uporabljali toplice, ni znano. Najdba zelo zdrobljenega spomenika z navedbo celjskega duovira (župana) bi utegnila to potrditi. Slovenski prišleci so jih pa gotovo poznali že dolgo, morda iz početka, saj so naselju dali ime: Toplica. Umevno je, da so ob nastanku fevdalizma segli po njih zemljiški gospodje. Koliko so jih do urbarja iz leta 1582 uporabljali, ni znano.

V dobi, ko je nastal omenjeni urbar, so bile že razmeroma cenjene. Ignacij Orožen omenja, da jih je med mnogimi drugimi obiskal ljubljanski škof Boltažar Radlic, torej za tedanjo dobo visok gost. Vemo tudi, da se je za dobrnske toplice zanimal škof Tomaž Hren.

Toplice so bile tedaj že privlačne. Bila je doba renesanse in humanizma, ko si je gospoda že iskala večjih užitkov, kakor so jih mogli nuditi mračni grajski in mestni zidovi, in se je že začela intenzivneje zanimati za zdravilno vrednost toplih vrelcev. Leta 1605 je postala lastnica dobrnske gosposčine gospa Rozina Saurau, roj. Dobrnska. Ona toplic ni več dala v najem. Od deželnih stanov

je dobila večjo denarno pomoč, odprto kopališče je spremenila v zaprt bazen, ki pa je še imel lesen obod, prejšnjo kočico je nadomestila z večjo spodaj zidano in zgoraj leseno stavbo.

Zdravilišče je bilo v prvi vrsti namenjeno deželnim stanovom in njihovim članom, toda kadar teh ni bilo v njih, so v sobah lahko stanovali tudi pošteni ljudje.

Leta 1613 je kupil gosposčino Ivan Gačnik. On jo je kmalu prodal bratu Matiju, ki je bil znan kot hraber vojščak. On je dobil od deželnih stanov večjo podporo: bazen je obdal s kamnitim obodom, razdelil ga je v dvoje, za moške in ženske, in menda je tudi on zgradil poseben bazen za siromašne goste, ki je dobival vodo iz gosposkega kopališča. Matija je tudi povečal stanovanjsko poslopje in ga na južni strani povezal s kopališčem.

Matijev sin Ivan Matija je leta 1653 toplice zopet obnovil, prav tako s podporo deželnih stanov.

Ivan Matija in njegov brat Jurij Matija sta dobila leta 1666 plemstvo s pridevkom zu Schlangenburg (s Kačjega gradu), kakor se je poslej imenoval dobrnski grad. Pridevek je seveda v zvezi s prejšnjim priimkom.

Leta 1685 je toplice dvakrat močno poškodoval hudournik, ki je pridrl z gore. Poslej si 100 let niso več opomogle. Boljši časi so nastali, ko so Dienersbergi leta 1769 postali lastniki gosposčine, in sicer na osnovi svaštva z Gačniki in dražbe. Toda izprva toplicam niso mogli posvečati posebne pozornosti. Leta 1772 se je porušil Kačji grad in na vzpetinici v dolini so zgradili graščino Dobrno — Neuhaus.

Toplicam je posvetil posebno pozornost šele drugi Dienersberg, Franc Kajetan, ki je prevzel posest leta 1814. On je zdraviliško poslopje popolnoma prezidal in je spodnje prostore namenil za gostilno in skupne zabave. Bazen za uboge je ločil od gosposkega. V tem bazenu je že prej dal napraviti tla Louis Bonaparte, ki je bil na Dobrni zdraviliški gost leta 1810 in 1811. Leta 1846 je Franc Kajetan pl. Dienersperg izročil toplice svojemu zetu grofu Hoyosu in jih s posebno vknjižbo v deželni deski ločil od gosposčine.

Medtem so na Toplici iz prejšnjih dveh nastale štiri kmetije: Prašičkova, Milačeva, Kapitanova in (prejšnja) Topliškova. Grof Hoyos je po ženini teti dobil Prašičkovo in Milačevo kmetijo. Leta 1847 je kupil tudi Topliškovo, kjer so vsaj že 100 let gospodarili Novaki.

Grof Hoyos je toplice in njihovo okolico popolnoma preuredil, pri tem mu je pomagal zdravnik dr. Gustav Kotowitz. Bil je pa zelo slab gospodar. Leta 1858 je prišlo zdravilišče na dražbo. Kupil ga je štajerski deželni odbor. Ta je poveril vodstvo dr. Maksu Jožefu Schulerju, ki se je v Tobelbadu pri Gradcu pridobil dobro zdravniško prakso.

Dr. Schuler je kupil še četrto posestvo, Kapitanovo, in nadaljeval z obnovo. Vodil je zdravilišče 20 let, nato je odšel v Rogaško Slatino. Podoba, ki jo je zdravilišče dobilo tedaj, ima v bistvu še danes, čeprav so ga za stare Jugoslavije deloma modernizirali in dopolnili s posameznimi stavbami. Tudi uprava je dobila tedaj svojo organizacijo. Namestili so jo v prezidani Topliškovi hiši, nekdANJI gostilni.

KMETJE IN KMEČKA NASELJA V FEVDALNI DOBI

Kmetijsko področje sedanje celjske občine je zelo obsežno. V omejenem obsegu izčrpnije očrtati njegovo preteklost, je nemogoče. Tu bom podal samo glavne črte razvoja posameznih naselij, in sicer v okviru občin, kakršne so na osnovi temeljnega zakona o občinah z dne 17. marca 1849 nastale leta 1850, in katastarskih (davčnih občin), ki so jih nove občine (posebej označevane kot politične) zajele. Kljub temu bom pa podajal novo gradivo.

OBČINA CELJE OKOLICA

(DO LETA 1865 OZNAČEVANA KOT OBČINA BREG PRI CELJU)

Katastrska občina Spodnja Hudinja zajema nekdanj samostojna, zdaj že naselitveno skoraj povezana naselja Gaberje, Spodnjo in Gornjo Hudinjo.

Naselje **Gaberje** sega od mostu preko Koprivnice pred Maksimilijanovo cerkvijo do odcepka stranske ceste, ki se od glavne ceste usmerja preko Koštomajevega mosta proti Bežigradu in Bukovžlaku. Ob odcepku je bil nekoč mostič preko zdaj zasutega odvodnega jarka. Mesto še zdaj označuje nekaj sosednih vrb. Na zahodni strani sega gabrski svet preko glavne ceste na področje mestne katastrske občine, zajema južne obronke Golovca in sega severno od Spodnjega Lanovža do predregulacijske Koprivnice.

Glavno gabrsko naselje je bilo severno od sedanjega železniškega prehoda in je obsegalo šest starih kmečkih domačij, ena (nekmečka) domačija je nastala pozneje blizu mosta pri omenjenih vrbah in nekoliko samotnih na obronkih Golovca in na ravnem svetu zahodno od njega.

Glavni njivski svet je bil na vzhodni in severni strani naselja. Ob Koprivnici in preko nje so bili v glavnem travniki in pašniki, med njimi je bilo samo nekaj njiv, ki so si jih napravili lastniki tam nastalih kmetij.

Naselje je bilo izprva gotovo v celoti podložni celjski gospoščini. Toda Celjski grofje so že v srednjem veku večino gaberskega sveta razdali. Leta 1371 je grof Herman I. podelil Pongracu, sinu Frica Gaberskega (von Hagenbach), v fevd polovični dvor s pripadajočimi 4½ kmetijami v Gaberju. Iz tega dvora je najverjetneje nastal Spodnji Lanovž.

Leta 1436 je grof Friderik II. podelil Ivanu Pruklerju (Brodarju) v fevd tri domce v Gaberju. Nekaj let pozneje jim je že bil lastnik Ivan Stosperger. Temu je prav kmalu sledil Peter Obračun, ki je domce let 1444 prodal Štefanu Štampferju. Vse te izpremembe je grof Friderik II. potrdil.

V celjskem grajskem urbarju iz leta 1498 Gaberje sploh ni omenjeno. Sredi XVIII. stoletja je pripadalo župnijski (opatijski) gospoščini. Kdaj ga je dobila, ni mogoče reči. V cenitvenem zapisniku iz leta 1542 se pač pravi, da ji pripada 32 domcev v Celju in naokrog. Gaberje se posebej ne omenja, čeprav lahko domnevamo, da je bilo nekaj teh domcev v njem; čudno je seveda, da so

bile po poznejših navedbah v Gaberju župnijske prav večje in stare urbarialne kmetije, nastale že v srednjem veku. Ena izmed njih, Gaberščekova, nosi celo ime, ki je v zvezi z imenom naselja. Njena domačija je stala tam, kjer je zdaj dom Partizana, prejšnji Sokolski dom. Tu v ozadju bistro oko najde posamezne hiše, ki še imajo kmetiški značaj.

Celjska gosposčina si je samo na južni in severni strani Gaberja ohranila nekaj dominikalne (gosposčinske) posesti. Na severni strani je na tej posesti nastala pristava, ki ji je bil v začetku preteklega stoletja lastnik Janez Stepišnik, celjski gradbeni podjetnik, in jo katastrska mapa iz leta 1825 označuje kot Kandušerjevo. Poznejši lastniki so bili večinoma gosposki ljudje. Med njimi srečavamo grofico Hoyos, ženo grofa Hoyosa, ki so mu Dobrno prodali na dražbi. Poslednja lastnika sta bila izza leta 1895 dr. Ivan Dečko in njegova žena Adela, ki sta dvorcu dala ime »vila Livada«. Po poslednji volji Adele Dečkove je danes vila z zemljišči v posesti tovarne emajlirane posode; želja darovateljice je bila, da se volilo uporabi za vzgojo tovarniške mladine.

Onostran Koprivnice je bila na Golovcu in pred njim mestna gmajna.

Kot prva je nastala tu v lepem okolju v ozadju sedanjega okoliškega pokopališča sredi XVIII. stoletja konjaška domačija s še danes pozornost vzbujajočo enonadstropno hišo. Druge samotne domačije na obronkih griča in pred njimi so nastale šele v prvi polovici XIX. stoletja. Celotno naselje Nova vas, ki je danes že sestavni del mesta, je v zasnovi nastalo šele v dobi stare Jugoslavije.

Danes kmetiškega Gaberja ni več. Meje nekdanjih zemljiških parcel so se že pred desetletji zabrisale, v stari zemljiški knjigi je še ohranjenih nekaj njihovih imen: Dolina, Ložič, Loke, Kotišče, Klanec, Cerin, Groblja in nekaj takih, ki so jih rabili večinoma v lokativu; Za potom, Pod pristavo (marofom), Za Stepišnikom,

Spodnja Hudinja je bila severna sosedka Gaberja. Na vzhodu se je začejala pri Hudinji, na zapadu je pa ob položnem pobočju Golovca z ožjim krakom segala do nizkega slemena, kjer se začena dobrowska Breznica s svojimi njivami. Spodnja Hudinja je bila v svojem jedru gručasto naselje. Njeno jedro je bilo tam, kjer se pri bivši Majdičevi kapeli cepi cesta proti Trnovljam. V bližini je na obeh straneh ceste še nekaj hiš, ki imajo kmetiški značaj, čeprav pravi kmetje v njih ne prebivajo več.

Spodnja Hudinja že s svojim imenom spominja na cesarsko podelitev iz leta 1025. Ko se je razvila celjska gosposčina, je gotovo pripadala njej. Leta 1436 je grof Friderik II. podelil Ivanu Pruklerju (Brodarju) 11 domceev na Spodnji Hudinji in še travnik. Kmalu nato si je posest pridobil Ivan Stosperger. Okrog 1444 jo je že imel Peter pl. Obračun, ki jo je prodal Stefanu Stampferju (podobno kakor je bilo v Gaberju). Tudi te posestne izpremembe je grof potrdil. Pozneje so prišle skoraj vse kmetije Spodnje Hudinje v fevdalno posest župnijske gosposčine, vendar jih cenilni zapisnik iz leta 1542 še ne navaja. Tuda v celjskem grajskem urbarju iz leta 1498 glavnega dela Spodnje Hudinje ni. Celjski (izza leta 1750

novoceljski) gosposčini je ostal samo mlin ob Hudinji, nekaj sveta so ob južni periferiji imeli celjski minoriti (po opustitvi samostana tako imenovana eksminoritska gosposčina), a onstran naselja je bilo ob Golovcu nekaj celjske gmajne.

Mlin ob Hudinji je imel pomembno preteklost. To je bil grofovski mlin. Ko so ga grofje začeli oddajati v fevd, so si pridrževali pravico, da jim mlin melje še nadalje. Leta 1444 ga je Friderik II. podelil svojemu kuharskemu mojstru Ulriku Ayrerju, in sicer dosmrtno. V podelitveni izjavi ga označuje kot »dvorski mlin«. Ayrerju grof naroča, da mora mleti žito za grajske potrebe, kakor je to delal prejšnji posestnik fevda, njegov pokojni sodnik Henrik Erlawer. Ako bi voda mlin poškodovala, tako pravi grof, ga bo s svojimi ljudmi pomagal popraviti, kakor je bilo že za Erlawerja.

Mlin se je dolgo imenoval hrvaški mlin. Ljubljanski državni arhiv ima dve zanimivi listini, ki nam razkrivata zagonetko. Po prvi listini je grof Friderik II. leta 1452 podelil mlin na Hudinji v fevd Štefanu Hrvatcu (Chrobat), po drugi je pa isti Štefan Hrvat kupil od meščana Kramerja v celjskem ogradju (sodnem okolišu) velik travnik ob Hudinji. Ime »hrvaški mlin« se pojavlja do druge polovice XIX. stoletja, ko sta ga kupila Švicarja Lutz in Naeff in ga spremenila v valjčnega. Ta mlin je pozneje kupil Peter Majdič iz Kranja in ga spremenil tudi v narodnem pogledu v velepomembno mlinsko podjetje, največje v vzhodnih Alpah. Danes je v mlinu glavno skladišče trgovskega veleobrata Merx.

Na nasprotni strani Spodnje Hudinje je pod slemenom starodavna Celjska opekarna, večji obrat svoje vrste. Ta je bila v XVIII. stoletju mestna. V začetku XIX. stoletja je bila že privatna. Prvi privatni izdelovalec opeke je bil menda Jožef Senica od mestne občine je dobil velik del njene gmajne na Spodnji Hudinji. Velika enonadstropna hiša z dvojnimi vhodom na severovzhodni strani sedanje opekarnice ob početku naselja Cigonca še danes spominja nanj. Razen hiše je domačija leta 1825 obsegala še šest poslopij. Že v kmečki dobi se je na Spodnji Hudinji javljala razcepljenost, pozneje je pa bila še mnogo večja.

Zgornja Hudinja, največje kmečko naselje v katastrski občini, je nastala na mestu, kjer svet polagoma prehaja v pobočje nižjega grčevja. Samo dve kmečki domačiji sta nastali ob glavni cesti.

Vaški svet se začne ob Hudinji na vzhodni strani glavne ceste. Na zahodni strani se konča ob slemenu, kjer se začneja dobrowska njivska Rjavka in gozdno Zagorje, na severni pa še vključuje gozd, imenovan Potoki. Na južni, bolj vlažni strani vaškega področja je nekdanja segala vaška gmajna od glavne ceste do pobočja na zapadu.

Kakor v Gaberju in na Spodnji Hudinji je Friderik II. Ivanu Pruklerju podelil v fevd dve kmetiji tudi na Zgornji Hudinji. Usoda obeh kmetij je bila ista; okrog leta 1444 ju je imel Peter pl. Obračun, ki ju je podelil Štefanu Štampferju.

Po celjskem grajskem urbarju iz leta 1498 je imela tedaj celjska gosposčina na Zgornji Hudinji dva podložnika. Vsekakor sta bila na kmetijah, ki ju je imel poprej Štefan Štampfer. Pozneje sta se te dve kmetiji razdelili in so iz njih nastale štiri polovice.

Večina gornjihudinskih kmetov (7 po številu) je bila že v

XV. stoletju podložna celjskemu špitalu, skoraj gotovo mu jih je poklonil grof Friderik I, ko ga je z ženo Dimuto ustanovil. Ker je novi lastnik celjske (novoceljske) gosposčine grof Gaisruck leta 1750 kupil špitalsko gosposčino, se je Zgornja Hudinja vključila v prvotni gosposčinski sestav.

Špital je moral imeti na Zgornji Hudinji mnogo zemlje, kajti kar za polovico, se je pomnožilo število kmetij, ko je naselje prišlo v fevdalno last grofa Gaisrucka. Za Novo Celje je bila ta zemlja preveč od rok in grof je rabil denar za gradnjo, pa je zato zemljo prodajal. Nove kmetije so bile seveda manjše. Njihove domačije so bile bolj na periferiji. Nova posestva, kočarije, so nastajala tudi v začetku XIX. stoletja. Tako je imela Zgornja Hudinja ob koncu fevdalne dobe (1848) 13 večjih gospodarstev (kmetij) in 9 manjših (kočarij).

Ta posestno — socialno dvojnost je prišla do izraza zlasti v vprašanju gmajne. Kljub razdelitvi dela gosposčinske zemlje med kočarje, je imela Zgornja Hudinja konec XVIII. stoletja še vedno veliko gmajno. V celoti je merila nad 54 oralov. Bila je pašnik s skupinami mogočnih hrastov. Po letu 1848 so se Hudinjačani odločili, da obe gmajni razdele. Odločitev je bila lahka, toda težje je bilo rešiti vprašanje, koliko naj dobe kmetje in koliko kočarji. Spor je rešila oblast. Leta 1869 so gmajno razdelili po višini davka (po davčnem vinarju). Nekaj gmajne je pa ostalo in so jo prodali tik pred zadnjo svetovno vojno.

Katastrska občina Ostrožno. Ta katastrska občina obsega nekdanjo graščinicu Zgornji Lanovž (dvorec na Lavi) in razsežna naselja Dobrovo, Lokrovec in Ostrožno.

Zgornji Lanovž, ki se kot dvorec javlja že za Celjskih grofov, je v vsej fevdalni dobi sameval severno od Celja tik ceste, vodeče v Smartno. Severno stran mu je zakrival velik hrastov gozd, katerega ostanek je bil končno samo še mogočen drevored. Sedanje poslopje je eden izmed lastnikov zgradil v XVIII. stoletju v slogu renesančnih gradov.

Dobrova je vzhodno od Koprivnice v plitkem udolju sredi valovitega sveta in je gručasto ter na pol gosto naselje. Lepi selske njive so na vzhodni strani naselja in segajo do sveta obeh Hudinj: na jugu je njivska Breznica, na severu naprej Rjavka, nato pa pride Zagorje, ki prehaja v gozd. Travniki so na južni strani in se položno spuščajo proti nekdanjemu gaberskemu Dolgemu polju, v zapadni smeri so pa nekoč ob izsekanem gozdu prehajali v gmajno.

Vsa okolna pokrajina je še danes močno gozdnata, naseljen in obdelani svet ustvarja sliko večjih in manjših jas.

Jedro Dobrove je Spodnja Dobrova. Na njeni severni strani se z brega spušča gozd. Onstran gozda je Zgornja Dobrova, ki je manjša in bolj raztresena. Na vzhodni strani sega do Lahovniškega potočka, na zapadni pa preko Koprivnice, Zgornjo Dobrovo so v polpretekli dobi označevali kot Dobje. Celjski urbar iz leta 1751 pa uporablja zanjo ime Koprivnica.

Glavni del Dobrove je bil stalno pri celjski gosposčini. Urbar iz leta 1498 navaša za Dobrovo (am Hard) štiri kmetije, med njimi

je bila ena pusta — nenaseljena. Po urbarju iz leta 1751 je pa bilo na Dobrovi 9 posestev.

Dve kmetiji Spodnje Dobrave sta bili podložni celjskemu špitalu, a sta leta 1759 tudi prišli pod Novo Celje.

Onstran Koprivnice je okrog leta 1850 nastalo v gozdu nekaj manjših domačijic, ki so dobile ime: Hostna Dobrova.

Leta 1842 je bil razdeljen velik graščinski gozd s pašnikom. S tem so se vse kmetije Spodnje Dobrave znatno povečale.

Na Zgornji Dobrovi so bile še za Marije Terezije samo tri kmetije. Do konca fevdalne dobe se je pridružila še ena, pozneje pa je nastopila znatna razdrobitev.

Ena izmed domačij — stoječa na lepi vzpetosti, je prvotno imela ime Dobnik, kar spominja na starejše ime zaselka: Dobje

Lokrovec je na slemenu, ki se od Hostne Dobrove polagoma dviga proti severu. Na vzhodu se lokrovški svet ob Koprivnici spaja z dobrovskim, na zahodu pa sega preko plitkega udolja na nizko slame, kjer se sestaja z ostroženskim in lopatskim svetom.

V zgodovinskem pogledu je Lokrovec največje naselje v katastrski občini Ostrožno. Deli se v manjši Spodnji in v večji Zgornji Lokrovec.

Vse lokrovške kmetije so bile celjske. Konec XV. stoletja jih je bilo šest, leta 1751 pa dvanajst.

Kakor dobrovski tako so tudi lokrovški kmetje leta 1842 svojo posest znatno razširili s parcelami razdeljenega graščinskega gozda in pašnika.

Ostrožno se začenja med gaberskim in dobrovskim svetom že na vzhodni strani stare Koprivnice, nato se širi proti severozapadu vzdolž šmartinske ceste, preko nizkih pobočij in plitkih udolj pa na obeh straneh Sušnice. Na zapadu meji ob Črni mlaki na Babno. Na severozahodu se stika z Lopato.

Do dobe Celjskih grofov nazaj imamo poročila, da je bil na Ostrožnem velik gosposčinski gozd, ki je segal na eni strani tik do mesta (pri bivši cerkvi sv. Duha), na drugi pa do Spodnje Ložnice, kjer še danes travnik »Tirgut« spominja na zverinjak. V bližini, na vzhodni strani potoka — izven meja sedanjega Ostrožnega — je bil gozdni dvorec, (Forsthof), kjer je prebival grofovski, pozneje deželnoknežji upravnik gozdov.

Na Ostrožnem zares ni bilo starih kmetij, večinoma so nastale zelo pozno, za Marije Terezije in celo kasneje.

Leta 1436 se za Ostrožno sicer navajajo tri kmetije, urbar iz leta 1498 o njih tudi govori, toda navaja, da so puste. Urbar iz leta 1751 in terezijanski kataster pa Ostrožnega niti ne omenjata in od Medloga neposredno prehajata k Lokrovcu. Toda v uvodnem delu obeh teh virov je govor o pristavskih zemljiščih, iz katerih je nastalo pet kmetij. Pot je torej vodila od treh pustih kmetij do pristav in preko njih do novih kmetij.

Tri pristavske kmetije so bile na severovzhodni meji ostroženskega sveta.

Izza Marije Terezije nastajajo na gosposčinskem svetu, v gozdovih in na travnatih jasah, nove domačije kaj hitro.

Do konca XVIII. stoletja je nastalo 29 gospodarstev, do konca fevdalne dobe 40. Zadnja večja delitev graščinske posesti (gozda

in gmajn) je bila leta 1842, potlej sta na tej osnovi nastali samo še dve gospodarstvi.

Zemlje seveda naseljenci niso dobivali zastonj, Gaisrucki in z njimi Hausmann so rabili denar.

Z letom 1842 nastajanje novih domačij sicer ni prestalo, toda zemljo je bilo mogoče kupiti samo od že nastalih gospodarstev, graščinskega sveta na Ostrožnem ni bilo več.

Posamezne pridobitve gosposčinske zemlje sicer navadno niso bile velike, toda mogoče jo je bilo kupiti večkrat.

Tako je kakih 15 novih gospodarstev dobilo značaj kmetij, druga so pa ostala kmetijice in kočarije.

Katastarska občina Medlog. Ta katastrska občina je zapadna sosedja Celja in Ostrožnega. Meja pri katastrski občini Celje se začneja ob izlivu Ložnice, tik pred mostom preskoči potok in poteka ob glavni cesti do stranske ceste, kjer se tik ob veterinarski bolnici obrne proti železnici, ki jo nato spremlja do Sušnice. Meja proti katastrski občini Ostrožno poteka izprva ob Sušnici, nato pa preskoči preko nje k Črni mlaki. Zapadna meja objema Levec in se ob Pirešnici približa Arji vasi in Zalogu. Severna meja se drži nizkega slemena in se nato preko doline, v kateri se Podsevsčnica steka s Sušnico, dvigne na že omenjeno ostrožensko-lokrovsko gozdnato planoto. Izza leta 1927 pripada Medlogu tudi Lopata v dolinskem kotu Podsevsčnice in Sušnice, prej je spadala k Šentjungerti.

Medlog ima svoje ime po logih, ki jih je bilo prej v njem zelo mnogo, danes se še najdejo ostanki.

V katastrski občini Medlog so naselja: Lava (od nje moramo ločiti bivše predmestje Lavo in dvorec Gornji Lanovž), Ložnica, Babno in Lopata.

Lava je manjše sklenjeno naselje na zahodni strani Sušnice (»Lavskega potoka«), po zgraditvi Savinjske železnice je prišlo jedro naselja v kot med njo in Sušnico, medtem ko segajo zemljišča ob veterinarski bolnici do glavne ceste.

Bližina mesta se odraža v dejstvu da so bile kmetije v zaselku podložne različnim gosposčinam: celjski župnijski, celjski (novoceljski), brumberški (blizu Brumberga je Gaisruck pozidal Novo Celje) in rabensberški. Posamezne kmetije so bile podložne na razne strani. Mnoge so se pozneje okrepile s pridobitvijo gosposčinske (dominikalne) zemlje, najbolj leta 1842, ko je bila razdeljena gmajna ob Sušnici.

Ložnica je raztreseno naselje, ležeče severozapadno od Lave. Njen svet sega od Sušnice na severovzhodu do Ložnice pri mostu in še nekoliko preko njega.

Kmetije Ložnice so bile podložne celjski gosposčini le ena med njimi je bila župnijska. Kar jih je bilo v samem naselju, so bile stare. Ob Ložnici pri mostu je pa bilo poleg stare kmečke tudi nekaj gosposčinske (dominikalne) zemlje — celjske in magistratne. Na njej je izza druge polovice XVIII. stoletja nastalo nekaj novih dominikalnih gospodarstev, med njimi znano Samčevo. Njihove domačije so dobile ime Spodnja Ložnica, medtem ko so prvotno naselje začeli označevati kot Zgornjo Ložnico. Kmetije Zgornje Lož-

nice so se kakor lavske okrepile leta 1842 z razdelitvijo gmajne ob Sušnici.

Babno se na severozapadu skoraj drži Gornje Ložnice in napravlja v celoti vtis bolj redkega naselja, zgrajenega ob cesti, ki vodi proti Zalogu.

Zgodovinska pot Babnega je slična poti Ostrožnega. Tudi babenski svet je skoraj v celoti zajemal gozd, saj je bil tudi gozdni dvor v Medlogu, tik ob babenski meji.

Babno se kot Babendorf prvič omenja leta 1437, ko je grof Friderik Weixelerju podelil v fevd poleg dvora v Latkovi vasi, treh kmetij in pol v Arji vasi in ene kmetije v Levcu tudi kmetijo na Babnem. Ta kmetija se je pozneje delila. Toda celjski urbar iz leta 1498 Babnega sploh ne omenja. Niti ne terezijanski kataster, ki navaja obe kmetiji pri Lavi. Vendar se je naziv ohranil kot oznaka za obe kmetiji in svet okrog njih, ena izmed kmetij je nosila celo ime Babjek.

Na tej kmetiji so bili že leta 1751 Jeretini, iz njihovega rodu so znani celjski tiskarnarji in usnjarji. Pri hiši je bila zgodaj gostilna. Znano je, da se je v njej zadrževal Karađorđe, ko je moral po silovitem turškem napadu zapustiti Srbijo. Tudi na drugo kmetijo je prišel Jeretinov rod. Leta 1907 so Janiči iz Zalca obe kmetiji združili.

Vse ostale babenske kmetije so nastale izza sredine XVIII. stoletja na gosposčinskem svetu — gozdu in gmajni, nekatere šele leta 1842 ob splošni delitvi gmajn.

Medlog je severozahodno in zahodno od Babnega in Spodnje Ložnice. Njegov svet se začena ob Savinji med dvorcem Medlog in Levcem ter sega na severni strani skoraj do Zaloga in nizkega slemenena vzhodno od njega. Naselje je še danes raztreseno. Redko je je celo prvotno jedro, ki je ob navedenem slemenu in sega na jugovzhodu do Hrastja, ostanka prejšnjega večjega gozda. To je Gornji Medlog. Pri Hrastju se začena Srednji Medlog, ki sega na jugu do Ložnice in zajema še mlin na Ložnici in gozdni dvor poleg nje. Od Ložnice do Savinje sega Spodnji Medlog, v katerem je dvorec Medlog, nekdanji mlajši Freienberg, sedanja vrtnarska šola.

Celjski urbar iz leta 1498 navaja v Medlogu 5 kmetij, toda štiri med njimi kot puste, nezasedene. Novoceljski urbar iz leta 1751 pa ima že 12 kmetij. Poleg njih so bile še tri druge, ena je bila podložna špitalu in ena magistratu. Do leta 1848 je nastalo v Medlogu tudi več dominikalnih kmetij in kmetijic. Tudi stare kmetije so leta 1842 ob splošni delitvi gmajn dobile dominikalno zemljo.

S Svederčeve kmetije izvirajo predniki žene dr. Frana Kidriča, matere dr. Borisa Kidriča, in žene zaslužnega politika in narodnega delavca dr. Vekoslava Kukovca.

Mlin na Ložnici, znan po zadnjem lastniku kot Joštov mlin. Grof Friderik II. ga je poleg mnogih drugih posestev dal v fevd Joštu Soteškemu. Poznejša usoda mlina ni popolnoma znana. Leta 1751 ni bil združen z novoceljsko gosposčino, kajti v urbarju iz tega leta se ne navaja. Tedaj je bil že ločen tudi gozdni dvorec, ki je po ukinitvi vicedomskega urada, izsekanju in odprodaji gozdov v glavnem že izgubil svoj pomen. Vendar se v deželni deski navajata tako gozdni dvorec kakor mlin kot sestavna dela gosposčine.

Dvorec Medlog je naslednik starega Freienberga, katerega komaj vidne razvaline se skrivajo onstran reke nad sedanjem gostilno »Na gričku«. Freienberg se javlja že v dobi Celjskih grofov in je bil po svoji posesti deloma grofovski, deloma krški fevd. Pozneje je prišel h gosposčini Zalog. Nato so mu bili lastniki zdaj nižji plemiči, zdaj meščani. Proti koncu stare Jugoslavije ga je od privatnega lastnika kupila celjska občina in ga prezidala za sirotišnico (dom onemoglih). Ljudska oblast je dom onemoglih prenesla najprej na Zalog in nato na Senek na Polzeli, dvorec Medlog in pripadajoče posestvo je pa namenila za vrtnarsko šolo.

Lopata je raztreseno naselje, leži severozapadno od Ostrožnega ob Šmartinski cesti in ob križiščih za Medlog in Galicijo. Do leta 1927 je spadala pod katastrsko občino Šentjungert in z njo pod občino Veliko Pirešico. Leta 1927 so jo priključili celjski okoliški občini in jo izjemoma leta 1928 prepisali h katastrski občini Medlog.

Celjski urbar iz leta 1498 navaja za Lopato dve kmetiji, v urbarju iz leta 1751 je pa ne najdemo. Silno se je posestno razdrobila, Celju je bila nekako od rok in je prišla pod tri mlajše gosposčine: Prešnik, Brumberg, Zalog — urad Gotovlje in celjske minorite. Kdaj se je to zgodilo, ni mogoče ugotoviti. Verjetno je tudi Lopata pripadala ostroženskemu gozdu.

Prešniške kmetije so skoraj vse dominikalne, graščini so pripadale posredno preko imenja dvora Zeleni dol (Grüntalhof), ki je moral biti nekje v bližini. Prav posest tega dvorca so razdelili. To se je postopoma vršilo v drugi polovici XVIII. stoletja.

Brumberški kmetiji sta bili dve stari, minoritskih je bilo 7 starih, novoceljske so bile 3 nove, nastale v prvi polovici XIX. stoletja v zvezi z Ostrožnim iz bivšega gozda.

Značilno je, da so na Lopato močno silili Celjani in si ustvarjali tam pristave.

Katastrska občina Lisce je na desnem bregu Savinje na obeh straneh njenega ovinka in zavzema ravnino ob reki in pobočje ter sleme nad njo, na zapadu sega do potočka Brnica in levškega mosta, na jugu pa do znožja Miklavškega hriba, do bivše Grenadirjeve kapele in brvi. Obsega pa štiri naselja: Breg, Miklavški hrib ter Spodnje in Zgornje Lisce.

Breg je sklenjeno naselje tik pod pobočjem ob Savinjem ovinku. Začenja se pri bivšem Kapucinskem mostu in sega do bivše Grenadirjeve brvi. V fevdalni dobi je kot celota spadal pod opatijsko gosposčino. Lastniki domačij so imeli približno po četrte kmetije z njivicami, vrtički in zeljniki v Savinjinem ovinku, ter travnike in pašnike nad hišami. Imeli pa so tudi nekaž zemlje na Polulah.

Breg je že na videz staro naselje. Prvič se omenja leta 1350 (kot Rain), drugič leta 1441 (kot Rewn, Rawn) in tretjič leta 1480 (kot Rain). Posestno je pa Breg težko ločiti od Miklavškega hriba. V župnijskem cenilnem spisku iz leta 1542 se Breg navaja. Prav tako v urbarju iz leta 1757. Tu so vsi posestniki navedeni kot last-

niki domcevi. Bilo jih je toliko, da je imel Breg poseben urad, ki pa so mu pripadali tudi kmetje v Gaberju in na Spodnji Hudinji.

Zaradi združitve posameznih domcevi in zemljišč je končno nastalno na Bregu nekaj večjih, sicer pa ne velikih posestev. Kot posebnosti bi omenil:

Onostran bivšega Kapucinskega mostu je dvonadstropna starinska hiša, ki jo je od lončarja Brandenburgerja leta 1864 kupila okoliška občina in jo razen za stanovanja uporabila tudi za občinsko upravo.

Sredi naselja je stala do bombardiranja v drugi svetovni vojni hiša, kjer je bila prvotna Radejeva gostilna s peko kruha vsaj že leta 1765.

Še dve, tri hiše, v katerih so bile stare gostilne.

Obe skrajni hiši, tisto pri Kapucinskem mostu in tisto pri Grenadirjevi brvi pa navajam skladno s staro rabo pri Miklavškem hribu, čeprav sta samo obojestransko nadaljevanje Brega. Na Breg so Celjani nekdanj radi hodili na čašo vina in pogovor.

Miklavški hrib je bil raztreseno naselje na vrhu in na obeh straneh hriba. Vsa posest na hribu je bila stara (urbarna) in podložna župnijski (opatijski) gospodščini. Zemljiška posest na južni strani hriba je bila večinoma vinogradniška.

Na terasi na severni strani hriba je leta 1615 škof Tomaž Hren posvetil kapucinski samostan in cerkev sv. Cecilije. Vzhodno od cerkve je tik nad bregom, ki se spušča proti parku, v XVIII. stoletju nastal Kopunov dvor, ki ga je dr. Frey pl. Freydenfeld leta 1780 spremenil v Freydenfeldov beneficij, a je leta 1875 prišel v necerkvene roke. Na zemljišču, ki je pripadalo temu domu, so v prvih letih po zadnji vojni poleg drugih ostankov odkopali Herkulovo svetišče.

Tik ob bivšem mostu je bila na desni strani do nedavna znana gostilna »Pri mostu«. Leta 1825 potrjuje magistrat realno gostilniško pravico za to hišo in pravi, da se je pri njej izvrševala izza davnih dni, potrditev velja za vse čase. Po zakonu je bila realna pravica tam, kjer se je obrtna dejavnost pričela vsaj že leta 1765.

Hribu so dali ime po gotski cerkvi sv. Miklavža, ki stoji na vrhu hriba izza srednjega veka. Sv. Miklavž je bil zaščitnik proti vodam in je — pazil na nemirno Savinjo.

Proti jugovzhodu se spušča z vrha Miklavškega hriba rebro, ki se tik nad Savinjo nekoliko izravna, na tem mestu je nastalo Grenadirjevo. Tu je bila prvotno vinogradniška posest sredi kamenitega sveta, poraslega z grmovjem. Tu je leta 1829 začel gospodariti Jožef Gmajner, polagoma je širil posest in zgradil lepo enonadstropno hišo, za katero si je pridobil gostilniško koncesijo: Grenadirbirt, Grenadirjevo. Gmajner je bil zaveden Slovenec in župan okoliške občine. Sledil mu je rejenec Jožef Jezernik z ženo Terezijo Krušičevo. Zena je po svojem stricu podedovala ob Savinji v Celju hišo, kjer se je leta 1896 naselila slovenska nižja (utrkvistična) gimnazija, Grenadirjevo je bilo priljubljeno zbirališče celjske slovenske družbe. Tu so se tudi radi ustavljali splavarji.

Lisce zavzemajo zahodni del katastrske občine, ki so ji dale ime, in sicer ravninico ob Savinji in pobočje ter slame nad njo. Na ravninici so Spodnje, na pobočjih in slemenu Zgornje Lisce. Naj-

višji točki sta hrib Lisce, ki mu je vinska družba pred 80 leti dala ime Anin vrh (471 m, govore navadno Anski vrh) ter Hum (576 m).

Na Liscah je bilo samo pet starih (urbarialnih) kmetij; ena majhna, je bila župnijska, dve sta bili magistratni, tri, izvirajoče iz Freienberga, so pa bile zaloške.

Poleg njih so bile tri mlajše freienberško — zaloške kmetije.

Zato pa je bilo na Liscah mnoštvo gorskih (vinogradniških) posestev. Bila so deloma pod celjsko, deloma pod minoritsko in magistratno gosposčinsko oblastjo.

Lastniki vinogradov so bili v znatnem številu celjski meščani, kmetje iz celjske okolice in iz nasproti Liscam ležečih krajev Savinjske doline.

Vinogradi so bili marsikje, kjer jih danes ni, celo na severnem pobočju, ako je bil ustrezen del nekoliko obrnjen proti vzhodnemu ali zahodnemu soncu.

Naj navedem neke posameznosti.

Nad sedanjim parkom si je kirurg Matija Ipavc ustvaril precejšnjo, večinoma vinogradniško posest. Njegova hči Marija se je poročila z Reiterjem po njem je nastalo ime Reiterjev hrib. Ipavc je bil sorodnik šentjurskih Ipavcev, zdravnikov in komponistov.

Ob zahodnem koncu parka je »gozdna hiša.« Zgradil jo je kot klet in pivnico Maks Kink, pivovarnar pri »Kroni« na sedanjem Slandrovem trgu.

Ob početku Spodnjih Lisc je gosposko poslopje imenovano prej »vila Klara«. Zgradila sta jo Karel in Klara Loeser (1891) na svetu, kupljenem od lastnika Spodnjega Lanovža, Jožefa Hauswirtha. Na Loeserjevem je nastalo pozneje naselje Spodnje Lisce.

Blizu razvalin freienberškega gradu je Šahova kmetija, ki je nastala iz dveh gorskih (vinogradniških) posestev, eno so imeli poprej pl. Sattelbergerji, lastniki dveh mlinov na Savinji.

Pod razvalinami je gostilniška posest, označevano kot »Petrič-kovo«. Sredi preteklega stoletja je bila last kmeta Rotarja iz Dobriše vasi.

Katastrska občina Košnica je južno od Miklavškega hriba in Lisc. Sestoji iz dveh podolij, severnega in daljšega južnega — zahodnega, ki ju loči sleme, imenovano Bučelinci. Prvo podolje se široko odpira proti Savinji, v njem so Polule.

Nekaj domačij je tudi onostran Bučelincev, na planoti pod slemenom, to so Gornje Polule. Drugo podolje je le z ozkim grlom povezano s Savinjo. Tik nad strugo je bila strma skala, Devina peč, ki so jo razstrelili, ko so nekoliko pred drugo vojno na tem mestu prelagali cesto. Po pripovedki je s skale skočilo v reko dekle, da bi ne prišlo v roke grofovskim zasledovalcem. Spravljajo pa skalo tudi v zvezo s starodavnim kultom, kajti bila je prav nasproti Vipoti, na kateri naj bi bilo staroslovansko svetišče. Proti notranjosti se drugo podolje polagoma dviga proti sedlu, kjer se svet začne nagibati proti Libojam. To podolje je prava Košnica z raztresenimi domačijami, ki jih je največ pod pobočjem Lisc in Huma.

Polule v prvem podolju so bile nekdanj raztreseno naselje z nekoliko kmetijami, ki so bile vse podložne župnijski gosposčini. Župnijskih je bilo večina vinogradov na pobočju Bučelincev, samo nekateri so bili novoceljski.

Polulske kmetijice so svojo posest nekoliko razširile, ko so konec XVIII. stoletja razdelili gmajno na Kozjini — severnem podaljšku Bučelincev. Ozki kos gmajne ob Savinji so razdelili šele leta 1890.

Zupnijske so bile tudi samotne kmetije v ozadju Bučelincev.

Omenim naj, da so tudi v Polule silili celjski meščani, pridobivajoči si vinograde in tudi kako kmetijo, iz katere so si napravili pristavo.

Košnica je bila vsa podložna celjski gospoščini. V urbarju iz leta 1498 se navaja pri Košnici 13 kmetij, deloma celih in deloma polovičnih, izmed njih sta bili dve na Polulah, ki se posebej ne navajajo, in dve pusti. To je bilo razmeroma mnogo in se do konca števila košniških kmetij ni bistveno povečalo. Na pobočjih Lisc in Huma je bilo zelo veliko vinogradov, ki so bili vsi podložni celjski gospoščini. Gospoščinske zemlje je bilo v Košnici nenavadno malo, zato so okrog leta 1800 nastale tam samo tri dominikalne kmetijice.

Opombe vredno je, da se je z Lisc spuščal proti Košnici velik minoritski vinograd, ki so ga pa samostanci imeli v lastni upravi.

Katastrska občina Zagrad je na levem bregu Voglajne in Savinje in ima zelo razgibano površino.

Osnovo njenemu površinskemu značaju tvorijo štiri slemena, katerih razmerna višina stopnjema raste proti jugu.

Prvo sleme je Jožefov hrib (zdaj označevan kot Aljažev hrib), ki se ob Teharski cesti končuje z Zavodenskim hribom.

Drugo sleme je Grajski hrib s svojim nadaljevanjem Grajsko Gorico. Grajski hrib je nekako središče katastrske občine.

Tretje sleme se začinja pri apnenici in se preko Pečovja povzpne v Grnado, ki prehaja v sedlo, kjer se začinja severozahodno pobočje Tovsta.

Četrto sleme ima svoj začetek v strmi Vipoti, ki jo polagoma se dvigajoče sleme veže z jugozahodnim pobočjem Tovsta.

Pod Jožefovim in Zavodenskim hribom je ravno podnožje, ki sega do Savinje — Voglanje ter se, gledano iz Celja, zaradi svoje lege označuje kot Zavodna.

Med Jožefovim in Grajskim hribom je plitko podolje, ki se z obeh strani polagoma dviga proti nizkemu prevalu. Na vzhodni strani prevala so Ševce, novo naselje.

Med Grajskim hribom in Grnado je globlja dolina, pot po kateri teče potok Ločnica. To ime nosi tudi nekdanje zelo redko naselje ob Spodnji Ločnici. V zgornjem delu se dolina nekoliko zoži, nato pa zopet razširi. Tu je naselje Pristava. V smeri proti Staremu gradu prehaja dolina v močno razgibano planoto, na kateri je raztreseno naselje Zagrad. Šele nato se začne strmejša pobočje z vinogradi, ki segajo skoraj do gradu in v vzhodni smeri do slemena Grajske Gorice.

Med strmo Grnado in Vipoto ter njenim nadaljevanjem proti Tovstu je Štelakov graben, po katerem teče Pečovniški ali Štelakov potok (nekdanje imenovan Smečec). Pred početkom udolja je ob Savinji naplavljen ravnicica in nad njo na vsaki strani majhna terasa. Ozadje udolja se precej razširi in nato

preko položne terase sorazmerno zložno prehaja v vrh Tovsta (838 m).

Videz Zagrada je torej tak: osnova ob Savinji in Voglajni, vrh v Tovstu.

Pečovnik tvori Pečovniški graben od početka do vrha Tovsta. Vso južno stran Pečovnika je zavzemal velik mestni gozd, vsa severna stran je bila tudi gozdnata in deloma nekultivirana.

V vsem Pečovniku so bile prvotno samo štiri kmetije, a še te so bile ob Savinji. Dve sta bili podložni celjskemu gradu: prva, Hlačarjeva, je bila nasproti Tremerju, blizu znanega Kotla, druga, Vipotnikova, je pa bila na južnem pobočju Vipote. Pozna ju že urbar iz leta 1498. Tretja in četrta kmetija sta bili podložni mestnemu magistratu, bili sta ob vhodu v Pečovniški graben.

Izza srede XVIII. stoletja je pa v Pečovniku nastalo mnogo kmetijic, ki jih v graščini niso označevali kot dominikalne, ampak kot svobodne podložniške kmetijice. Vzrok je v tem, da so za Marije Terezije dominikalno posest, ki so jo kmetje že imeli, izenačili s staro, rustikalno, na novo razdeljeno posest so pa še hoteli imeti v svobodnem razpolaganju. Kmetijice s tekočo številko 1 — 500 so nastale še v XVIII. stoletju, ostale pa pozneje — vseh takih števil, ki se pa nanašajo na vso novoceljsko gosposčino, je nad 3000. To je znak za delitveno mrzlico, ki je gosposčini donajala precej dohodkov, čeprav ubogi naseljenci niso imeli mnogo denarja. Rabili so pa kruh. Nekatere kmetijice so se postopoma večale. Tiste, ki so nastale prav nad Stelakovim gradom, so dobile tudi gorske (vino-gradniške) številke, kajti tu je bilo dovolj sonca in zasaditi je bilo mogoče vinsko trto. Posest večinoma ni bila trdna in je zelo hitro šla iz rok v roke. Končno je mestna občina to in ono pobrala in priključila svojemu gozdu. Izrabljala je stisko ljudi. Zadnje kmetijice nad sedanjim Domom pod Tovstom si je pridobila še za stare Jugoslavije. Glede na ime grabna bi pripomnil, da je bilo Stelak hišno ime kmeta, čigar domačija je postala stara Celjska koča.

Zagrad in Pristava sta prvotni naselji za gradom. V Zagradu je bilo samo nekaj starih kmetij, ki se jim je pozneje pridružilo nekaj novih.

Urbar iz leta 1498 ima glede Pristave zanimiv podatek, da je bilo tedanjih pet kmetov naseljenih na nekdanji grajski pristavi. Tudi po urbarju iz leta 1751 jih je še bilo pet, pozneje se je ena kmetija razdelila. Zagrajski in pristavski kmetje so imeli gmajno na spodnjem pobočju Grmade. Razdeljena je bila že leta 1780.

Za gradom je pozneje nastalo tudi več dominikalnih kmetij, na pobočju Grmade tudi svobodnih podložniških.

Vinogradi so bili vsi celjski. Večinoma so bili v posesti Celjanov. Na skrajnem zahodnem krilu, tik nad Savinjo, je dr. Adalbert Cypel nakupil precej vinogradniške in druge zemlje, si ustvaril večjo posest in zgradil za tedanji čas lepo vilo.

Jožefov hrib, ki mu prvotnega imena ne poznamo, je bil v fevdalni dobi velika gmajna. Na vrhu so do leta 1681 pozidali cerkev sv. Jožefa, ki naj bi varoval ljudi pred kugo. Poleg cerkve je ob koncu fevdalne dobe nastal z dozidavanji samostan lazaristov.

Z zahodne strani so v prvi polovici XVIII. stoletja napravili k cerkvi križev pot z baročnimi kapelicami in Kalvarijo na skali ob robu hribčka.

Kongregacija sv. Jožefa se je ponovno prizadevala, da bi na mestni strani cerkve dobila v posest večji del gmajne. Magistrat ji je samo toliko šel na roko, da je pred cerkvijo pustil pašnik, medtem ko je nižji del hriba v začetku druge polovice prejšnjega stoletja zasadil s smrekami, ki so se hitro razrasle v lep gozd. Med prvo svetovno vojno je smreke napadel lubadar in gozd je bilo treba posekati. Nekaj dreves na Kalvariji še spominja nanj.

Precej nižje je magistrat v začetku XIX. stoletja prepustil izdelovalcu orgel del gmajne, da si je zgradil hišico. Pozneje je kongregacija lazaritov poleg hišice zgradila romarsko hišo.

Na nižjem Zavodenskem hribu je bila stara zvonarna, okrog katere se je razvila precej velika posest iz dokupljenih razdeljenih in deloma še nerazdeljenih delov gmajne.

Zavodna je imela v fevdalni dobi nekaj župnijskih in magistrálnih kmetij in kmetijic, ki so v prvih desetletjih po koncu fevdalizma razpadle. Ima pa nekaj izrazitih značilnosti.

Celjski urbar iz leta 1751 in terezijanski kataster navajata v Zavodni mlin Sigmunda Sattelbergerja, o katerem je znano, da je imel tudi dva mlina na Savinji. Sattelberger je bil v svoji dobi pravi mlinski magnat. Mlin v Zavodni je imel tri kolesa in stope, mlin na Savinji skupaj šest koles in dvoje stop. K zavodenskemu »kalvarijskemu« mlinu je spadala tudi velika zemljiška posest, ki je zavzemala ves trikotnik med Voglajno, Savinjo in pobočjem. Leta 1804 je postal lastnik mlina in zemljišča rod Zimov, ki je zemljišča obdržal do najnovejših dni, medtem ko je mlin opustil že v osemdesetih letih. Domačija za mlinom je bila tik pred stopnicami, vodečimi na Jožefov hrib. Vodo na mlin je dovajala posebna struga iz Voglajne. Hiša, spominjajoča na moderniziran dvorec, še stoji.

Zanimivo je, da so Zime leta 1811 odšli na Turkov mlin na Teharju in so se na »kalvarijski« mlin vrnili šele leta 1836 na osnovi zamenjave.

Na Zimovem je pozneje tik pod Jožefovim hribom nastala opokarna, ki je obstojala do konca XIX. stoletja. Prav tako sta na Zimovem nastali gostilna Zeleni travnik (sedanji Dom jugoslovanske armije) in mestna klavnica. Zaradi klavnice se je mestna občina prizadevala, da si je okolje priključila.

Na Zimovem je ob cesti na grad leta 1862 nastal tudi »podgrajski dvorec«, a tik pred vstopom na stezo preko pobočij je celjski pivovarnar Jakob Spreizenbart okrog 1800 zgradil Skalno klet, gostinsko podjetje, ki je v skalnem robu shranjevalo pivo in so ga meščani desetletja močno obiskovali.

Na drugi strani Zavodne, že na meji teharskega Creta, je vojaški zdravnik dr. Adalbert Cyppel v šestdesetih in sedemdesetih letih kupil dve novoceljski in eno opatijsko kmetijo, ki jim je dodal še eno sosedno teharsko ter Zeleni dvor na drugi strani med teharsko in pokopališko cesto ter osnoval veliko posestvo, na

katerem je kot eden izmed prvih gojil hmelj. Velika stavba na voglu nasproti Zelenemu dvorcu, v kateri je sedaj samopostrežna trgovina, nosi še vedno, sicer že precej pozabljeno ime Cyplov marof. Včasih ga po naslednjem lastniku, ki je posest razprodal za gradnjo hiše, označujejo tudi kot Zimnjakov marof.

Omenil bi še, da je bil v bližini tik na vzhodni strani ceste nekoč ribnik s čolni, ki je preko zime dajal led.

OBČINA SV. KRIŠTOF

Bila je ob svojem nastanku med največjimi našimi občinami, saj je segala od košniške meje do hrastniške železniške postaje. Svoje ime je dobila po cerkvi sv. Krištofa, ki je na lepem gričku tik nad Laškim. Šele leta 1933 so občino nekoliko zmanjšali s tem, da so tri jugozahodne katastrske občine, Marno, Sv. Stefan in Sv. Jurij, priključili občini Hrastnik — Dol.

Katastrska občina Tremarje je bila na severnem koncu občine Sv. Krištof. Po osvoboditvi so leta 1945 naselje Tremarje priključili mestnemu ljudskemu odboru v Celju.

Tremarje leži tik ob v pobočje prehajajočem robu lepe kotline ce z ravnim dnom. Naselje je v glavnem obcestno.

Majhna in precej zapuščena cerkvena sv. Ahacija je nastala šele leta 1867.

Tremarje je staro in večje naselje. V njem so se celjski gospodini podložne kmetije stikale z laškimi.

Kmetije so se trdno držale, kar je vidno iz tega, da so se v osnovi ohranile do danes, čeprav so delno menjavale svojo posest. Da so naselje ob nastanku občin leta 1850 priključili k Sv. Krištofu, je odločila pripadnost k laški nadžupniji.

V Savinji je Kotel tvoril mejo med laškim in celjskim ribolovskim področjem. Kotel je bil velik vrtnec, nastal za apneniškim rtom, ki se spušča v Savinjo, in je bil nekdanj še večji. Toda zaradi splavarstva so ga nekoliko regulirali in zmanjšali, tako da je nastal ob reki zaokrožen dolinski kotiček. Na nasprotni, desni strani Savinje je bilo nekdanj na skalovju znamenje, ki je kakor Kotel označevalo staro mejo med laškim in celjskim fevdalnim deželskim sodiščem.

OBČINA TEHARJE

Občina Teharje je nastala leta 1850 iz bivše plemiške kmečke občine. Leta 1933 se je na osnovi novega občinskega zakona povečala s priključitvijo občin Sv. Lovrenc in Svetina.

Občina Teharje je bila vzhodna sosedja Celja. Njeno področje je segalo od sotočja Hudinje in Voglajne tako daleč proti vzhodu, da je vključevalo Kresnike in sedanje Store. Na jugovzhodni strani Voglajne je zajemalo del Celjske kotline ter se je preko povprečnih slemen, ki jih delita Jelovski in Bojanski potok, in preko vrhov Grmade, Baliča in Srebotnika vzpenjalo na vrh samega Tovsta. Na severu je vključevalo nekoliko vzvalovljeni del Celjske

kotline, na vzhodu pa izprva vinogradno, nato pa gozdnato slame, ki so na skrajnem vzhodnem koncu na njem Kresnike.

Del kotline vzhodne od spodnje Voglajne je Čret, njegov svet se vzpenja tudi na nizko slame, na katerem je izza leta 1880 celjsko mestno pokopališče. Pod pobočjem je raztreseno naselje Čret; ko se je nekaj domov povzpelo na pobočje, so začeli razlikovati Spodnji in Zgornji Čret.

Vzhodno od Čreta sta teharski dve stranski slemen, ki ju loči Jelovski potok. Prvo slame se začenja ob Voglajni z rtom, ki nosi že skoraj pozabljeno ime Artiče, slame se nekoliko više združuje s slemenom celjskih Grajskih Goric. Nekaj domačij je ob potoku, druge so na vrhu, nad vinskimi goricami, in tvojo raztreseno naselje Zvodno. Goric je danes že manj, kakor jih je bilo nekdanj.

Drugo slame se ob Voglajni začenja z rtom, imenovanim Reseven, in se povzpne v Jelovski vrh (400 m). Med Zvodnim in Jelovskim vrhom je lepo zaokroženo udolje, v kateri je zaselek Osenica, medtem ko je na Jelovskem vrhu zaselek Jelovo. Onostran Jelovskega vrha je dolinski kot Zagrada, po katerem teče Ločnica, ki nastaja iz Hudičevega grabna. Ta dolinski kot ima raztreseno naselje Gornje Zvodno, ki ni bilo celjsko, ampak teharsko. Zgornje Zvodno se na jugu naslanja na pobočje Baliča in Srebotnika, med katerima je navedeni Hudičev graben. Na pobočju je precej visoko v gozdu nekaj domačij, ki so jih nekdanj označevali kot Klanec.

Ob Bojanskem grabnu je slame, ki je nosilo nad začetkom kmetijsko Lipo in ki nad gozdom prehaja v razgibano planotico, kjer je Pečovje.

Na severni strani Voglajne je dobro opazna terasa. Najvišja je onostran mosta preko potoka. Tu se stopnjevito dviga in prehaja v že naznačeno vinogradno slame Vrhe.

Onostran mosta je na najvišji točki terase glavno naselje občine, Teharje, a na najbolj izraziti točki Vrhov je cerkev Sv. Ane. Proti vzhodu prehajajo Vrhi v gozdnato Reber, na vzhodnem koncu Rebi so nad dolinsko zarezo Kresnike.

Tej zarezi nasproti je na južni strani Voglajne izprva širša, nato ožja dolina, po kateri teče v jarku med Srebotnikom in Bojanskim vrhom izvirajoči Bojanski potok.

Onostran ceste, ki vodi s Teharja proti Blagovni, se slame Vrhov nadaljuje v nizki, toda dobro vidni gubi, ki se končuje ob izlivu Vzhodne Ločnice v Voglajno. Ta guba je gotovo breg jezera ledene dobe. Na njej in ob njej se vleče proti severozapadu veliko naselje Bukovžlak, ki mu na izrazitem koncu stoji Bežigrad. Pod njim so samo še tri stare in večje domačije. Na koncu Vrhov je kmečko naselje Vrhi, med njimi in Bukovžlakom so Slance. Med Teharjem, Slanci, Vrhi in Bukovžlakom je že nekdanj bila razdalja majhna, danes je pa mejo težko določiti.

Zgodovina Teharja in sosednih naselij nas vodi v davno dobo, ko so bili slovenski rodovi po prihodu v sedanjo domovino še svobodni. Njihove prednike so tedaj in še dolgo pozneje označevali kot koseze. Kosezi so bili po ugotovitvi dr. Boga Grafenauerja, knezova družina, začetek slovenskega plemstva, ki pa se ni moglo popolnoma razviti, ker so Slovenci prezgodaj izgubili svojo svobodo. Imeli so pa že tolikšen ugled, da jim ga tuji gospodarji niso

mogli popolnoma zatreti. To je posebno vidno na Koroškem, kjer so kosezi ustoličevali koroškega vojvodo do leta 1414. Precej kosezov je bilo raztresenih po ozemlju, ki se je v srednjem veku ponemčilo.

Na sedanjem neponemčenem ozemlju srečavamo koseze v Bohinju, na Primorskem, na Dolenjskem in v okolici Zagorja ob Savi. A največ jih je bilo na področju Teharja in tu in tam v Savinjski dolini in njeni soseščini.

Kosezi okrog Šentandraža so bili pod oblastjo gospodov Ortov, ki so jih izročili gornjegrajskemu samostanu kot navadne podložnike, vendar sta se med njimi ohranili imeni Kaseznik in Dobrotnšek.

Ostali kosezi celjske pokrajine so se strnili okrog jedra na Teharju in v soseščini. Živel so sicer kot kmetje, vendar so se po posebnih svoboščinah ali privilegijih ločili od ostalih kmetov. V Kosezah pri Petrovčah je še ohranjeno njihovo ime, prav tako v hribu Koželj pri Velenju.

Kdo je prvi teharskim in savinjskim kosezom potrdil njihove pravice, ni znano. Neko prednost pred ostalimi kmeti so imeli neprekinjeno. Posebne pravice so jim izrecno potrdili vsaj Celjski grofje, če ne že njihovi predhodniki, grofje Vovbrski. Na potrditev Celjskih grofov se namreč sklicujejo vse poznejše potrditve. V njih se celota teharskih in savinjskih kosezov označuje kot plemiška občina Teharje (das Edelthum Tüchern).

Ali je Teharčanom njihove pravice potrdil cesar Friderik III., ko si je pridobil celjsko grofijo, ni znano. Ohranjena je pa potrditvena listina, ki jo je izdal Friderikov vnuk Ferdinand I. dne 25. maja 1537 na Dunaju. V njej vladar pripoveduje, da so prišli k njemu teharski kmečki plemiči in izjavili, da so jim Celjski grofje podelili svobodo za njihovo plemiško občino (das Edelthum), obsegajočo 100 domov in pogorišč, deloma zasedenih, deloma nezasedenih, a so jim listine pogorele. Kralj Ferdinand I. je prošnji ustregel in svoboščine potrdil. Za njim sta jih potrdila še nadvojvoda Karel (1567) in nadvojvoda Ferdinand.

Te listine dajejo teharskim plemičem pravico, da si vsako leto volijo sodina, imenovanega šepe (Schöppe) in štiri prisednike ali svetovalce, ki so jih imenovali senjorje. Sodnik (šepe) se po izvolitvi predstavi vicedomu v Celju, ki ga potrdi in mu izroči žezlo.

Sodin in senjorji sodijo v lažjih primerih. Pritožbe gredo na vicedoma. Osebe, ki so zakrivile kak zločin (malefic), mora sodin po treh dneh poslati v gornji celjski grad. Sodnik potrjuje in vpišuje pogodbe ter opremlja izdane listine s pečatom plemiške občine.

Teharski plemiči imajo v območju svojega svobodnega ozemlja vso svobodo in zaščito, dolžni pa so, da po določbah svojega urbarja iz leta 1576 vsako leto dajo vicedomskemu uradu kot deželno-knežji davek 18 fantov, 4 marke in $7\frac{1}{2}$ pfenigov črnega denarja. 2 mernika pšenice, 20 mernikov ovsa, 50 veder vina in 350 jajc. Poleg tega je vsak teharski plemič razen sodina in senjorjev dolžan, da tlačani vicedomu 3 dni na leto, pri čemer dobi po starem običaju na dan hlebec kruha in vrček (pöcher) vina.

Posebni razpisani davek mora plačati vsak kmečki plemič. V vojni nevarnosti morajo plemeniti kmetje z orožjem prihiteti, da zaščitijo gornji celjski grad.

O teharskih pravicah govori tudi listina nadvojvode in poznejšega cesarja Ferdinanda II. V njej pravi vladar, da so Teharčani za časa njegovega deda Friderika III leta 1461 zgradili cerkev sv. Ane na zračnem mestu in »hribu«, ki jo večkrat na leto obišče mnogo ljudi. Cerkev razen pobožnih darov nima nikakih dohodkov. Teharčani so torej vladarja prosili, naj jim pri Sv. Ani dovoli shode na dan svete Ane in svete Neže ter na praznik Oznanjenja naše Ljube gospe. Vladar je zahteval od cerkvenih in posvetnih oblasti, naj mu poročajo, če ne bi nihče v okolici trpel škode, ako prošnji ustreže. Odgovori so bili povoljni. Teharčani so dobili vse tri shode in priznanje pravice do svobode, kakršno imajo okolni trgi (flecken und Märkte).

Leta 1618 je Ferdinand II. zastavil Ivanu Sigmundu Wagnu, svobodnemu gospodu na Zovneku, Horneku in Kaiserspergu ter zastavnemu posestniku gosposčine v Vitanju, grad Forchteneck, urad žalec in plemeniti občino Teharje.

Se istega leta je gospod Wagen dal sestaviti urbar, v katerem pravi, da so teharske kmetije nastale iz prvotnih strelskih domcev. To je bila verjetno stara tradicija, ki jo je mogoče spraviti v sklad s teorijo o družinikih.

Urbur tudi navaja, da se je posest kmečkih plemičev razdelila v majhne kmetije in celo kočarije — domce (Hofstätten), kar je nekoliko pretirano.

Urbur določa tudi davščine, ki niso velike in naj bi se dajale individualno. Kot posebno davščino navaja večnino, s katero se najbrž krili potrebe sodišča.

Urbur deli celotno plemiško občino na Spodnjo in Zgornjo. Spodnja občina je obsegala Teharje in kraje okrog njega. Zgornja pa Bistrico (Kasaze), Sešice (danes Sešče), Podkroželj, Koželj, Veterinik, Podgorje, Selo pri Stopniku, Čeplje, Ložje, Podlog in Petrovče.

Z urbarjem Teharčani niso bili zadovoljni. Najbolj so jih bodle individualne davščine in tridnevna tlaka, ki bi je ne opravljali več na Gornjem Celju, ampak drugje. Tako so se potrudili in se z Wagnom dogovorili, da se odkupijo tako davščin kakor tudi tlake. Deželno — knežji davki so seveda ostali, prav tako domače davščine za sodne in druge potrebe.

Leta 1639 Teharčani že niso bili več pod Wagnom, kajti tedaj jim je cesar Ferdinand III. pravice ponovno potrdil. Isto so storili tudi:

Leopold I. (1661), Jožef I. (1710), Karel VI. (1718), Marija Terezija (1742), Jožef II (1782), Leopold II (1792), Franc I. (1794). Vse potrditve so samo splošne in podrobnih pravic ne navajajo.

Teharčani so imeli 12 sejmov, ni pa znano, kdaj so jih dobili. Lepo sliko njihovega javnega življenja nam nudi ohranjena sodna knjiga, ki sega od 1715 do 1850. Naslov je latinski, kar priča, da jo je začel pisati človek, več latinkega jezika. Nadaljnji vpisi so v glavnem pisani v nemščini, ki jo je pač razumel izžolan tajnik (sindik), ne pa večina kmečkih plemičev, ki tudi možnosti niso

imeli, da bi se bili naučili čitati in pisati. Da je bil sindik izšolan, o tem priča tudi množica vpletenih latinskih pravnih izrazov. Sodna knjiga ne govori samo o sodnih obravnava, ampak so v njej zapisniki o razpravah, ki se tičejo vsega, kar je bilo pomembno za življenje kmečke plemiške občine.

Sodni sestanki so se vršili na Ledini sredi naselja, ob slabem vremenu na šepovem doma, izza leta 1699 v novi cerkvi sv. Štefana na Ledini.

Sepe je bil navadno s Teharja, bil pa je lahko tudi iz Savinjske doline, ako ni mogel slišati doma teharskega zvona, je moral bivati na Teharju. Izza Marije Terezije se zanj uporabljata tudi ime sodnik.

Zunanji kosezi so bili združeni v županijah, ki so jim bili na čelu župani. Županije so bile: v Kasazah, Šeščah, Selu, Kapli in Koželju. Proti koncu XVIII. stoletja so izraz županija zamenjali z izrazom urad in izraz župan z izrazom uradnik.

Teharčani (brez Savinjščanov) so imeli velik skupni gozd, ki je meril 474 oralov.

Na Baliču je bil še poseben sodnijski gozd, ki so ga izkoriščali šepe in senjorji. Imeli so tudi veliko gmajno, ki je merila nad 255 oralov. V pogledu skupne posesti so bili mnogo na boljšem kakor drugi kmetje, ki vsaj po fevdalnem zakonu in običaju niso bili lastniki gozdov in gmajn, ki so jih izkoriščali.

V gozdu so rasli hrasti, bukev in breze. Teharčani so bili za gozd v skrbeh. Že leta 1731 so na volilnem sestanku sklenili, da nihče ne sme brez dovoljenja sodišča sekati hrastov, bukev itd. Ako kaj takega napravi, plača 3 dukate kazni, ako ga sodnik ne kaznuje, plača isto kazen sam. Podobne sklepe so sprejemali leta za letom.

Leta 1772 so na volilnem sestanku sklenili, da je od posekane breze treba plačati kazni 1 dukat. Za posekano bukev ali odrezano krošnjo je pa bilo treba plačati 3 dukate. Posebno so opozarjali na to, da se ne sekajo mlada drevesca, zlasti breze.

Leta 1777 so Teharčani na sestanku sklenili, da komunalni (soseskin) gozd razdele, vsak si lahko dobljeni delež ogradi. Ta naredba v sodni knjigi je vsekakor Jožefa Pečnaka, pisca Teharske kronike, privedla do mnenja, da so Teharčani razdelili gozd, čim je leta 1768 izšel patent Marije Terezije o razdelitvi gmajn in gozdov. Vendar se še na franciscejski mapi iz leta 1825 pojavlja gozd kot celota. Razdelili so ga leta 1826 med Teharčane na 44 parcel.

Trije hribi, na katerih so Teharčani imeli gozd, se vidijo na njihovem grbu tik pod dvema zvezdama, posnetima po grbu grofov Celjanov, kar ima gotovo simboličen zgodovinski pomen.

Leta 1761 so sklenili da namestijo posebnega gozdarja (gozdne-ga hlapca).

Po gmajnah so Teharčani močno segali, še preden je izšel patent Marije Terezije. Ponovno so na sestankih sklenili, da je treba paziti na gmajno, kdor si je pridobil del z dovoljenjem ali brez njega, ga je ogradi. Leta 1757 so sklenili, da se odstranijo vse ograje, nastale v zadnjih treh letih. Za pravno pridobljeni del gmajne naj se plača davek. Taki sklepi se ponavljajo. Leta 1779 so pa sklenili, da se razdele vsi še nerazdeljeni pašniki. Toda leta 1788

so sklenili, da nihče ne sme svojega dela ograditi, pasli so še vse vprek.

Na gmajni je bilo tudi precej dreves. Nihče ni smel prodajati lesa s sicer z dovoljenjem pridobljenega dela gmajne, niti ne lesa, ki mu je bilo odkazano v gozdu. Oseničani so les posebno radi prodajali.

Za Sv. Jožefom so bili meščani teharski sosedje. Tam so si na bivši mestni gmajni uredili več zemljišč. Teharčani so jim leta 1773 prepovedali, brez dovoljenja voziti po njihovem svetu.

Dve leti pozneje so magistratu sporočili, naj naroči meščanom, da svoja zemljišča ogradijo, ako nočejo, da nanje ne bi uhajala živina s teharskih pašnikov. Bilo je še leta 1814 precej gmajne, tedaj so ponovno sklenili, naj se razdeli kolikor ni potrebna za skupno pašo.

Lov so dajali v najem, ne pa vsako leto. Občani se za lovski red niso brigali. Leta 1779 so na skupnem sestanku sklenili, naj se puške, ki jih je odvezel bivši sodnik Resnik, dajo v skrambo njegovemu nasledniku. Leta 1788 so sklenili, da se vzamejo puške tistim, ki večkrat poleti streljajo divjačino. Ribe so Teharčani lovili v Ložnici, izprva svobodno, pozneje z dovoljenjem sodišča.

Še to in ono posebnost:

Teharčani so se večinoma ženili med seboj, a so tudi često delili posest. Tuji priženjenec ni imel polnih občanskih pravic, dobil jih je šele sin. Leta 1771 je vsak občan prispeval za novo žezlo 3 krajcarje. Včasih so napravili obhod meja, da bi mladina vedela zanje. Izza leta 1793 so v občini redili cesarskega žrebca, prevzel ga je eden izmed kmetov v Čretu.

Za Marije Terezije so tudi od Teharčanov zahtevali, da jim piše sindik (tajnik), ki je pri sodišču napravil izpit. To ni šlo gladko.

Do leta 1848 so se stari rodovi dobro držali, pozneje pa ne več. Ako pogledamo v urbar iz leta 1618 vidimo, da so tedanji priimki skoraj vsi izginili, ohranili so se samo potomci Gregorja v Gori — Goriški. S starimi rodovi je popustilo tudi spoštovanje stare tradicije.

Navedeni urbar večkrat skupaj navaja brate, kar nas spominja na nekako združeno posest. V novejši dobi so posamezne teharske kmetije dobile celo značaj graščin. Tak je Bežigrad, samo da je nekoliko starejši, vendar si je močno povečal posest šele po končani fevdalni dobi, ko je tedanji lastnik prikupil nekaj sosednih kmetij.

Na Teharju in v sosednih naseljih ni bilo tujih gospoščinskih podložnikov na kmetijah. Drugače je bilo pri vinogradih: na Zvodnem so bili skoraj v celoti, na Vrhu pa delno celjski (novoceljski).

OBČINA SV. LOVRENC

Občina Sveti Lovrenc je vzhodna sosedja Teharja. Začenja se na slemenu, ki je tik na vzhodni strani Štor. Slemen se najprej dvigne, nato nekoliko zniža, končno se povzpne na Bojanski vrh, Veliki in Mali. Njun vzhodni sosed je Babin vrh. Na začetku slemena je Laška vas, Spodnja na severni, Zgornja na južni

strani početne vzpetosti. Vzhodno od Laške vasi je precej globoka zarez, po kateri teče Topliški potok, ki se tik nad sedanjo štorska tovarno zliva v Bojanski graben. Ob spodnjem toku potoka je majhno novejšo naselje Toplica.

Onostran Topliškega potoka je lepa, plitka in prostorna kotlina, ki se odpira proti vzhodu. Na tej strani jo omejuje Zaklepeški graben.

Na severni strani ograjuje kotlino Gorica, ki se na drugi strani spušta proti dolini Voglajne. Na Gorici je novejšo vinogradniško naselje. Na skoraj izravnanim dnu kotline in na spodnjem delu južnega in zahodnega pobočja je zaselek Kompole, ki je v najnovejši dobi dal svoje ime tudi mlajšemu zaselku, nastalemu okrog cerkve sv. Lovrenca na severnem pobočju kotline. Na terasi južnega pobočja stoji na njenem robu cerkva sv. Janeza s samoto stojiščim stolpom. Raztreseno naselje v bližini, je St. Janž. Med njim in Kompolami je na pobočju nekdanj vinogradniški Podzid.

Nad St. Janžem je gozd. Nad njim je nad Malim Bojanskim vrhom na pobočju zaselek Žirovišče.

Vzhodno od Zaklepeškega grabna si slede v nekoliko zvišanem redu od spodaj navzgor Straža, Turn, Simone, Žikovca, Zaklepeca, Zagaber, Resa.

K Sv. Lovrencu spada tudi ustrezni del izprva ožje, nato širše doline, po kateri teče Voglajna; tu so naselja: raztresena Opoka tik ob Voglajni, večja Prežinska vas na severni, majhen Gaj in nekoliko večje Moste na južni strani potoka.

Kjer stoji zdaj cerkva Sv. Janeza, je stal v srednjem veku gradič Prežin, na njem so gospodarili vitezi Prežinski in njim po svaštvu sorodni Safnerji. Oboji so bili fevdniki krških škofov. Imeli so mnogo članov in posest se je razkosala. Okoli leta 1340 je del za delom prišel v posest Celjskih grofov. Nekaj posesti v Toplici pri Storah si je pridobila celo Friderikova žena Dimuta. Krški škof je celjskemu grofu fevd potrdil.

Po urbarju iz leta 1498 je imela celjska gospoščina v Spodnjem Prežinu (= Prežinski vasi) 8, v Kompolah 3, v Straži 1 in v St. Lovrencu 3 kmete. Terezijanski kataster pa navaja za Spodnji Prežin 8 in za Kompole 4 kmetije.

To je vsekakor malo za celo področje. Celjski se zanj niso posebno brigali, gradič so razdejali sami. Pustili so samo samotno stoječ stolp, poleg katerega je nastala cerkva. Posest so večinoma razdelili med razne fevdalne upravičence. Obdržali so si pa gozdove v ozadju dolinskih naselij. Od tod izhaja dejstvo, da je v teh gozdovih v drugi polovici XVIII. stoletja nastalo mnogo novoceljskih svobodnih podložnih kmetij. Njihov naselitveni pas se je (onostran teharskih gozdov) nadaljeval v že navedenem pečovniškem naselitvenem pasu.

Med tistimi, ki so dobili mnogo kmetij, so bili na prvem mestu celjski minoriti. Kdaj so jih dobili, ni jasno. V napovedi dohodkov iz leta 1548 gvardijan Boštjan ne navaja nobenega podložnika iz teh krajev (sicer jih je imel samostan tedaj samo 22). V urbarju iz leta 1753, ki obsega 131 gospodarstev v petih uradih, jih pa že najdemo. Pripadali so deloma staremu samostanu in deloma benefi-

ciju svete Marije Device v Svetini, ki so si ga celjski minoriti pridobili leta 1688.

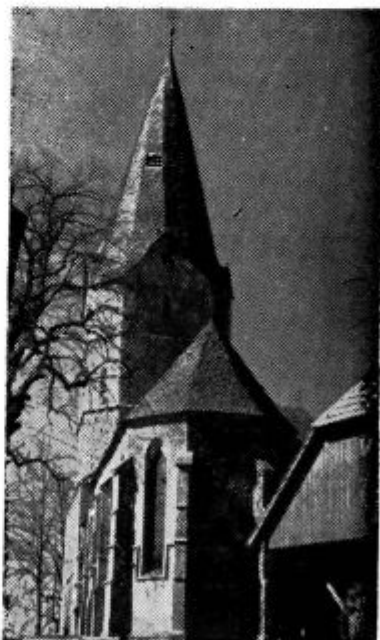
Nekaj kmetij je imela celjska župnijska gospoščina. Prav tako je imel tu tri podložne kmete teharski župnik. Doma jih ni mogel dobiti, kajti teharska plemeniška občina svojih plemeniških kmetov ni mogla prepuščati drugim.

Drugi fevdalni gospodarji so bile graščine: Zalog — Širje, Prebold, Rabensberg, Blagovna in Anderburg pri Sentjurju.

V pokrajini je bilo na sončnih pobočjih zelo veliko vinogradov. Gospodarji so bile iste graščine, med posestniki pa tu in tam tudi meščani.

OBČINA SVETINA (SVETJE)

Občina Svetina (Svetje) je bila med občinami, ki so prišle v sestav sedanje celjske občine, najbolj hribovita. Na zahodu se je začejala na Tovstu, katerega vrh je bil stikališče celjskega, laškega, teharskega in svetinskega sveta. Vzhodna stran Tovsta prehaja v dolgo, skoraj izravnano slame, ki se zložno dvigne v Svetinski vrh in nato spusti v slame, ki ga na jugovzhodni strani omejuje Veliki vrh. Med Svetinskim in Velikim vrhom je nastalo centralno naselje v prelepi legi, ki nudi pogled na vse strani.

Gotska cerkev na Svetini

Na vsaki strani slemena izvira potoček, na severni strani Oderšna, na južni strani pa Kozjica, ki se v Mrzlem dolu izliva v Reko.

Na južni strani Svetinskega vrha (Ramancami) je tik pod slemenom planinski dom štorske tovarne, na severni strani je pa partizanski Vrunčev dom.

Na severnem svetinskem pobočju so raztresena starejša naselja Javornik, Mrzla planina in Ravnine ter šele po opustitvi grofovske steklarne (1770) nastalo Končno selo (imenovano tudi Svetli dol ali Glažuta). Na južni strani je pa zapadno od Velikega vrha Povšnica (Polšnica), vzhodno od njega so pa Kanjuce s samotnimi kmetijami in zaselki dveh, treh kmetij (Jurklovlje, Lešje, Slatina, Sela).

Na Svetini so se v srednjem veku sestajale tri gosposčine, celjska, laška in prežinska, meja je tu ostala še pozneje, čeprav so vse tri gosposčine prišle v roke Celjskim grofom.

Prežinska je bila Mrzla planina. Pridobil si jo je grof Friderik I. hkrati s prežinsko gosposčino. Laški del je zavzemal predvsem naselja ob Velikem vrhu in je prišel v posest Celjskih grofov hkrati z Laškim (1336). Prvotno je že bil celjski gornji del na sami Svetini in okrog nje.

Celjski urbar iz leta 1498 navaja za Svetino (ki jo označuje z izrazom »Pri vseh svetnikih« (= zu allen Heiligen) 2½ kmetije, urbar iz leta 1751 jih ima sedem in navaja, da so nastale iz bivše grofovske pristave.

Vse te kmetije so na sami Svetini — v okolici cerkve. O pristavi govori tudi Valvasor, pripoveduje namreč, da so grofje imeli na njej mnogo ljudi in so zanje jgradili na čast Matere božje lepo gotsko cerkev. Po stari pripovedki so iz izvira potočka Kozjice vsako jutro priplavale na dan ribice s črnimi pikami, s katerimi so se graditelji cerkve hranili. Ko so nekoč delali na Marijin praznik, ribic ni bilo več. Cerkev in stolp sta zunaj črna, da bi ju Turki ne opazili. Bilo je leta 1487, ko so cerkev oskrunili. Med binkoštnim torkom in sredo leta 1714 je cerkev zgorela. Cerkev je bila nekoč zelo priljubljena božja pot, glavni romarski shod je bil na praznik Marije Snežne, 5. avgusta.

Celjski grofje so pri svetinski cerkvi ustanovili poseben beneficij, ki so mu dali več kmečkih podložnikov, večinoma so bili na Svetini, deloma pri Št. Lovrencu. Leta 1688 je cesar Leopold podelil ta beneficij celjskemu minoritskemu samostanu, ki je upravo teh kmetij združil s tistimi, ki jih je že prej imel pri Št. Lovrencu. Leta 1829 je celotno minoritsko gosposčino kupil Jožef Draš. Laške kmetije naselja Kanjuce so pa delile usodo laške gosposčine, ki so jo Habsburžani kot nasledniki Celjskih grofov najprej zastavljali, leta 1620 pa prodali pl. Moškonom, od katerih so je leta 1695 kupili Vetter-Lilijski. Moškoni so se, kakor je znano, umaknili v Pišce.

OBČINA ŠKOFJA VAS

Občina Škofja vas je bila ob uvedbi novih občin leta 1850 sestavni del občine Vojnik. Kot posebna občina se je osamosvojila šele leta 1875. Pripadle sta ji katastrske občine Škofja vas in Trnovlje, Šmiklavž, Arclin, Sv. Tomaž in Vojnik okolica.

Katastrska občina Škofja vas je zajela naselji ob glavni cesti: Šmarjeto in Škofjo vas ter še Zadobrovo.

Šmarjeta je v glavnem obcestno naselje, ki ga od Spodnje Hudinje loči cesta, vodeča k mostu preko Hudinje, na vzhodu sega njeno ozemlje preko Hudinje do potočka Dajnca, na zapadu se pa dvigne na nizke Vrhe.

Šmarjeta je bila po smrti grofice Heme verjetno pod oblastjo krških škofov. Leta 1629 jo je dobil v fevd V. pl. Mauerberg, njegovi dediči so prepustili posest cerkvi sv. Marjete, ki je bila na južnem koncu naselja. Nasproti cerkvi je bil dvorec Smrečnik (Fichtenhof), ki stoji še danes in se samo nekoliko loči od starejših hiš. Cerkev samo so podrli v smislu reforme cesarja Jožefa II. in danes o njej ni nobenega sledu več. Morda zaradi neplačanih dolgov je vladna komora imenje pobrala. Kupil ga je mekinjski samostan pri Kamniku. Ta je šmarjeto in vinogradniško gorsko posest v Konjskem pri Vojniku prodal Jožefu pl. Jakominiju, dekanu pri Novi cerkvi. Od Jakominija je leta 1828 kupil obojno fevdalno posest konjiški graščak knez Veriand Windischgrätz in jo priključil svoji konjiški gosposčini, pri kateri je bila Šmarjeta poseben gospodarski urad.

Za Marije Terezije je bilo v Šmarjeti 10 kmetij, ki so bile deloma združene. Že tedaj so imele pomešane parcele, kasneje še bolj.

Ob koncu fevdalne dobe, je bilo v Šmarjeti 7 konjiških kmetij, osma je pripadala Brumbergu (tedaj Novemu Celju) in ena župnijskemu imenju v Novi cerkvi.

Tedaj in še pozneje je bilo posebno na glasu Balantovo sredi vasi, ki je združevalo dve kmetiji in eno kmetijico. Pri domačiji je bila imenitna prevozniška gostilna, gospodar Franc Balant je bil ugleden župan še združene leta 1850 nastale vojniške občine.

Škofja vas je večje naselje, ki je severno od Šmarjete nastalo na mestu, kjer Hudinja ob južnem koncu precej strmega slemena napravi zavoj proti zahodu. Naselje je gručasto z domačijami na obeh straneh potoka in ceste in tudi po pobočju. V naselju je bil nekoč mlin. Zdaj je tam tekstilna tovarna, drug mlin je bil na severnem koncu naselja. Pred 90 leti je neki Nemec ustanovil tam tovarno za izdelavo haloksilina, nekega razstreliva, ki je obstajala 20 let in je imela posestrimo v Rečici pri Laškem.

Škofja vas je spadala pod vojniško (pozneje arclinsko) krvno sodišče, ne pa tudi pod vojniško gosposčino. Ze samo ime spominja na krške škofe. Pozitivno je navedba v zgodovinskem viru, da je škof podelil žičkemu samostanu tri kmetije v Škofji vasi. Čudno je, da je leta 1503 deželni knez Škofjo vas skupaj s Šoštanjem in Katzensteinom (Sentflorjanskim gradom pri Šoštanju) podelil v fevd Ivanu Kacijanarju, znanemu junaškemu, a nesrečnemu borcu proti Turkom. Značilna je prav tako vest, da sta leta 1604 Volf Friderik in Gotthard Tattenbeck prodala Stefanu Zibeničkemu tako svoje škofu podložno vitanjsko imenje kakor tudi urad v Škofji vasi. Ta tri poročila pričajo, da je bila v Škofji vasi kakor marsikje drugje fevdalna posest razcepljena. Leta 1754 je bila Škofja vas že pri Konjicah in je imela tedaj 33 kmečkih podložnikov. Vendar so bili med njimi tudi kmetje iz soseščine, kajti v sami Škofji vasi jih

je bilo samo 18. Tudi tu so bile v naslednji dobi zelo močne cepitve in raznovrstne povezave posesti.

Vinske gorice so imele na področju nad naseljem, imenovanem Na bregih. Bile so prav tako podložne konjiški gospoščini. Pri nekaterih so sčasoma nastale hišice.

Škofjevaška gmajna je bila del že pri Vojniku navedene Dobrave. Škofjevaščani so jo imenovali Bozne, Bozno, kar v zvezi z imenom naselja Bezina pri Konjicah očitno spominja na bez (eg). Tam je srenjski pastir pasel čredo. Na gmajni sta bili poleg skupne sušilnice za lan (frjače), kozolca in hleva dve opekarni, kjer so vaščani sami izdelovali opeko za domače potrebe. Razdelili so jo v začetku druge polovice prejšnjega stoletja med 31 kmetov.

Na gmajni je nastalo tudi novejšo naselje, ki nosi na Dobravo spominjajoče ime Zadobrova. V Zadobrovi so prvotne kmetije redke. Bile so konjiške, nekatere so nastale po odcepitvi od škofjevaških. Naselje je pa še vedno redko, čeprav se je v osemdesetih letih prejšnjega stoletja začelo gostiti. Proti koncu fevdalne dobe so na vzhodnem delu Zadobrove, ki že meji na Ljubečno, nastale nekatere poljske opekarni.

Posebej bi omenil Višnarjevo, kjer se je rodil pisatelj Anton Novačan, ki je v svojih pripovednih spisih slikal ljudi teh krajev.

Na vzhodnem delu Zadobrove je nastalo nekaj celjskih svobodnih podložniških kmetij. Ta svet že ni bil več konjiški.

Katastrska občina Trnovlje je vzhodna sosedja Škofje vasi. Njeno ozemlje je ravninsko, samo na severu (v Ljubečni) je rahlo slemenje, ki je v resnici obrežna terasa usihajočega aluvialnega jezera.

V katastrski občini so štiri razčlenjena naselja: Trnovlje, Leskovec, Ljubečna in Začret.

Trnovlje leže na dolinski planoti, ki jo terasa potoka Hudinje in potoček Dajnce ločita od nižje ravnine ob Hudinji, samo na jugu, nasproti bivšemu Majdičevemu mlinu, sega trnoveljski svet prav do potoka Hudinje. Na vzhodu sega trnoveljsko področje v Gaje ter se ob Vzhodni Ložnici stika s teharskim svetom.

Jedro Trnovelj je ob cesti Spodnja Hudinja — Ljubečna.

Trnovlje so imele štiri gmajne. Prva med njimi, Bozna, je bila poleg Gajev, na njej so že v fevdalni dobi nastale njive.

Nekoliko više, v severozapadni smeri, v sosedstvu Leskovca, je bila Gornja Gmajna ali Loka. Tudi to so razdelili konec XVIII. stoletja in so na njej že tedaj nastale dominikalne kmetije. Tretja med gmajnami, Gornja Ovčna gmajna, je bila na severozapadni strani naselja, Spodnja Ovčna gmajna, imenovana tudi »Župnik«, pa onostran Majdičevega mlina na meji mestnega področja. Obe te gmajni so razdelili leta 1902.

Trnoveljski svet je v glavnem ilovnat. Zlasti v Boznah zadržuje vodo in ustvarja močvirja. Bozne leže nekoliko više od starih Trnovelj, na drugi terasi, ob kateri teče Ločnica, ki se izliva v Ložnico pod Bežigradom.

Trnoveljske kmetije so bile deloma podložne konjiški gospoščini, pod katero so gotovo prišle istočasno s Škofjo vasjo in deloma Novemu Celju. Njihova večina je pa bila pod Taborom pri Vojniku.

Trnovlje so največje vaško naselje v celjski okolici. Za Marije Terezije je bilo naselje še redko, pozneje so se mnoge kmetije razcepile, nekatere celo večkrat, in naselje se je zgostilo. Nekaj novih domačij je nastalo tudi v Boznah. Še novejšega postanka je majhno naselje v Gajih. Isto velja za Ločje (ob Ločnici) in za naselje na Spodnji Ovčni gmajni, ki je večinoma nastalo šele v dobi stare Jugoslavije in je dalo povod za to, da so jeli ločiti staro jedro naselja kot Zgornje Trnovlje od naselja na Spodnji Ovčni gmajni kot Spodnje Trnovlje, ki so bile pod večjim vplivom mesta Celja.

Trnovlje so v srednjem veku skoraj v celoti spadale pod vojniško gosposčino, le deloma pod Celje in krško škofijo (kakor Skofja vas). Ko so izumrli Celjski grofje, so prišle z Vojnikom vred nazaj pod deželnega kneza. Leta 1527 sta imela urad Trnovlje v fevdu Bolfenk in Jurij Dobrnski. Leta 1542 je Bolfenk izjavil, da ima njegova žena v Trnovljah 22 podložnikov. Po Bolfenkovi smrti sta Trnovlje podedovala Lenart in Konkordija Himmelerberška (1561). V Trnovljah je tedaj bilo 31 kmetij, med katerimi so bile tri v bližnjem Leskovcu.

Kdaj so Trnovlje prišle k taborski gosposčini, ni znano.

Trnovlje so imele svoje nižje sodišče, ki se je vsekakor ločilo od teharskega in je poslovalo pod vodstvom zastopnika gosposčine. Na Spodnji Ovčni gmajni so bile leta 1451 vislice, toda ne na trnovljskem (taborskem) svetu, ampak na celjskem mestnem.

Konjiška fevdalna posest v Trnovljah je obsegala nekaj kmetij, novoceljska pa samo zemljišča, ki so pripadala knetom v Ljubečni.

Nekaj obmejnih zemljišč je bilo tudi magistratnih in župnijskih. Leskovec je severovzhodno od Trnovelj. Je manjše in še danes raztreseno naselje. Središče je okrog ljubečenske šole, ki stoji v resnici na leskovskih tleh. Glinasta tla so omogočila nastanek poljskih opekarn.

Skoraj vse kmetije so bile podložne Taboru. Med njimi so tri stare urbarialne, dve sta mlajši, dominikalni. Od 1750 do 1880 je nastalo sedem kmetij. Poleg taborskih sta bili v Leskovcu dve zaloško — širski stari kmetiji, medtem ko je ena mlajša nastala na gmajni.

Ljubečna je sosedja Leskovca. Razvila se je na nekoliko se dvigajoči jezerski terasi, po kateri so speljali cesto, ki veže Teharje z Arclinom — Vojnikom. Ob vzhodnem koncu naselja preseka to cestno zvezo cesta Spodnja Hudinja — Trnovlje — Zepina — Blagovna — Sentjur.

Tik pod teraso so nastale številne poljske opekarnе, na kakršne sem opozoril že pri sosednih naseljih, vendar so na Ljubečni najštevilnejše.

Prvotno redko naselje se je zgostilo šele v novejšem času, kar je manj v zvezi s kmetijstvom kakor z opekarništvom, ki je deloma dobilo industrijski značaj, ko so nekatere poljske opekarnе nadomestili s krožnimi.

Zgodovinsko se Ljubečna loči od Trnovelj — Leskovcem zlasti v tem, da so bile njene kmetije skoraj vse podložne celjski gosposčini.

Urbar iz leta 1498 Ljubečno že pozna in jo navaja skupaj z Zepino in Začretom. V vseh treh naseljih je bilo 11 celjskih kmetov.

Po urbarju iz leta 1751 in po terezijanskem katastru je pa bilo na Ljubečni in v Začretu 12 kmetij.

Na sami Ljubečni (brez Začreta) je bilo tedaj 8 starih urbarialnih kmetij, do konca fevdalne dobe in v naslednjih desetletjih se je od njih odcepilo 6 kmetij, vendar so se nekatere izmed njih združevale v večje kmetije.

Posest je hitro prehajala iz rok v roke. Po letu 1880 je bilo cepitev razmeroma malo, v najnovejši dobi se je pa zaradi gradbene dejavnosti okrepila.

Poleg celjskih je bila v Ljubečni sama ena tuja stara kmetija: konjiška.

Na Ljubečni je bilo izredno mnogo dominikalnih kmetij in kmetij: 39. S cepitvami se je njihovo število še povečalo za 10, z združitvami se je zopet nekoliko skršilo.

Na Ljubečni je bila torej zelo velika graščinska posest (gmajna in gozd), ki se je večinoma razdelila že za Marije Terezije in le deloma pozneje.

Začret je majhno raztreseno naselje ob spodnji Vzhodni Ložnici, stisnjeno med teharski in ljubečensko-leskovški in trnoveljski svet. V starejših zapiskih nastopa kot Čret, kot Začret so ga začeli imenovati, ko so začutili potrebo, da ga ločijo od Čreta ob cesti Celje-Teharje. Ime nas opozarja na prvotno močvirnat svet. Gotovo je naselje zato tako redko. Kmetije so bile vse celjske. Za Marije Terezije je bilo med njim pet urbarialnih, pozneje se je ena razbila, dominikalnih je bilo devet, pozneje so se štiri združile, dve sta se pa razbili.

Katastrska občina Sv. Miklavž je vzhodna sosedna Ljubečne in se od ceste Ljubečna — Blagovna širi proti severu vzdolž — Vzhodne Ložnice in na njenih obeh straneh, srednji in severni del že tvori vzhodno krilo Vojniškega hribovja.

Naselje Žepina je ob začetku ceste, ki se v Ljubečni odcepi od ceste Arclin — Teharje in vodi proti Šentjurju. Svet je ilovnat in zato precej močvirnat. Naselje je redko. Za Marije Terezije je imelo 10 starih urbarialnih kmetij, ki so bile podložni gosposčini v Blagovni, ena se je pozneje razdelila. Dominikalne kmetije so bile tri, ki so se vse pozneje razdelile. Po letu 1880 je bilo še večje cepljenje, ki se je vršilo deloma že na industrijski podlagi. Med lastniki so bili tu in tam Celjani. V kraju so žgali tudi opeko.

Lipovec je majhno naselje na slemenu severno od Žepine, od Ljubečne ga loči dolinica blagih oblik, po kateri teče Vzhodna Ložnica.

V naselju so tri stare urbarialne kmetije pripadale Blagovni (ena izmed njih je bila razcepljena), ena cela in ena deljena sta pa bili pod Jelšingradom. Kmetije so imele tudi nekaj celjskih in zaloškoarclinskih parcel — v tem se izraža bližina Ljubečne in Vojnika. Blagovna je naslednica Rifnika pri Šentjurju, ki je pripadal krški škofiji, a so ga pozneje imeli v fevdu Celjski grofje.

Jelšingrad je bil prvotno pristava bližnje lemberške gosposčine, ki so si jo bili pridobili že Žovneški gospodje.

Glinsko je majhno naselje, ležeče na slemenčku severovzhodno od Lipovca. Proti koncu fevdalne dobe so bile v njem samo štiri kmetije, ki so pripadale trem gosposčinam, dve stari urbarialni in

ena svobodna podložniška so bile konjiške, ena delna je bila zaloškogabrovska in ena dominikalna je bila jelšingradska.

Pristava je majhno naselje severozahodno od Lipovca v plitki in razširjeni dolinici Vzhodne Ložnice. V naselju so bile štiri stare urbarialne kmetije, ki so bile podložne prvotno Vojniku, kasneje pa Zalogu, ena je spadala pod urad v Arclinu, tri so pa bile pod uradom v Ivnici.

Razgor je manjše naselje na nekoliko dvignjenem slemenu severno od Lipovca in Glinskega. Imelo je šest celih in dve delni kmetiji, ki so bile podložne zaloškemu uradu v Gabrovcu; dve označuje starejša zemljiška knjiga kot svobodni podložniški. Ena kmetija je spadala pod Blagovno, ena stara urbarialna je pa imela za zemljiškega gospoda vojniškega župnika.

Bovše so manjše redko naselje, ležeče na istem slemenu ko Lipovec in Razgor, toda nekoliko severneje. Nekdaj so bile v celoti podložne Vojniku, nato Zalogu preko urada v Gabrovcu.

Vojniški urbar iz leta 1524 loči Velike in Male Bovše. V Velikih Bovšah je bilo tedaj šest kmetov, v Malih Bovšah pa pet.

Terezijanski kataster pozna samo ene Bovše s štirimi starimi urbarialnimi kmetijami, ki so se kmalu nato začele močno cepiti, in eno gorsko.

Gradišče je dokaj strm apneniški hriboček severno od Bovš. Na njem je stal gradič Mlada gora (Miltenberg). Raztresene domačije so po pobočju in v dolini na obeh straneh potoka.

Vojniški urbar iz leta 1524 navaja na Gradišču samo dva kmeta.

Za Marije Terezije sta bili na Gradišču dve zaloški kmetiji, dodeljeni uradu v Gabrovcu, bili sta v dolini. Na pobočju je pa bilo več, večinoma vinogradniških (gorskih) kmetij, ki so bile podložne Blagovni.

Šmiklavž je močno raztreseno naselje na nekoliko dvignjenem svetu severno od Ljubečne in Lipovca.

Vojniški urbar iz leta 1524 navaja za Šmiklavž pet kmetij.

V dobi Marije Terezije je bilo pri Šmiklavžu osem starih urbarialnih kmetij podložnih Zalogu in dodeljenih uradu v Arclinu. Njim se je pridružilo več dominikalnih kmetij. Ena delna kmetija je bila služna vojniški, ena pa celjski župniji, konjiška je bila ena dominikalna in blagovniška ena gorska. Šmiklavž ima svoje ime po cerkvi sv. Nikolaja, ki so jo porušili v smislu patenta cesarja Jožefa II.

Katastrska občina **Sveti Tomaž**, je vzhodno od Vojnika in ima svoje ime po Tomaževem hribu, ki je na njenem vzhodnem koncu. Na tem hribu so v terenu še opazni sledovi starega vojniškega gradu, danes je na tistem mestu kapelica sv. Tomaža, katastrska občina je majhna, njena naselja so večinoma na nizkih slemenih. Na sončnih pobočjih je bilo mnogo vinogradov.

Koblek je manjše naselje med Vojnikom in Pristavo. Prvotno ime je bilo vsekakor Kobillek.

Vojniški urbar iz leta 1524 navaja v Kobleku samo enega kmeta, ki pa je imel tri kmetije. Za Marije Terezije je imelo naselje štiri zaloške kmetije, podložne uradu v Arclinu.

Sv. Tomaž je raztreseno naselje na Tomaževem hribu in okrog njega. Urbar iz leta 1524 navaja naselje z značilnim imenom: **Pod hišo** (gradom): Vunder dem Hawss in pravi, da šteje 9 kmetij in osem kmetov, eden izmed njih je imel svoj dom na vrtu bivšega gradu, drugi pa na grajski pristavi.

Za Marije Terezije je bilo na Tomaževem hribu sedem kmetij, podložnih Zalogu in dodeljenih njegovemu uradu v Arclinu.

Zelče so raztreseno naselje, ki na zahodni strani spremlja gornji tok Ložnice in je znano nadaljevanje Tomaževega hriba.

Vojniški urbar iz leta 1524 navaja za Zelče dva kmeta, toda vsak izmed njiju je imel dve kmetiji.

Za Marije Terezije so bile v Zelčah samo tri prvotne urbarialne kmetije, ki pa so se kmalu delile. Bile so podložne Zalogu, ena je pripadala uradu v Ivnici in dve uradu v Gabrovcu. Naselje je imelo tudi precej vinogradov, služnih Zalogu.

Katastrska občina Arclin je med Škofjo vasjo in Vojnikom. Na zahodu sega preko Hudinje v gričevje, na vzhodu se pa ob gričevju ustavi.

Ob glavni cesti je večje naselje Arclin. Onostran slemena nad Hudinjo so v razgibanem svetu štiri manjša raztresena naselja: Lešje, Runtole, Prekorje in Lahovna.

Arclin je večje, prvotno redko naselje na obeh straneh glavne ceste, bliže Vojniku kakor Škofji vasi. Njegovo ime je nekoliko zagonetno. Mislim, da se v njem skriva ime kakega nemškega nižjega plemiča (viteza ali ministeriala), ki je v zgodnjem srednjem veku bival v domu sredi med kmeti. Na vzhodni strani ceste je Gornji, na zahodni pa Spodnji Arclin, ki sega z nekaterimi domačijami preko Hudinje na nizko pobočje. Prehod k pobočju tvori terasa, ki spremlja Hudinjo od Višnje do Škofje vasi.

Druga, nižja, toda bolj oddaljena terasa je na levi strani potoka.

Svet ob Hudinji je nizek, peščen in glinast ter trpi zaradi poplav. Na vzhodu sega proti Arclinu ljubečenska glina, ki izgublja tu svojo značilno sivo barvo ter postaja žolta.

Ko so za Jožefa II. uvajali davčne občine, so napravili Arclinu silo. Pri katastrski občini Arclin so pustili samo tisti del naselja, ki je južno od vaše ceste, vodeče proti Hudinji, in pa Gornji Arclin, medtem ko so severno od omenjene ceste ležeči del naselja priključili katastrski občini Vojnik okolica. Vzrok je bil gotovo v tem, da je bila tu tedaj Vojniku pripadajoča gmajna.

Večina starih arclinskih kmetij je bila prvotno podložna vojniški, pozneje pa njeni naslednici, zaloški gospoščini. Zalog je imel v Arclinu poseben urad. Arclinsko ime je pa nosilo tudi posebno gospoščinsko krvavo sodišče, ki je imelo, ko že ni bilo več vojniškega gradu, svoj sedež najprej v trgu, nato pa v Arclinu in se je šele pozneje preselilo v Zalog k središču gospoščine. Kje je imelo sodišče svoj prostor, ni znano, vsekakor je v Arclinu (toda že na severni strani navedene ceste — v k. o. Vojnik okolica) kmečka domačija Flegar — oskrbnik, malo višje je pa prav tako vojniški okolici pripadajoča kmetija, ki nosi staro hišno ime Gradišče. Kot sin graščinskega uslužbenca

se je v Arclinu rodil Janez Žiga Popović (1705 — 1774), velik učanjak svojega časa, ki je pisal tudi o slovenskih stvarih. Arclinski rojak je tudi znani zdravnik in pisatelj dr. Makso Samec (1844 — 1889).

Vojniški urbar iz leta 1524 navaja za Arclin 5 kmetij.

Precej kmetij je bilo podložnih vojniški trški gospoščini, kar priča o tem, da je bilo Vojniku v srednjem veku podeljenega mnogo sveta, ki ga je potem razdajal.

Nekaj kmetij je bilo podložnih celjskemu špitalu (izza leta 1759 Novemu Celju) in župnijskemu imenju v Novi cerkvi — Strmcu.

Starim urbarialnim kmetijam se je pozneje pridružilo mnogo dominikalnih kmetijic.

Lešje je imelo konec XVIII. stoletja 5 starejših urbarialnih kmetij, ki se jim je pridružila ena svobodna podložniška. Vse so bile podložne Zalogu in dodeljene uradu v Arclinu.

Runtole so imele po vojniškem urbarju iz leta 1524 tri kmetije in dva kmeta. Okrog leta 1800 so bile v Runtolah 4 stare urbarialne kmetije; ena je bila podložna Zalogu — Arclinu, dve Taboru in ena Gornjem Lanovžu. Že tedaj so bile v Runtolah tudi tri taborske dominikalne kmetije, ki so nastale na zemljišču bivše graščinske pristave.

Na **Lahovni** je kot zemljiška gosposka prevladoval Gornji Lanovž, ki je imel tu 5 podložnih kmetij. Ena delna kmetija je bila podložna Novemu Celju in ena vojniškemu magistratu.

Na **Prekorju** so bile do leta 1759 štiri stare urbarialne kmetije podložne do leta 1759 celjskemu špitalu, potlej pa novoceljski gospoščini.

Ta je v prvi polovici XIX. stoletja ustanovila dve dominikalni kmetiji. Mnogo je bilo na Prekorjah celjskemu špitalu podložnih vinogradov.

Katastrska občina okolica Vojnik obdaja vojniški trg okrog in okrog, le na vzhodu se njena meja umika precej visoko v breg.

Najvažnejše naselje je Arclin, toda (kakor smo že videli) samo njega severni del. Na zahodni strani Hudinje je na nizkem slemenu naselje Gradišče, severno od tod (ob Smartinski cesti) naselje Gorica (s skoraj že pozabljenim imenom). pod njim pa Gmajna. Severno od tod je v zložno se dvigajoči dolinici naselje, ki se nosi **Stalnerjevo** ime in se v ozadju naslanja na nizek, toda glede na okolico izrazit Stalnerjev hrib, ki mu je prvotno ime pozabljeno. S tega hrička se spuščajo Ježe proti Hudinji in Taboru. Zapadno od Stalnerjevega si na pobočju sledijo Konjsko in Šturme. Na vzhodni strani sta med Arclinom in pobočjem Šipek in Korenastec. Nekoliko više so Robek, Pasarjev hrib in Petelinjek. V ozadju so pod Tomaževim hribom Rupe, nad njimi je naselje Podtomaževo. Vsa navedena naselja sa majhna, in med njimi ni prave meje.

V severnem delu Arclina so prevladovale nekaj vojniški gospoščini, pozneje pa Zalogu — Arclinu podložne kmetije. Precej je bilo manjših kmetij, nastalih na vojniški gmajni.

Ponovno navajam Flegerja, glede katerega obstaja neoverjena tradicija, da je bil na njem rojen Janez Žiga Popović.

Dve kmetiji sta bili podložni župniškemu imenju v Novi cerkvi. Gmajna je naselje z večinoma manjšimi kmetijicami, ki so bile podložne deloma Zalogu — Arclinu in deloma trškemu magistratu. Nastale so pa razmeroma zgodaj, že pred koncem XVIII. stoletja, kajti spisi iz tistih let govorijo sicer o vojniških gmajnah, Gmajne pa ne omenjajo več. Toda gozd nad sedanjim naseljem Gmajno je bil razdeljen šele za stare Jugoslavije.

H Gmajni prištevamo tudi Zalogu — Arclinu pripadajočo kmetijo — Gradišče, glede katere s precejšnjo upravičenostjo trdimo, da je bila njena domačija nekdanji sedež — zaloško-arclinskega urada in krvnega sodišča. Tudi sosedne kmetijice so bile zaloško — arclinske.

Nad Gmajno so bili vinogradi, o katerih stara zemljiška knjiga pravi, da so na Gorici. Gotovo so pa nastali na prvotni gmajni. Vinogradne hiše, ki so tam nastale, spadajo zdaj h Gmajni.

Glede Stalnerjevega navajam, da je izza petdesetih let preteklega stoletja nastalo iz štirih kmetij, dveh zaloško — arclinskih, ene trške in ene konjiške.

Korenastec in sosesčina imata vzdolž ceste Vojnik — Šmiklavž pod velikim gozdom Razdevnikom samo drobno posest, ki je bila večinoma podložna vojniškemu magistratu in je nastala na vojniški Dobravi.

Kmetje in kmetijice v Rupah, Pod Sv. Tomažem in na Petelnjku so bile podložne Zalogu — Arclinu. Mnogo je bilo tu vinogradov, podložnih Zalogu — Arclinu. Zalogu — Ivnici in Zalogu — Gabrovcu. Pri mnogih so nastale hišice.

OBČINA VIŠNJA VAS

Občina Višnja vas, kakršna je nastala leta 1850, je obsegala dve katastrski občini: Višnjo vas na zapadu in Male Dole na vzhodu.

Teritorij občine se je po dolžini raztezal od zapada proti vzhodu ter ga je Tesnica delila v dva dela. Tesnica je potok, ki priteka iz Tesna nad Frankolovim. Preden se izliva v Hudinjo, sprejema od vzhoda Drežnico.

Ob sotočju Tesnice in Hudinje je graščina Tabor. Nekoliko višje je malo nad Hudinjo strnjeno naselje Višnja vas z nekaterimi samotnimi domačijami na zapadni strani.

Tik nad naseljem je lepa planota, nad njo je velik gozd, imenovan Dobrava. Na navedeni planoti so med obema vojnama odkrili mnogo zidov, ljudje govorijo, da je bilo nekdanje naselje tu, češ da je bilo v dolini jezero, ki se je odtekalo, ko se je svet proti Vojniku odprl. Vsekakor bi bilo potrebno, da bi planoto preiskal arheolog.

K Višnji vasi spadata zaselka: Kaplja, ki je v dolini, in Vrhi, ki so že na pobočju in še imajo nad nekaj vinogradov.

K Višnji vasi štejemo še graščino Tabor in papirnico, nekdanji mlin. Dolina Hudinje je pri Višnji vasi precej široka. Prav tako doline Tesnice ob izlivu in nad njim.

Ob sotočju Drežnice in Tesnice je naselje Ivnica (Ivenca), v glavnem na zahodni strani potoka. Nekoliko severneje je na isti

strani Tesnice že ob prehodu dolinskega dna v pobočje naselje Globoče. Tek za njim se dolina nekoliko zoži.

Na vzhodni strani Tesnice je dolgo sleme z gozdom Brezovcem. Na tem slemenu je na južnem koncu precej strnjeno, v severni smeri pa zelo raztreseno naselje Ilovca. Na severnem koncu Ilovce je Dedni vrh.

Vzhodno mejo Ilovce tvori Rovski potok, ki teče od severa proti jugu, izliva se v Drežnico, ki teče izprva v isti smeri, kasneje se pa obrne proti zahodu. Ob njunem sotočju je večje naselje Jankova.

Vsa ta naselja: Višnja vas, Kaplja in Vrhi, Ivnica in Globoče, Ilovca, Dedni vrh in Jankova — spadajo h katastrski občini Višnja vas.

Vzhodno od nje je katastrska občina **Male Dole**, zaselek s tem imenom je prav majhen.

Osnovo ji tvorita dve slemeni; prvo med Rovskim potokom in gornjo Drežnico, drugo med Drežnico in gornjo Vzhodno Ložnico. Obe slemeni veže na severu povprečno sleme, ki se na vzhodu dvigne v izrazit hrib, pripadajoč že konjiškemu področju.

Od tega povprečnega slemena se med prvim in drugim podolžnim slemenom spušča proti jugu okrnjeno sleme.

Na zapadnem vznožju prvega slemena je na severu zaselek Dolgo rebro, južno od njega je že v gozdu zaselek Velike Dole. Nad Dolгим rebrom je skromno naselje Javnik. Povprečno sleme se imenuje Plate. Severno od njih je ob gornjem Rovskem potoku raztreseno naselje Rove. Na korenu drugega slemena je zaselek Kladnart, sredi slemena samega je zaselek Črešnjevce. Na okrnjenem slemenu je zaselek Lačna vas.

Kjer se Drežnica obrne proti zapadu, je zaselek Razgorce.

Proti zahodu tekoči del Drežnice je tvoril mejo med Vojniškim hribom in slemeni Malih Dol, med občino Vojnik okolica in občino Višnja vas.

Na področju občine Višnja vas se je v fevdalni dobi delilo posest več gosposčin. Največji delež je imela vojniška gosposčina, ki so jo leta 1629 Schrattenbachji združili z Zalogom. Zaloška gosposčina je imela urade v Ivnici, Velikih Dolah in še v Arclinu ter Gabrovcu.

Druga gosposčina je bil Lindek. Okrog 1500 se je južni del posesti osamosvojil v novi gosposčini Tabor.

Sredi XVIII. stoletja so gospodarili na Taboru Dienersbergi. Ti so mnogo posesti razprodali in ustvarili s tem mnogo dominikalnih kmetij.

Deloma razdelili in razprodali so tudi velik gozd Dobravo. Tu so prišli do gozdne posesti ne samo kmetje bližnje Višnje vadi, ampak tudi Trnoveljčani, prav tako podložniki Tabora. S poznejšimi odkupi so si prvi in drugi posest še povečali.

V severnem delu občine si je nekaj kmetij pridobila tudi frankolska graščina, prav tako delna dedinja Lindeka.

Prav nič ne vemo, kdaj si je nekaj kmetij pridobilo imenje prazupnije v Novi cerkvi. Verjetno se je to zgodilo že ob ustanovitvi župnije, kajti Višnja vas je v cerkvenem pogledu spadala pod njo.

Posebej je treba omeniti zanimivost glede naselja Rove. Tu in

v sosesčini je okrog leta 1200 gospodaril nad podložnimi kmeti ministerial krškega škofa. S škofovim dovoljenjem je vse kmetije daroval žičkemu samostanu, ko je vlada samostan ukinila, so kmetije s samostanom vred prišli h konjiški gospoščini, ki je bila do leta 1828 državna, nato pa Windischgrätzova.

OBČINA FRANKOLOVO

Os občine je na jugu zdaj širša, zdaj tesnejša, na severu pa prav tesna dolina Tesnice.

Ostalo ogrodje pa sestoji iz zelo izrazitega s potokom vzporednega slemena na zapadni in iz manj izrazitega slemena na vzhodni strani potoka ter iz mnogo višjega že sredogorskega slemena v severnem ozadju. Na zapadni strani potoka tvori to sleme Stenica, ki ga podolžno podolje deli v južno Kiselco in v Stenico, na vzhodni strani potoka pa Konjiška gora.

Južno gričevnato sleme loči od slemena Kiselce široko in dvigajoče se podolje, ki se onostran slemena spušča proti Socki, vzhodno gričevito sleme pa loči od Konjiške gore manj izrazito podolje, ki iz Verpet ob Tesnici vodi skozi Podgorje v Črešnjice, kjer se začne spuščati proti Žičnici in Žičam.

Ob Tesnici so po vrsti naselja: Loke, Stražica, Verpete, Razgor in Beli potok. Z domačijami in zemljišči segajo tudi v pobočja.

Na zahodnem gričevnatem slemenu sta redka Rakova steza, vinogradniški del Stražice in del Straže. Na vzhodnem slemenu je Bezenškovo Zabukovje.

V zahodnem podolju, ki ga izrazita vzpetost Gojka s cerkvijo Matere božje deli v dva dela, je na jugu Dol, na severu, ob pobočju Kiselce, razvlečena Lipa, na koncu Kiselce na višji terasi pa majhne Gornje Selce, pod njimi so Spodnje Selce. Na južni strani prevala je na Stražo naslonjen zaselek Zabukovje, ki mu pripada tudi manjši zaselek Lošča.

Kmetije v Lokah so bile podložne deloma Žičam, deloma Frankolovemu in deloma Lindeku, nekaj posameznih je bilo pri nadžupniškem imenju v Novi cerkvi, pri gospoščini Dobrnica in pri leंबरškem Russovem imenju.

Na sončnih straneh Rakove steze in Stražice je bilo mnogo vinogradov, podložnih Frankolovemu, Socki, Dobrni, Novemu Celju in Statenbergu. Na slemenu Stražice je danes celo naselje, nastalo iz vinogradniških hišic.

V katastrski občini **Lipa** (naselja Lipa, Zabukovje, Gornje in Spodnje Selce) je bilo največ kmetij podložnih Lindeku, ki so mu sledile gospoščine: Socka (v bližnjih Selcah), Dobrnica, Frankolovo, Dobrna in leंबरško imenje Russ.

Tudi v tej katastrski občini je bilo mnogo vinogradov, podložnih Dobrnici, Socki, Statenbergu in Lembergu.

V katastrski občini **Dol** so bile skoraj vse kmetije frankolske, le po ena, dve sta bili pod Lindekom, Statenbergom in Dobrnico, vinogradi so bili pod Sotesko, Dobrnico, Dobrno in Statenbergom.

Katastrska občina **Verpete** je največja, saj obsega nekoliko večja naselja: Verpete, Bukovje, Razgor, Beli potok in Lindek. V Verpetah so bile prvotno skoraj vse kmetije žičke, izza leta 1828 konjiške, le dve sta bili frankolovski.

V Bukovju so bile skoraj vse kmetije žičke oziroma konjiške, v Bukovju je bila razen tega ena soteška in ena dobrnska, medtem ko je bilo v Podgorju nekaj frankolske dominikalne posesti.

V majhnem Razgoru sta bili dve kmetiji frankolski in dve dobrniški, v večjem gorskim Lindeku je pa bilo vse lindeško.

Vinogradi v Podgorju so bili žički oziroma konjiški.

Kmetje v Verpetah, Lokah in Bukovju so imeli gozdove in pašnike v »Gori«, t. j. Konjiški gori. V last so jih dobile leta 1874 na osnovi vladne odredbe glede razdelitve, vendar je bila definitivna razmejitev izvedena šele leta 1939.

Nekaj svojevrstnega je, da se dolinski deli Lok, Stražice in Verpet v dolini ob Tesnici tako tesno stikajo, da je tam iz njihovih delov nastalo zdaj že popolnoma sklenjeno naselje: nova šola in gostišče sta npr. v Lokah, cerkev, župnišče in stara šola so v Stražici, graščina je pa v Verpetah. Tako nastalo enotno naselje je Frankolovo. Ime Frankolovo je nepojasnjeno, navedeno lahko samo pararelni besedi: Frankovci, Frankopani.

V Bezenškovem Bukovju (pri Pintarju) je bil doma prof. Anton Bezenšek, na Lokah (poleg nove šole) na eni strani ljudski pesnik Iskrač — Jožef Frankolovski, na drugi pa cerkveni podobar Vrenko.

Ob Tesnici je že izza davnih dni več mlinov in žag, ki zdaj stoje in propadajo.

V Lindeku ali Landeku, podolju med Kiselico in Stenico, pa še ni popolnoma zamrlo žganje apna, ki daje siromašnim kmetijam postranski zaslužek.

OBČINA BEZOVICA

je nastala leta 1850 in je do konca druge svetovne vojne pripadala konjiškemu področju. Obsegala je katastrski občini Bezovica in Podgorje. Prva je vzhodno od zgornje vzhodne Ložnice (Bezovičice) v dolžini Vojnika. V njej so naselja: Bezovica, Gabrovec in Hrastnik. Vse njihove kmetije so bile podložne Zalogu, večinoma uradu Gabrovec, le deloma uradu Ivnič. Druga je bila vzhodno od Frankolovega in je imela naselja: Podgorje, Črešnjice in Brdce. Kmetje v njih so bili podložni Krškemu ministerialu, ki jih je kakor rovske poklonil žičkemu samostanu. Črešnjice so zaradi oddaljenosti od Konjic imele duhovnika že leta 1600.

OBČINA NOVA CERKEV

Geografska os občine je bila dolina srednje Hudinje s stransko dolino Dobrnice. Iz doline Hudinje se je širil svet občine v gričevje na vzhodu in zapadu. Na jugu je tvorilo meje sleme Langerja in Volčjih jam, na severu se je področje občine vzpenjalo na južno pobočje Paškega Kozjaka in na zapadni del Kiselce.

Občina, ustanovljena leta 1850, je bila velika in je obsegala šest katastrskih občin: Novo cerkev, Novake, Socko, Lemberg, Homec, Creskovo.

Katastrska občina Nova cerkev obsega večje naselje Novo cerkev (zdaj Strmec) nad sotočjem Hudinje in Dobrnice in okolni svet.

Novake so gričevit svet na vzhodni strani Hudinje, na zahodni strani sta Homec in Lemberg — ta zavzema tudi dolino Srednje Dobrnice in njeno južno stran do Langerja.

Na severu sta katastrski občini Čreskova in Socka.

Katastrska občina **Nova cerkev** (naselja: Nova cerkev, Hudinja, Polže, Vizore, Strmec) je velika. Dve tretjini njene posesti sta bili podložni nadžupniškemu imenju v Novi cerkvi. Njemu je bilo priključeno tudi manjše v deželno desko vpisano imenje v Polžah, ki je znano izza XVI. stoletja, ko je na njem sedel plemič. Konec XVIII. stoletja je potomec zadnje privatne lastniške rodbine kaplan Gilčvert volil imenje kot beneficiatno posest župni cerkvi, a dekan Jožef Jakomini jo je združil z nadžupniškim imenjem s tem, da je prevzel s posestjo zvezane obredne obveznosti. Jožef Jakomini je leta 1774 kupil tudi starodavno (zdaj Samčevo) kovačnico na Hudinji, ko jo je leta 1809 prodal, je kupca in njegove potomce obvezal, da brezplačno opravljajo za župnišče kovaška, hišna, mlinška in vozna dela. Nadžupniško imenje je imelo tudi zelo veliko neposredno zemljiško posest, ki pa je bila močno obremenjena s tem, da je morala vsako leto dajati velike dajatve krškemu škofijskemu kaplitju v Strassburgu na Koroškem, ki mu je bila nadžupnija pritelovljena (inkorporirana).

V prvi polovici XIX. stoletja je nadžupnija precej posesti prodala, tako so stari kmetje povečali svoje kmetije, a nastalo je pa tudi nekaj novih dominikalnih kmetij.

Precej kmetij je bilo podložnih Dobrnici, Socki in Taboru, Rabensbergu in Lembergu sta bili podložni dve, Prešniku pa samo ena.

Naselje Polže je imelo (zlasti na pobočju Strmca) mnogo vinogradov, podložnih Novi cerkvi, Taboru, Lembergu in Dobrnici.

Katastrska občina **Novake** (naselje: Novake, Straža, Razdelj, Gornji Razdelj ali Hraše, Gorica) je pa imela samo tri stare kmetije, podložne Novi cerkvi, vse ostale kmetije so bile pod Taborom, Socko, Lembergom in Rabensbergom. Vinogradi Novakov so bili pod Taborom, Novo cerkvijo in Lembergom.

Iz Novakov izvira rod pisatelja Novačana, ki se je sicer rodil v Zadobrovi.

Slema na katerem so Novake, dosega najvišjo točko v Straži, glede katere je še ohranjena tradicija, da so na njej žgali kresove in s tem opozarjali ljudstvo na bližajočo se turško nevarnost.

Katastrska občina **Lemberg** (naselja: trg Lemberg, Spodnja in Zgornja Hrenova, Spodnje in Zgornje Vine) je imela nad 35 kmetij podložnih gosposčini Lemberg. Gosposčina je imela veliko neposredno posest, graščak Edmund Langer jo je pa še povečal s tem, da je v osemdesetih letih kupil v bližini 4 kmetije.

Tik pod grajsko skalo stoječi tržišč Lemberg je znan po starem usnjarstvu, ki se je ohranilo do druge svetovne vojne.

Prvotna podružnična cerkev poleg trga je postala žrtev naredbe cesarja Jožefa II. Nekaj desetletij pozneje so tržani zgradili sedanjo cerkev.

Posamezne kmetije so bile pod Novo cerkvijo, Dobrnico in Rabensbergom.

Severno od lemberškega gradu je na lepem in izrazitem griču

grasčina Vinski grič — Majpigel ali Tutenpas, ki je bila prvotno pod celjskimi minoriti, po opustitvi samostana jo je pa kupil celjski odvetnik dr. Andree. Pri grasčini je bilo majhno imenje s tremi podložnimi kmetijami v okolici.

Kar je bilo vinogradov, so bili pod Lembergom in Novo cerkvi-jo. Značilno je, da dominikalne posesti skoraj ni; Lemberški so dobro stali in zemlje niso dajali iz rok.

V katastrski občini **Homec** (naselja: Homec, Landek, Veliki in Mali Razgor in Zlateče) je bilo tri petine kmetij podložnih Lembergu (18 kmetij), za njim je bila najmočnejša Dobrnica (5 kmetij), medtem ko je Socka imela 3, Tabor 2, minoriti in Rabensberg po eno kmetijo.

V katastrski občini je bilo mnogo vinogradov, podložnih istim gosposčinam, vendar v delno spremenjenem razmerju.

Največje naselje je bil Landek. Nad kmetom Borkom (s starim imenom Landekar) je, kolikor vedo ljudje po sporočilu, stala nekoč cerkev sv. Tomaža. Vzhodno od tega mesta je grič oble oblike. Na njem je po mnenju Ignacija Orožna stal grad Landek, nekdanji sedež rodbine Russ, pozneje združen z Lembergom, ki pa je urad vodil kot posebno gosposčinsko enoto. Po drugem mnenju je stal grad na Gradišču, na nekoliko večji nad Zlatečami ležeči vzpetosti, kjer so ugotovili stavbne ostanke. Vedno soglasje imena gradu z imenom naselja govori za Orožnovo mnenje.

Katastrska občina **Socka** (naselja: Socka, Trnovlje, Korbelje, Vinare) je sorazmerno majhna. Skoraj vse stare kmetije, petnajst po številu, so bile podložne gosposčini Socka, ena je spadala h gosposčini Lemberg in ena k njenemu imenu Russ.

Občina je štela tudi precej dominikalnih kmetij, ki so nastale konec XVIII. stoletja.

Kar je bilo vinogradniške posesti, je bila večinoma pod Socko, le deloma pod Lembergom.

Katastrska občina **Čreskova** (naselja: Čreskova in Velika ravan, zaselka Plate in Preloge) je bilo z večino svojih starih kmetij (10) podložna Taboru, pod Socko so bile tri, pod Dobrnico štiri, pod Lembergom tri.

Pač pa je bilo večje število dominikalnih kmetij podložnih Socki. Nastale so na pobočju Paškega Kozjaka (Velika ravan) iz novin, poprej neobdelane zemlje, konec XVIII. in v početku XIX. stoletja. V tem času je grasčak verjetno zelo potreboval denar, kajti stari kmetje so se odkupovali, t. j. svoje zakupne kmetije so spreminjali v prodajne.

V občini je bilo mnogo vinogradov, večinoma so bile pod Socko, Taborom, Lembergom, deloma tudi pod Dobrnico.

OBČINA DOBRNA

Občina Dobrna je najsevernejša izmed bivših leta 1850 ustanovljenih občin, ki je prišla v sestav sedanje celjske občine. Oddaljenost njenega sodišča od Celja znaša 21 km, odtod do najbolj severne točke, do Sv. Jošta na Kozjaku, je še 12 km, toda razdalja je zaradi razgibanega terena in znatne razlike v nadmorski višini stvarno še večja: Celje 241 m, Dobrna — 271 m, Sv. Jošt 1063 m.

Jedro občine je dolina srednje Dobrnice, ki se deli v smeri navzgor v tri krake: južni se razteza proti Vinski gori in Velenju, srednji ob Topličnici proti Trojni (703 m) in severni vzdolž gornje Dobrnice proti Paškemu Kozjaku oziroma proti sedlu med Habetovim vrhom in Rudnikom, preko katerega je višinski prehod v Paško dolino in Velenje.

Občina Dobrna je imela štiri katastrske občine: Dobrno, Sv. Jošt, Klanec in Zavrh.

Osrčje občine je bila katastrska občina **Dobrna**, ki je iz kotline segala okrog in okrog na gričeviti in na severozapadu že kar na sredogorski svet. V njej je več naselij s številnimi zaselki.

Pristava z zaselki Poljane, Zlatečje, Plate in Hoste je na jugu. V njej je bilo približno enako število kmetij podložnih Rabensbergu in Dobrni, zaloški pa sta bili dve (v Hostah).

Gorica je na jugovzhodni strani severno od ceste proti Vojniku in Celju. V njej je bila velika večina kmetij podložnih Rabensbergu, dve, tri so bile pod Dobrno, Lembergom in Dobrnico. Tu je bilo na spodnjem pobočju Stražišča (560 m) mnogo vinogradov, podložnih istim gosposčinam, njihove zidance so večinoma postale domačije.

Stražišče s svojim značilnim imenom spominja na Stražo nad Strmcem in na druge vzpetosti istega imena. V ozadju Stražišča je Gradišče, tu je po tradiciji stal gradič, nekaka podružnica lemlberskega gradu.

Kmetije Dobrne same so bili podložne dobrnski gosposčini. Največja med njimi je svojo domačijo spremenila v veliko gostilno, povezano z zdraviliščem, kar je v avstrijski dobi ponemčevalno vplivalo na lastnike. Druga velika kmetija Groblje (Grobelniki) je postala osnova znani graščini — vili Ružička.

Na široko raztreseno naselje Lokovina se od graščine preko Kačjega gradu (stare Dobrne) širi proti zapadu do struge gornje Pirešnice. V njej so zaselki: Jelše (tik na graščino). Na gradu in Pod gradom, Srebotno in Lokovina. Majhno Jelšje (ime že skoraj neznano) je bilo podložno Dobrni, kmetije Na gradu in Pod gradom so bile vse dominikalne in so nastale v drugi polovici XVIII. stoletja iz gosposčinskih zemljišč. Bližnje Srebotno je pa imelo stare urbarialne kmetije, vse podložne dobrnski gosposčini, v sami Lokovini je bilo poleg dveh dobrnskih kmetij nekaj tujih: ena novoceljska in tri podložne Turnu pri Saleku.

Katastrska občina Sv. Jošt na Kozjaku zavzema naselja: Parovž — v tesni gornji dolini Dobrnice, Strmec — pobočje Paškega Kozjaka in terasice na njem, Les — v podlju med dvojnim slemenom vzhodnega Paškega Kozjaka, in Brdce — na slemenu, ki se od vzhodnega dela Lesa spušča proti Spodnji Dobrni in graščini istega imena. Vsa naselja so močno raztresena. Bolj stisnjene so samo majhne Brdce — med gornjimi in spodnjimi Brdci.

V Parovžu so bile vse kmetije — razen ene — stare in podložne Dobrni, samo ena je bila lemlberska. Na Strmcu je bila posest zelo mešana: največ kmetij je bilo lemlberskih (6), med njimi so bile nekatere dominikalne iz konca XVIII. stoletja, skoraj enako število je bilo dobrniških (4 stare), dve sta bili zaloško — širski, po ena podložna Rabensbergu, Dobravi v Bevčah in Vodrižu pri Podgorju.

Kmetije v Lesu in gornjih Brdcah so bile vse leंबरške dominikalne, nastale od 1780 do 1794. Kmetije v zaselku Brdce so bile stare leंबरške, kmetije v spodnjih Brdcah, sicer bolj maloštevilne, so bile podložne Lembergu, Dobrnici, Rabensbergu in Zalogu — Sirju. Eno izmed njih je dr. Langer leta 1890 priključil graščini.

Katastrska občina Klanec je severno od Dobrne na obeh straneh Toplišnice. Ob potočku je naselje Dole, zapadno od potoka na višji terasi so Loke. Vzhodno od potočka so Gorice, Klanec, Kladje in Stanetina, ki so se toliko zgostili, da napravljajo delno vtis majhnih sklenjenih naselij. Gosposčinska slika je zelo mešana: Dobrna, Dobrnica, Lemberg in Rabensberg so imeli po tri do pet kmetij, Socka, Zalog — Sirje in Legen so imeli samo po eno. Vsaj četrtina sveta je bila pod vinogradi, fevdalni gospodje so jim bili isti, med njimi najdemo samo še Bevško Dobravo.

Katastrska občina Zavrh zavzema široko zaokroženo slemo vzhodno od srednje Dobrnice. Po nekoliko domačij se je strnilo v majhne zaselke: Zavrh, Vratce, Cirkovce in Vrbo. Prvi trije so na slemenu, četrti, Vrba, je pa v dolinici na vzhodni strani slemena, po kateri teče potoček Vrbnica proti Hudinji.

Glavni gosposčinski gospodar na slemenu in zapadnem pobočju (Zavrh, Vratce in Cirkovce) je bila bližnja Dobrnica, ki je v prvi polovici XIX. stoletja ustanovila tudi nekaj novih dominikalnih kmetij.

Rabensberg in Socka sta imela tu samo po eno kmetijo.

V Vrbi je pa bil prevladujoč gosposčinski gospodar Lemberg, Dobrnica je imela tu samo tri stare kmetije, Rabensberg pa eno.

Med vinogradnimi gosposčinskimi posestniki srečamo tudi cerkveno imenje Marija Dobrna.

Sredi Cirkovcev je cerkva Sv. Miklavža. Za cesarja Jožefa II. so se kmetje postavili v bran kanoniku Jakominiju iz Nove Cerkve, ki je prišel s komisijo, da jo v smislu cesarjevega patenta zapre. Ubranili so jo.

Kot posebnost navajam, da v okolici Dobrne često zadenemo na priimke: Orlič, Arlič, Orličnik, ki nas opozarja na to, da je na Paškem Kozjaku in sosesčini nekdaž močno gospodaril orel, kralj višin.

OBČINA ŠMARTNO V ROŽNI DOLINI

Občina Šmartno v Rožni dolini je nastala leta 1850, bila je med celjsko okoliško, vojniško (pozneje škofjevaško), višnjevaško, novocerkovsko in dobrniško občino.

Globinska osnova občine je dolina potoka Koprivnice, njena glavna terenska naselitvena osnova je pa slemo, ki se med gornjo Koprivnico in Sušnico od Sentjungerti izprva bolj strmo, nato pa zelo položno spušča proti ovinku Koprivnice.

Občina Šmartno je obsegala štiri katastrske občine: Šmartno, Brezovo, Rožni vrh in Rupe.

Katastrska občina Šmartno obsega poleg centralnega naselja Šmartna še zaselke Orehovico, Podturen in Zlako.

V gosposčinskem pogledu je bila občina zelo razcepljena. Kar čudno je, da je največ kmetij pripadalo Seneku pri Polzeli, ki je v Šmartnem imel celo poseben urad, precej kmetij je bilo podložnih Zalogu, ki je imel urad v bližnji Slatini, rabensberška je bila samo ena kmetija, celjske (novoceljske) so bile tri: ena je bila stara, dve pa sta nastali v drugi polovici XVIII. stoletja, ena kmetija je bila novoceljsko-magdalenska in ena celjska župnijska.

V Šmartnem in okolici je bilo mnogo vinogradov, podložnih Seneku, Zalogu in Lembergu.

Katastrska občina Rožni vrh obsega naselja Rožni vrh z zaselki Hraše, Kalše, Otemno in Jezerce.

V tej katastrski občini je dobra polovica kmetij pripadala Dobrnici, manjša polovica je bila rabensberška, dve sta pa bili celjski minoritski. Dominikalnih mladih kmetih ni bilo, precej številni vinogradi so bili pod istimi gosposčinami.

Katastrska občina Rupe obsega naselja Rupe, Lanšperk in Pelpno.

Čudno izgleda, da je tudi tu velika večina starih kmetij pripadala mlajši Dobrnici, medtem ko je imel starejši Lemberg samo dve in v samem Lanšperku se nahajajoči Rabensberg tri, celjski špital pa eno. To je bilo prvotno stanje.

Toda značilno je, da je bilo kar 12 kmetij novih rabensberških, nastalih v začetku XIX. stoletja, kar se dobro ujema z ljudsko tradicijo, da je poslednji Dienerspeg svojo neposredno posest razdelil med svoje uslužbenice in kmete. Eno izmed teh kmetij je dr. Langer kupil in priključil leंबरški graščani.

Katastrska občina Brezova je vzhodni del bivše občine Šmartno in zavzema naselja: Zgornjo in Spodnjo Brezovo, Gorico in del Lešja. Kot zemljiški gosposki sta si v njej nekako držala ravnotežje Prešnik na zapadu in Zalog - urad Arclin na vzhodu. Nekaj kmetij je bilo tudi rabensberških, a vse so imele dominikalni del, pridobljen očitno v začetku XIX. stoletja od istega Dienersberga kakor one v Rupah. Dobrnica, Celje in celjski župnik — opat so imeli samo po eno kmetijo. V Gorici je bilo nekaj dominikalne posesti, večinoma vinogradniške, ki je kakor Šmarjeta prišla v posest nunskega samostana v Mekinjah pri Kamniku, od katerega jo je kupil dekan pri Novi cerkvi Jakomini, ki jo je pozneje deloma prodal kmetom in deloma konjiški gosposčini.

Nenavadno je, da najdemo v okolici Šmartnega posamezna nemška krajevna imena, brez dvoma izvirajo od fevdalcev tujega rodu, saj jih je bilo v bolj zgodnji dobi na tem področju nekoliko, čeprav manjših.

KMETJE V DOBI FEVDALIZMA

Doba fevdalizma je bila doba privilegijev, največje privilegije so imeli plemiči in višja duhovščina, manjše nižja duhovščina, meščani in tržani, delno tudi koseži. Brez privilegijev so bili navadni kmetje, sloj, ki je vse ostale številčno mnogokratno presegal.

Položaj kmetov ni bil vedno in povsod enak, proti koncu srednjega veka se je splošno silno poslabšal. Hkrati je rasla tudi kmečka samozavest, kar je rodilo razpoloženje za upor.

Celjsko pokrajino, Posavinje, je prvič zajel veliki upor leta 1515. Po nekem poročilu, ki pa ni zanesljivo, so kmetje zasedli celo Gornje Celje, mesto samo so pa oblegali. Pri obleganju jih je mnogo padlo, kajti v mestu je bil Jurij Herberstein s stanovskimi vojaškimi oddelki. Mnogo kmetov so ujeli in usmrtili. Celja se spominja nemška pesem, ki zasramuje uboge kmete, zahtevajoče »staro pravdo« in zbirajoče se na klic, »Le vkup, le vkup, uboga gmajna!« Po potlačenem uporu je laški oskrbnik naložil kmetom poseben uporniški davek, vendar je vlada imela toliko čuta, da ga je prepovedala.

Pri drugem kmečkem uporu leta 1573 je bilo Gornje Celje središče obrambe, ki sta jo vodila grajski glavar in cesarski vicedom David baron Ungnad, Okrožni poveljnik Jurij pl. Schrottenbach je šel proti vzhodu in je premagal kmete pri Pilštanju. Tam in pri Sotli ujete kmete so prepeljali v Celje, jih zaprli v gornji celjski grad in odpeljali v Gradec, kjer so jim sodili. Med njimi je bil tudi lija Gregorič.

Leta 1635 je zajel upor vse savinjsko področje. Začel se je na posestvih Feliksa Schrottenbacha, gospodarja na Ojstrici, Preboldu in Stopniku, ter se je nagloma širil naokrog. Ustavil se tudi ni pri cerkvenih posestvih. Samostance v Novem kloštru so kmetje močno oškodovali, škofijskemu Gornjemu gradu so pa prizanesli, čeprav so ga tudi imeli na piki. Kmetje so zažgali in oplenili mnogo gradov in plemiških dvorcev. Šentjurski župnik jim je v cerkvi govoril v smislu svetopisemskega reka: »Dajte cesarju, kar je cesarjevega in bogu, kar je božjega!« S tem je kmete tako razburil, da so mu naložili na hrbet hlod, ki ga je moral nesti na bližnjo Botričnico, kjer so hlod zasadili v zemljo in župnika nanj obesili. Tolikšen je bil kmečki srd, ki se je nakupičil v stoletjih.

Tedaj je prišel na področje upora grof Jurij Ludovik Schwarzenberg z graničarsko vojsko, ki je kmete razkropila. Tudi tokrat so jih na Gornjem Celju mnogo zaprli, dva izmed njih so obesili, ostale so prepeljali v Italijo, kjer so jih kot veslače vkovali na galeje in na Ogrsko, kjer so morali opravljati najtežja dela, le nekaj so jih osvobodili.

Leta 1650 je bilo zopet veliko vznemirjenje na Schrottenbachovih posestvih in na področju laške gospoščine, toda do večjega dejanja ni prišlo.

Gospodi je pa trajno kljuboval žovneški podložnik Boštjan Natek. Ni ji dal miru. Stalno se je pritoževal celo v Gradcu, in je v sebi in drugih vzdrževal duh borbenosti. V žovneških vaseh je prišlo tako do novega upora. Toda vojska ga je hitro potlačila. Vodje upornikov so polovili in odpeljali v ječe celjskega gradu. Samo v Mozirju so se kmetje še držali do pravega spopada z vojsko. Ujete kmete so poslali v Gradec, kjer so jih strogo kaznovali, nekatere celo obsodili na smrt.

Konec stoletja je bil zopet manjši upor v celjski četrti. O njem vemo samo, da ga je pomagal zatreti laški oskrbnik Germek.

Vlada za kmečke težave ni bila popolnoma gluha. Že po prvih uporih je začela izdajati za kmete ugodne odredbe. Predpisala je med drugim, da se po letu 1542 obremenitve kmečkih posestev ne smejo povečati, a za svojo posest je izdala tako imenovane reformirane urbarje, (označevane kot štok — urbarje), ki so določali kmečke obveznosti in jih gospoda, oskrbniki, najemniki in kupci gosposčin ne smejo dvigati. Vendar si je gospoda znala pomagati. Imela je mnogo posesti, ki jo je neposredno obdelovala, zlasti je kot svojo posest smatrala gozdove in pašnike. Tu je začela naseljevati uboge ljudi, ki jim je bila zemlja potrebna. Tako so nastajale majhne gosposčinske (dominikalne) kmetije, glede katerih gospoda ni bila vezana na nove predpise o kmečkih dajatvah, ampak jih je svojevoljno zviševala.

Šele Marija Terezija je s svojimi odredbami zajela vse kmetije, tudi te. Zlasti je bilo pereče vprašanje tlake. Kjer je imela gosposčina majhno neposredno posest, navadno ni bila prehuda, kjer pa je bila ta posest velika, gospoda ni poznala mere. Marija Terezija je z robotnim patentom določila, da sme znašati največ 3 dni na teden.

Cesarica je tudi odredila, naj se gozdovi in gmajne razdele med kmete. Graščaki so deloma ubogali in so slabše gozdove in pašnike ponekod kar masovno prodajali, ponekod pa se je to zgodilo šele v prvi polovici XIX. stoletja. Vsega do kmetiške odveze leta 1848 še niso razdelili. Tedaj so gmajne ob Savinji prišle v posest srenj in so jih razdeljevali šele v drugi polovici stoletja.

Za Marije Terezije so uvajali nove kulture: krompir, koruzo, ki so bistveno vplivale na prehrano in vsekakor zmanjševale tako često lakoto. Saj vemo, da so ljudje dostikrat ob sami travi umirali. Krompir naj bi nadomestil pomanjkanje žitne moke. Oblast je začela izdajati navodila ne samo o tem, kako se krompir prideluje, ampak tudi o tem, kako se iz krompirjeve moke peče kruh. Takega pouka so potrebovali ljudje v neposredni okolici Celja.

Novo je bilo tudi to, da so se podložniki poslej lahko proti graščakom zakonito pritožili pri novih okrožnih uradih. Bilo je res potrebno. Graščaki še niso poznali pravih meril in so bili često celo kruti. Tako je morala vlada na pritožbo kmetov uvesti preiskavo proti novoceljskemu graščaku grofu Antonu Gaisrucku ne glede na njegov generalni čin, ki ga je imel v vojski. Graščaka na Stermolu v Rogatcu, grofa Petazzija, je pa moral celjski okrožni glavar celo prijeti in poslati v Gradec, kjer so ga zaprli in odredili proti njemu preiskavo. Opis njegovih nezakonitosti in grozodejstev je obsegal tri debele rokopisne knjige, izmed katerih sta dve v Gradcu ohranjeni. Obsojili so ga na zapor in mu za 10 let vzeli pravo, upravljati posestvo.

Jožef II se je še bolj prizadeval, da bi zaščitil kmete. Ti so to vedeli in je ob njegovi smrti ponekod prišlo do nemirov.

V naslednjih desetletjih je napetost rasla, z njo je raslo tudi upanje kmetov, da se osvobode. Posamezne vladne naredbe glede olajšave dajatev in tlake so to razpoloženje še krepile. Leta 1848 je prineslo kmetom svobodo in jim dalo državljanske pravice, čeprav jih nikakor ni rešilo bede.

DUHOVNA GIBANJA

Fevdalna doba napravlja često vtis, kakor da je bila preko stoletij enotna, nespremenjena. Vendar ni tako. Izpremembe so se vršile večinoma polagoma, včasih pa tudi sunkovito. Izpremembe so imele svojo globljo duhovno podlago. Cerkev je tedaj še skoraj docela obvladovala duhovni svet. Zato so bile izpremembe predvsem verske, po organizaciji in nauku, in so zaradi svoje silovitosti imele skoraj revolucionarni značaj.

Verska revolucija je bila možna, ker so se višji sloji ob notranjem dozorevanju, ki ga je podpiral zlasti študij klasične literature in umetnosti, začeli klanjati ideji svobode.

Tudi vera je hotela biti svobodna. Toda ko je nova verska struja zmagovala, je sama praktično zapadla nesvobodi — popolne zrelosti še ni bilo.

Novo versko prizadevanje je reformacija, njen najvidnejši predstavnik je Martin Luther. Pri nas se je reformacije oprijelo plemstvo, deloma meščanstvo in duhovništvo, kmetje pa zanje že zaradi svojega nasprotstva do gospode niso mogli imeti posebnega zanimanja.

Ko je leta 1528 prišla v Celje verska komisija, je v mestu našla komaj neke sledove luteranstva, enako je bilo tudi v okolici. V naslednjih desetletjih se je pa precej razširilo. Ali je na njega razvoj kaj vplival Primož Trubar, ki je kot loški župnik dobil v uživanje tudi kaplanijo sv. Maksimilijana v Celju, je težko reči. Velikega vpliva ni mogel imeti, saj ni stalno živel v Celju. Sredi stoletja so si meščanski in zlasti plemiški luterani (protestanti, evangeličani) že hoteli v Celju organizirati versko službo v svojem duhu. Vlada je to preprečila. Poskusili so v Zalcu. Tudi tam ni šlo. Končno so se odločili, da si na stanovskem zemljišču v Golčah pri Zalcu zgrade molilnico in bivališče za duhovnika (predikanta), ki je bil hkrati učitelj. Zidati so začeli leta 1582. Svetišče je kmalu stalo, sledilo je še stanovanjsko poslopje. Medtem se je deželni knez pripravljal na protiudar. Konec stoletja ga je pričel izvajati. Nastopila je doba protireformacije. Po deželi so hodile protireformacijske komisije. V januarju 1600 je prišla komisija pod vodstvom sekovskega škofa Martina Brennerja v Celje in Zalec. Zalski župnik in arhidiakon je zbral množico ljudi, jo navdušil in vodil v Golče, kjer so vse razbili, svetišče, hišo in pokopališče.

Izšlo je več vladarjevih dekretov, ki so zahtevali od protestantov, naj se vrnejo k stari veri ali naj se izsele. Le malo jih je odšlo.

Za utrditev stare vere sta se trudila stara cerkev in vlada. Da bi podprli delo katoliški duhovščini, so v Celju ustanovili kapucinski samostan, ki ga je leta 1615 posvetil sam ljubljanski škof Tomaž Hren, oster nasprotnik protestantov.

Nov pokret se je rodil že konec XVII. st. kot neposredni dedič humanizma in renesanse. To je bilo prosvetljenstvo, ki je začelo motriti vse z lučjo razuma, deloma celo verske dogme. Sicer je pri njih v praksi navadno ustavljalo in se je lotevalo takih stvari, ki jih je pri veri smatralo za postranske: procesije, božja pota itd. Kolikor je nastopalo kot čisto verska smer, so ga imenovali janze-

nizem, v Avstriji ga je Jožef II. sprejel kot načelo za svojo cerkveno politiko in je kot taka smer dobila ime jožefinizem. Tudi mnogi duhovniki so postali ne samo janzenisti, ampak tudi jožefinci. Najbolj znan jožefinec na celjskem področju je bil dekan pri Novi cerkvi Jožef pl. Jakomini. On je ukazal podreti celo vrsto podružnic v svoji nadžupniji: v vojniški župniji štiri — sv. Marjete v Šmarjeti, sv. Nikolaja pri Šmiklavžu nad Ljubečno, sv. Florijana in Matere božje nad Vojnikom; v lastni novocerkovski župniji — sv. Jožefa v Vizorah, sv. Katarine v Lembergu, v dobrnski župniji — sv. Nikolaja v Cirkovcah.

V Celju, kjer je bil v tem času župnik in opat Hobelnik, so zaprli cerkev sv. Andreja na severnem koncu mesta in sv. Maksimilijana v začetku Gaberja. Porušili so tudi cerkev sv. Križa nad Levškim mostom ob meji griške župnije.

Nekatere izmed teh cerkev so kmetje rešili (sv. Maksimilijana v Celju) in dve vojniški — sv. Florijana in Matere božje ter dobrnskega sv. Miklavža, na novo pa so zgradili leंबरško sv. Katarino.

Na smrt je bil obsojen tudi celjski minoritski samostan, vendar se je to definitivno izvršilo šele 1808.

VPLIV NA NARODNO ZAVEST IN PRVI POJAVI SLOVENSKE KNJIŽEVNOSTI

Duh prosvetljenstva, ki ga je že prešinjala ideja svobode, je vsaj deloma vplival tudi na pojav narodne zavesti. To opažamo že pri Arclincu Žigi Popoviču (1705 — 1774). V svoji sicer nemški pisani knjigi »Preiskave z morja« z vidnim zanosom govori o razširjenosti slovanstva. Gotovo je poznal Dalmatinov uvod v biblijo, velikega Slovana Jurija Križanića in nekatere češke pisce. Naslednji prizadevniki so bili duhovniki.

Janez Goličnik, grški župnik, je stopil v krog piscev, ki so se trudili, da bi v naših ljudeh vzbudili smisel za umno gospodarjenje. V ta namen je prevedel knjigo gorenjskega rojaka in čebelarja na dvoru Marije Terezije Antona Janše »Razpravo o čebelnih rojih.«

Franc Gorjup, župnik pri Novi cerkvi, predhodnik Jakominijev, je stopil v vrste slovenskih pisateljev s svojim »Cerkvenim letom« (1781). Jožef Hasl, celjski rojak, je pa kot župnik na Dolu pri Hrastniku prevedel nabožno knjigo »Sveti post.«

Ti pisci so se trudili, da svoje celjsko narečje prilagode jeziku kranjskih piscev.

V tej zvezi omenim, da se v Celju že izza leta 1791 pojavljajo obrisi Dramatičnega društva. Domači diletanti so igrali nemške igre, večinoma v grofiji, pod vodstvom poznejšega tiskarnarja Janeza Krstnika Jeretina je pa leta 1849 prišla v predhodnici sedanjega gledališča na oder tudi Linhartova Županova Micka.

Vzporedno s tem se je pri glavni šoli po prizadevanju zaslužnega svetnika in ravnatelja Simona Rudmaša ustanovilo tudi Godbeno društvo, ki je delovalo 14 let (1832 — 1846).

SOLSTVO

Celje je imelo mestno šolo že v srednjem veku. Leta 1420 se javlja prvi znani učitelj Pavel Pildhauer. Verjetno je, da je bil tudi organist. Toda v početku XVII. stoletja organist in učitelj nista bili isti osebi, kajti v računih mestnega sveta se pojavlja postavka za plačo za učitelja in za organista. Zanimivo je, da je tedaj mestni svet dajal štipendije mladeničem, ki so hodili študirat v Italijo. Imen učiteljev iz tega stoletja še ne poznamo. Pač pa vemo za nekatera iz XVIII. stoletja. Eden med njimi se je pisal Andree, bil je najbrž oče znanega odvetnika in kapitalista — početnika dr. Andreeja. Andree je bil hkrati organist in se je odpovedal učiteljski službi.

Šola je bila prvotno v špitalu, tedaj pa že v hiši, ki v prezidani obliki še danes nudi streho glasbeni šoli.

Marija Terezija je za svojo dobo šolo modernizirala. S svojo šolsko reformo je uvajala trivialke ali župnijske šole pri župnijah in tudi manjših mestih, glavne šole v mestih, kjer je bil okrožni urad, in normalke v deželnih glavnih mestih.

Celjska glavna šola je začela delovati spomladi 1777, v jeseni se je nastanila v prenovljenem starem šolskem poslopju. Imela je tri razrede. Leta 1821 je dobila še četrtega. Ta se je razdelil v dva razreda, ki sta dobili ime realke.

Šola je bila nemška, vendar se v njej slovenščina ni popolnoma zanemarjala.

Leta 1831 so ustanovili tudi posebno dekliško šolo, ki je bila nameščena v privatni hiši. Na glavni šoli so se vežbali tudi učitelji, izprva po nekoliko tednov, proti koncu 2 leti. To je bilo celjsko učiteljske.

Ta šolski sistem je trajal do novega šolskega zakona leta 1869.

Gimnazijo so v Celju že dolgo hoteli imeti. Ustanovili so jo šele leta 1808, pri čemer je imel največ zaslug tedanji celjski krvni sodnik dr. Nikolaj Lipič.

Do leta 1819 je bila gimnazija petletna, tedaj je dobila šesti razred, kolikor so jih tedaj gimnazije sploh imele, leta 1849 je postala osemrazredna.

V gimnaziji sta bila v jezikovnem pogledu vodilna jezika latinščina in grščina.

V gimnaziji je že tedaj poučevalo več profesorjev, ki so se odlikovali kot znanstveniki, zlasti kot zgodovinarji.

Leta 1812 je dobila gimnazija svoje poslopje nasproti župni cerkvi.

NEZGODE

Požari. Celje je kakor druga naselja pretrpelo mnogo požarov. Prvi znani požar je bil leta 1448. Naslednji požari so bili v letih 1502, 1510, 1546 in 1682.

Zelo hud požar je bil leta 1684. Del mesta je uničil požar leta 1793.

Najhujši požar, kar jih pomni mesto, je bil leta 1798 na Veliki četrtki. Izbruhnil je v minoritskem samostanu in se je kmalu razširil po vsem mestu, ki je imelo še mnogo lesenih streh. Pogorela je tudi občinska hiša na Glavnem trgu, z njo je zgorelo mnogo aktov. Vojnik je pogorel leta 1786, a še huje ga je požar prizadel leta 1839.

POVODNJI IN POČETKI REGULACIJE

Posavinje je prastaro prizorišče povodnji, ki nastopajo ob določenih pogojih. Ob času dolgotrajnega deževja in silnih nalivov, ob nenadnem prelomu oblakov, ob kopnenju snega. Z zaščitnimi in regulacijskimi deli skušamo to delovanje vodnega elementa preprečiti, šele v najnovejši dobi smo prišli v tem pogledu do vidnih trajnih rezultatov.

Vemo, kako je Savinja s pritoki divjala v predzgodovinskih geoloških dobah. V zgodovinski dobi se je nekoliko umirila, toda zdaj pa zdaj je povzročila povodenj. Mnoge izmed njih poznamo, vse pa niso zabeležene.

Prva znana povodenj je tista, ki je okrog leta 263 po našem štetju izpodklopala stari breg Savinje in povzročila, da so se zvalili veličastni spomeniki rimskega grobišča v Šempetru v novo strugo. Hude povodnji so gotovo v znatni meri pomagale zasipati staro rimsko Celejo. Vendar nimamo preko vsega srednjega veka o njih nikakih poročil.

Poznamo jih šele izza konca srednjega veka. Bilo je hudo leto 1496 in 1497. Tedaj je cesar Maksimilijan I. ukazal svojim podložnikom, bivajočim 2 milj od okrog Celja, da zaradi preteče turške nevarnosti pomagajo popraviti po povodnji poškodovano mestno obzidje. Naslednje leto (1498) je cesar ukazal svojim podložnikom 4 milje naokrog Celja, da morajo 8 dni robotati pri delu za odvajanje reke.

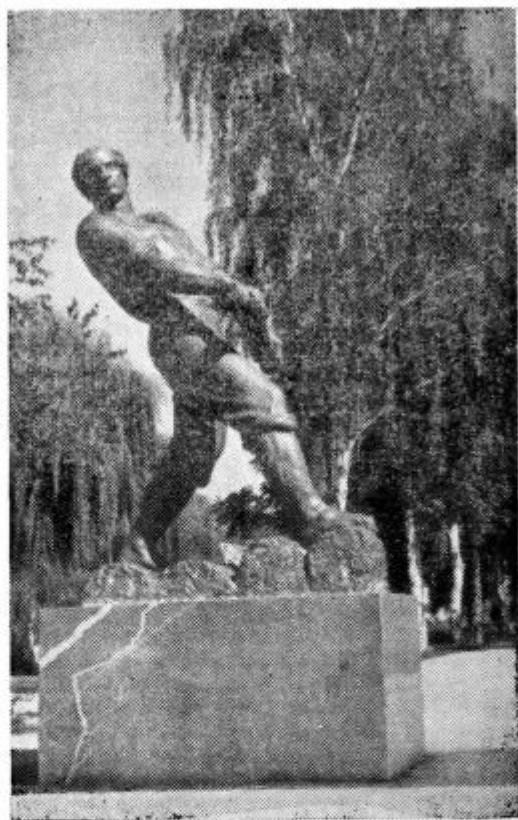
Leta 1550 je Savinja narasla v avgustu, pa zopet v septembru. Napravila je veliko škodo in povzročila nenavadno draginjo. Ta povodenj je bila nekoč zabeležena na celjskem Vodnem (obzidnem) stolpu. Leta 1651 je bila zopet silna povodenj, ki so jo povzročili stalni nalivi. Njen nastop sta pospešila dva visoka jeza, ki sta zadrževala vodo nad dvema Sattelbergerjevima mlinoma na Savinji pri Celju. Tedaj je voda podrla del obzidja in prodrla v notranjost mesta.

Velika povodenj je bila 25. septembra 1672. Ta povodenj je še danes označena na vodnem stolpu. Laščanom je vzela most in so ga morali obnoviti.

Kmalu nato je šel dvakrat zapovrstjo celjski most (1677 in 1687).

Pisani viri izpričujejo, da so morala biti zadnja leta XVII. in prva leta XVIII. st. zelo težka. Povodnji so pri Doberteši vasi in pri Šempetru Savinjo vrgle proti jugu v gmajno Grobeljčanov in Latkovčanov. Nastali so hudi spori za odrezani del gmajne. Jugovzhodno od tod je prejel Savinja tekle ob vznožju predgorja, zdaj pa jo je vrglo proti severu, tako da so morali prebivalci spodnjih Roj in Vrbja zapustiti svoja domovja in zgraditi nova malo severneje,

Kip splavarja
ob brvi preko
Savinje,
delo kiparja
Borisa Kalina

kjer je bil svet nekoliko višji. Ogrožene so bile tudi Petrovče in v nevarnosti je bila velika komercialna cesta. Mnogi kmetje so bili težko prizadeti, z njimi tudi gosposčine, ker kmetje običajnih davščin niso mogli.

V zvezi s temi povodnjimi so velika prizadevanja, da se z zaščitnimi deli omeji divjanje neukročenega vodnega elementa. Vsa ta dela so imela isto osnovo: s presekom naj se pospeši tok vode in z nasipi naj se preprečuje, da bi zapuščala svojo strugo. Pri tem so nastopali hudi spori med gosposčinami. Preseke, ki so pospeševale tok, so prehitro odpravljale vodo dalje in s tem povzročale nevarnost za bliže Celju ležeča zemljišča. Zlasti so bili spori med Schrottenbachom, gospodarjem gosposčin v jugozapadnem delu doline, in med Celjani ter cesarskimi upravitelji celjske gosposčine.

Razen Savinje so nagajali tudi pritoki, zlasti Ložnica in žalska Gedomlja. Tudi ob njih so trebili grmovje in delali nasipe. Prav tako sta tudi ta dva potoka povzročala spore.

Kmalu po teh velikih povodnjih so gradili veliko cesto, ki naj bi povezala Dunaj s Trstom. Posluževali so se trase stare rimske ceste, kolikor je še bila zaznavna iz poznejše tovarne ceste.

Preko Savinje dotlej cesta še ni imela nikakega mostu. Med Grobljo in Dobrtešo vasjo (Šempetrom) je pač bil Schrottenbachov brod, toda vozovi so večinoma vozili kar preko reke. Če je bila voda večja, to ni bilo mogoče. Leta 1731 so končno zgradili most in promet ni bil več v toliki meri odvisen od stanja vode.

Velike povodnji so zopet izpričane za konec XVIII. in začetek XIX. stoletja: 1770, 1778, 1789, 1798, 1805, 1807, 1814, 1820, 1824, 1833.

V začetku XIX. stoletja so se resneje lotili regulacijskih del, ki pa so bila samo krajevna in malo uspešna. Niže celjskega kapucinskega mostu so zgradili odbojni nasip.

Povodnji so se nadaljevale: 1841, 1845, 1847. V zadnji izmed njih je bivši celjski železniški most že napravil prvi izpit.

Povodenj je bila tudi leta 1848. Najhuje je bilo v dolini Boljske. Severovzhodni del Vranskega je bil čisto pod vodo. Razen Boljske, je prestopila bregove tudi Merinca, Seveda v drugi polovici stoletja ni bilo drugače.

KUGA

Kuga je bila še veliko, veliko bolj strašna ko povodenj. Kot kugo so v preteklosti označevali različne bolezni. Med njimi je bila najbolj strašna azijska kuga, ki jo je povzročal poseben bacil in se je pojavljala, ko je dozorevala, z velikimi buboni na telesu, iz katerih je pritekel gnoj in je bila navadno smrtna. Za njo ni mnogo zaostajal Antonov ali sveti ogenj, ki je povzročal, da so postali posamezni deli telesa gnili in črni ter so odpadali.

Da bi bilo še huje, je kuga nastopala z drugimi nezgodami: vojsko, kobilicami, potresi.

Kugo je poznal že stari vek — za njo sta umrla atenski državnik Periklej in rimski filozof na cesarskem prestolu Mark Avrelij. Na prehodu starega veka v srednji vek je kuga prišla iz Azije v Bizant in se je od tod naglo razširila po zapadni Evropi. Povzročila je silno pustoš in je znatno pripomogla k temu, da je propadla antična kultura. Ta kuga je znana pod imenom Justinijanova kuga, kajti bizantinska država je bila v središču njenega divjanja.

V zgodnjem srednjem veku so širile kugo zlasti križarske vojne.

Vse njene pojave pa presega njeno divjanje proti koncu prve polovice XIV. stoletja. Kakor da jo najavljajo, so se po vsej Evropi dogajale strašne nesreče: reke so prestopale bregove, prileteli so roji kobilic in požrli, kar je še bilo zelenega, nastala je strašna lakota, tresla se je zemlja, na Koroškem se je udrla vsa južna stran Dobrača in zajezila Dravo, ki je požirala gradove in naselja (1348). Kuga je tokrat začela svojo pot v Indiji in je preko Male Azije in Rusije dospela v južno in zahodno Evropo. Divjala je več let. Rusija je še leta 1380 imela komaj četrtno prejšnjih prebivalcev.

Ljudje so ubijali žide, češ da so zastrupili vodnjake, lotevala sta se jih obup in kes, ki sta rodila bičarje ali flagelante. To je bil strašen uvod.

Poslej je bila kuga skoraj vsakoleten pojav, zdaj je morila tu, zdaj tam, nekatera razdobja so pa bila zlasti težka.

Tako razdobje je nastopilo leta 1472. Poročila pravijo, da se je v začetku leta v ozvezdju Vage prikazal rdečkast žareč komet s temnejšim rjavim repom. Nato je bila dve ali tri leta velika suša, ki ji je sledila taka lakota, da je v nekoliko tednih pomrlo na tisoče ljudi. Poleg tega so kobilice preplavile vso deželo, ker so se na Štajerskem in Ogrskem kotile, so uničevale vse, kar jim je prišlo pod čeljusti. Leta 1473 je bila taka vročina, da je zemlja kar žarela. Pridrli so tudi Turki in divjali po Koroškem, Kranjskem in Štajerskem. Celje, Slovenj Gradec, Vitanje, Konjice in Velenje so zaradi njih najhuje trpeli.

Nato je prišla kuga. Najbrž so tedaj na Straži nad Radmirjem postavili cerkev sv. Barbare, priprošnjice proti kugi. Posebno hudo je bilo leto 1480, o katerem poroča tudi Valvasor.

Okrog leta 1530 je zopet divjala kuga. Tedaj so kmetje v okolici Loke in Sevnice zidali cerkev sv. Roka, ki jih je varoval. Zato jih je Primož Trubar, ki je bil tedaj župnik v Loki, hudo grajal.

Leta 1540 se je poleg drugih neizogoj pojavila tudi kuga. Iz celjske četrti so plemiči bežali na Kranjsko, kmečko ljudstvo pa ni moglo nikamor.

Leta 1554 je bila veliko umiranje v Gornjem gradu, Leta 1600 so pri celjskem sv. Duhu vsak dan pokopali 5, 6 in še več mrličev. Da se kuga ne bi zanesla preko Trojan, so napravili tam kordon.

Leta 1603 je zopet trpel Gornji grad.

Strašno je bilo leta 1644 — 1646, ko je kuga segala zelo na široko. Na slovenskih tleh sta največ trpeli celjska četrt (pokrajina) in ptujska okolica. Ni ga kraja, ki ga v njih kuga ne bi bila obiskala. Umrlo je na tisoče in tisoče ljudi, nekateri kraji so ostali brez prebivalcev. Zastalo je vse gospodarsko življenje in nujno se je pojavila lakota. Navedem samo nekaj primerov. V celjski okolici je pobrala kuga nad 400 ljudi. Vojniški trg je izgubil 127 prebivalcev, vsaj polovico. Šentjurčani so se skušali rešiti s tem, da so sezidali cerkev sv. Rozalije. Graščina Zbelovo pri Konjicah je v 438 podložnih hišah izgubila 1156 oseb, izmed njih samo na Poljčanah 158. V laški gosposčini je kuga pomorila 706 prebivalcev. Šmarčani so v stiski zgradili najprej kapelico in nato cerkev sv. Roka itd.

Strašno je bilo tudi razdobje 1678 — 1683, ko je kuga zajela vso srednjo Evropo. Sodobni viri govorijo o tem, da so jo naznanjali mnogi neobičajni prirodni pojavi. Dne 10. avgusta 1678 sta bila Saturn in Mars v konjunkciji, kar so sodobno astrologi in zdravniki smatrali kot »mater kuge, ker zbira en planet zlobne soprore v globočinah zemlje, drugi pa jih dviga v zrak.« Vsa ta leta so bile vremenske razmere zelo nepovoljne: neznosna vročina, obilna megla, povodnji, slabe letine. Dne 15. aprila 1679 je bil zlovesč lunin mrk in leta 1680 se je pokazal na nebu Halleyev planet.

Sredi leta 1678 je izbruhnila kuga na Erdeljskem in Slovaškem ter je preko Ogrske dospela v Prekmurje in še na Štajersko. Preko

Bratislave je dosegla Dunaj in je v mestu in okolici od januarja do srede novembra pobrala 122.849 prebivalcev, večinoma siromakov, kajti bogatejši ljudje so pobegnili v razne kraje, večinoma na Gornje Štajersko. Sam cesar Leopold I. je z dvorom odšel najprej v Maria Zell, nato v Prago in končno v Linz. Mejo proti Ogrski so z vojaštvom zaprli in na Donavi, Muri in drugih rekah so ustavili promet. Poseben cesarski patent je za avstrijske dežele določal, kako se je med kugo treba zadrževati. Toda ljudje se zanj niso menili. Vse slovenske pokrajine so trpele, tudi Celje z okolico.

V Celju in sosednih krajih je kuga izbruhnila v jeseni 1679 in je v dobrih dveh mesecih samo v mestu pobrala 74 ljudi. Potem se je nadaljevalo. Tedaj je bil v Celju stanovski zdravnik dr. Jakob Heipl, ki se menda za okužene ni dosti brigal. Vlada je poslala v Celje kot posebnega kužnega komisarja Karla Žigo grofa Gaisrucka, da bi poskrbel za uspešno obrambo, toda gosposke so mu šle slabo na roko.

Celjani so se obrnili za pomoč k bogu. Dne 11. novembra 1679 so šli v procesiji bosí na grič, ki je vzhodno od mesta in je tedaj služil za pašnik meščanom in okoličanom, pa so na vrhu zasadili križ, se priporočili k sv. Jožefu in se zaobljubili, da bodo njemu na čast na tem mestu sezidali cerkev, ako jih bog reši strašne nesreče. To se je zgodilo. Po veliki noči 1680 so položili temeljni kamen. Delo je hitro napredovalo, kajti devet sosednih župnij je pomagalo vnetim Celjanom.

Dne 21. novembra (1681 ali 1682) se je vršilo v cerkvi prvo bogoslužje. Kronogram nad glavnim vhomom naznanja, da je sv. Jožef leta 1680 Celjane rešil kuge. Glasi se tako:

DIVVS JosephVs pesteM CILiens IbVs aVfert.

(Sveti Jožef je od Celjanov odvrnil kugo).

V okolici je razsajala kuga do leta 1683. Posebno hudo sta bila prizadeta Zalec in Mozirje. Mozirčani so v spomin na Rožniku zgradili cerkev in v okolici postavili pet kužnih znamenj, izmed katerih tri še stojе.

To je bila poslednja velika kužna katastrofa, ki je zadela naše kraje. Poslej se je še večkrat pojavila, v prav hudi obliki v letih 1711 do 1717, toda Celju in celjski pokrajini je tedaj prizanesla. Njene moči so prenehale, le tu in tam je še nastopila sporadično.

Puč pa so se pri nas začeli bati kolere, kugi sorodne azijske bolezni. Do konca habsburške monarhije so oblasti opozarjale na nevarnost, čim se je le kje v bližini ali daljni sosesčini pojavil kak primer. Občine so morale zlasti zaradi nje graditi majhne bolnice, tista, ki jo je uredila celjska okoliška občina v Savinjskem ovinku, se je imenovala kolera — špital.

V tej zvezi bi se spomnil celjskih zdravnikov. Na univerzah so bile že v srednjem veku medicinske fakultete. O celjskih zdravnikih čujemo že izza XV. stoletja. Bili so v resnici v službi deželnih ustanov in so se bavili z zdravljenjem plemičev in deloma tudi meščanov. V dobi protireformacije, izza početka XVII. stoletja, je bila vsaj polovica med njimi italijanskega rodu. Za borbo s kugo so večinoma zadolževali posebne zdravnike. Poleg zdravnikov so bili po mestih in trgih tudi obrtniško izšolani padarji (kopališčniki, felčerji,

ki so se izvežbali pri vojaki), ranocelniki ali kirurgi. Ti so zdravili tudi preproste ljudi.

Ko so v Celju ustanovili okrožni urad (1750), so mu dodelili tudi okrožnega zdravnika. To je postala praksa. Poleg tega se pogosto pojavljajo tudi privatni zdravniki. Stari mestni špital je pa še vedno vodil ranocelnik ali kirurg. Izza Marije Terezije so bili kirurgi vsaj že napol priznan izdavniki, saj so morali polagati izpit na medicinski fakulteti. Pravno so seveda bili pod nadzorstvom takega doktorja.

Izza leta 1591 se v Celju omenjajo lekarnarji. Tudi med njimi je bilo nekoliko Italijanov.

KOBILICE

Kobilice so bile nadaljnja huda nezgoda. Pojavljale so se v ogromnih trumah. Pod vodstvom svojih vodij so šle na pot, bilo jih je toliko, da so zatemnile nebo. Neki hlapec Ulrika Žovneškega se je na konju pognal med nje. Njega in konja so oglodale do kosti. Konec XVIII. stoletja so se poslednjič pojavile v večjem številu.

TURKI

Turki so bili konec srednjega in v početku novega veka huda nevarnost. Pred Celjem in v okolici so bili od 1469 — 1493 devetkrat, torej več kakor vsako tretje leto. Leta 1492 so mesto celo naskočili, niso ga pa mogli zavzeti, mestno obzidje je napravilo svojo preizkušnjo.

Ko so se leta 1529 vračali od Dunaja, so bile njihove čete zopet pred Celjem, prav tako leta 1532, ko so se vračale izpred Kiseka. Leta 1592 Turkov sicer ni bilo pred mesto, toda meščani so imeli velike stroške, ko so dva meseca morali vzdrževati polk, ki so ga dobili v obrambo.

Druge vojne so bile prav tako veliko breme. Za benečanske vojne (v početku XVI. stoletja) je bilo treba denarja in ljudi. V naslednjih vojnah je bilo treba vojakom dati streho in preskrbo, kar je bilo za obubožane meščane in kmete veliko breme: avstrijska nasledstvena vojna (1742), sedemletna vojna (1756 — 1763). Razen domačih vojakov je bilo treba nastanjevati tudi vojne ujetnike, ki so trumoma umirali, kar je neugodno vplivalo tudi na meščane.

Za Napoleonovih vojn so francoski vojaški oddelki leta 1797, leta 1805 in 1809 korakali skozi Celje. Potrebna je bila preskrba, težile so tudi kontrebucije. V breme so pa bile tudi avstrijske in ruske čete, ki so bile na pohodu skozi Celje.

LETO 1848 in 1849

Te leti navadno označujemo »kot pomlad narodov«, ker sta najbolj vidni in v procesu prebujevanja narodne zavesti.

Naši ljudje nanje niso bili popolnoma nepripravljeni. Pri kmečkem ljudstvu težnja po osvoboditvi fevdalnih bremen izza XV. sto-

Celjsko gledališče
v sedanji obliki

letja niso zamrle, nasprotno, kljub delnim reformam so stalno rasle. Leta 1847 je moralo celjsko okrožje v razne kraje poslati komisarja z vojaškim spremstvom. Tudi izobraženejši del meščanstva je vsaj deloma poznal liberalne težnje in zahteve. V teku leta 1848 je nastopila določena diferenciacija: ena stran je stopila na stran starih konservativnih sil, drugo so pa potegnili za seboj liberalna gesla revolucije. V Celju bi mogli smatrati za konservativca poštarja Vincenca Gurnika, za liberalnega naprednjaka pa profesorja Valentina Konška. Vendar črta ločnica ni bila popolnoma jasna, vsaj kar se tiče narodne zavednosti in odločnosti.

Revolucija v Avstriji se je začela z demonstracijo študentov 13. marca 1848. Osovraženi minister Metternich, poseobljenje starega režima, je moral iti. Dne 15. marca je cesar Ferdinand pristal na tri važne ustopke: ukinil je cenzuro, pristal na sklicanje pomnoženega deželnega zbora in dovolil ustanavljanje narodnih straž (gard) v večjih krajih. Dne 25. aprila je cesar izdal ustavno listino in izjavil upanje, da bo poslej povezava med njim in ljudstvom še bolj tesna.

Ti dogodki so odjeknili med ljudstvom. V Zalcu so po cesarjevi obljubi priredili slavnost. V Braslovčah je trški sodnik Janez Pauer razobesil na magistratu rdeče — belo — zeleno zastavo. Okrajni komisar na Zovneku se je razburil, toda okrožni urad ga je pomiril, češ, da to ni nič hudega, hkrati je pozval dekana, naj ljudem s prižnice tolmači dogodke, to je dekan storil. Da pomiri kmečko ljudstvo in vzbudi v njem potrpežljivost, je vlada konec marca poslala v razne podeželske okraje magistratnega komisarja Franca Repolusta, ki je pojasnjeval ljudem listino ustave kot izraz humanitete in jih pozival, naj imajo potrpljenje in se drže obstoječih zakonov, ker sprejem ustave zahteva čas.

Tudi višja oblastva so nenehno pošiljala nižjem navodila, naj ljudem dobro tolmačijo dogodke, in pošiljala so jim tudi razne razglase.

Pri tem so oblasti važno vlogo pripisovale duhovščini. Večinoma jim je voljno služila, a ne povsod. Tako se sevniški okrajni komisar pritožuje proti župniku v Loki, juklostrski pa proti šentrupertskemu Lapuhu. Ze pred to pritožbo je 6. aprila notranji minister pozval ordinariate, naj naroče duhovščini, da bi poučila prebivalce svojih okolišev, zlasti podložne kmečke posestnike, o razvoju dogodkov in

jim svetovala, naj bodo mirni, naj vrše dosedanje obveznosti, naj ubogajo oblasti in zaupajo danim obljubam, kajti ko bodo razpravljali o ustavi, bodo pravične zahteve ljudstva upoštevali.

O tem pozivu obvešča okrožni glavar okrajne komisariate z okrožnico, v kateri pravi, da so se pojavile težnje po tem, da se ljudje otresejo vseh obveznosti do države in privatnikov. Množe se poizkusi, da se obide spoštovanje do zakona in pojavljajo se nepokornosti do postavljenih oblasti. Upravni organi se sicer trudijo, da bi s pozivi in opominom zlasti preprosto kmečko ljudstvo obdržali v miru in redu in spravili prebivalstvo na pravno in zakonito pot. V tem pogledu nihče ne more toliko pomagati kot duhovščina.

Na takih pobudah temelji znano pastirsko pismo škofa Antona Martina Slomška, ki v njem poziva ljudstvo na mir in pokornost.

Obljubljeni pomnoženi stanovski deželni zbor se je takoj sestavil. Celjanom in sosednim tržanom je ponudil svojo kandidaturo pivovarnar Jaut, sprejeli so jo, čeprav so bili neki pomiselki proti čistosti njegovega meščanstva, kajti tedaj je že bil lastnik zaloške graščine.

Meščane je med drugim pomirila možnost, da si izvolijo narodne straže. Za poveljnika celjske narodne straže so izbrali poštarja Vincenca Gurnika, ki je bil hkrati višji komendant narodnih straž v sosednih krajih. Oblasti so narodne straže smatrale kot organ za vzdrževanje reda. V določenem smislu so to tudi bile, čeprav je bilo glavno celjsko vodstvo (Gurnik) konservativno. Polagoma so se v njih pojavili spori, držale so se večinoma več ko eno leto.

V tem času je bila Avstrija še del nemške zveze, da bi se reorganizirala, so sklicali nemški parlament v Frankfurtu. Po slovenskih deželah se je razvila živahna agitacija za udeležbo in proti njej. Nasprotniki so bili deloma narodnjaki, deloma Avstrijci. Vodja Celjanov Vincenc Gurnik je bil vsakega nekoliko in proti Frankfurtu. Slovencec ni bil v tolikšni meri, da bi bil sprejel program »Zedinjene Slovenije«. Po velikih težavah so končno v Celju izvolili za poslanca bistriškega odvetnika dr. Hermana Muleja. Kakor je znano, frankfurtski parlament ni uspel, zapustili so ga celo tisti, ki so bili prvotno zanj.

Medtem so se vršile volitve v deželni zbor. V Celju je bil izvoljen Gurnik, ki se je v okviru dežele potegoval za slovenske jezikovne pravice.

Nato so volili poslance v državni zbor. V Celju so izvolili Matijo Zupanca, krčmarja v Sentjurju. Sicer je pa prišlo v državni zbor več pomembnih Slovencev, nekateri so spadali k njihovi duhovni eliti. Najvažnejše vprašanje je bila kmečka odveza, vsi so bili zanj, čeprav so se glede izvedbe deloma razhajali, iskali so pač kompromis.

Celje je dobilo leta 1849 dvojne novine, Nemške so izhajale le kratek čas in so se imenovale »Cillier Anzeiger«. Urejeval jih je profesor Vincenc Prasch, ki se je zavzemal za tako slogo med Nemci in Slovenci, ki bi bila bolj v korist Nemcev. Druge so bile Celjske novine. Urejeval jih je profesor Valentin Konšek. Skušal je ubirati napredne strune, a je kolebal sam, še bolj so bili neenotni njegovi sodelavci. Tudi njegova narodna zavest že tedaj ni bila popolnoma trdna.

Dne 7. septembra 1848 je državni zbor sprejel zakon o kmečki odvezi.

Med tem so se na Dunaju pripravljali. Cesar je zbežal, oktobra je izbruhnila dunajska revolucija, ki jo je cesarska vojska zatrla.

Med to revolucijo sta se izkristalizirala že navedena dva tabora. Ne povsod enako. Iz Celja o tem nimamo posebnih poročil. Pač pa iz Brežic, kjer so padli medsebojni očitki.

Pred revolucijo se je državni zbor umaknil v Kromerž na Moravskem, kjer je razpravljal o novi ustavi. Mladi cesar Franc Jožef. I. ga je 4. marca 1849 razpustil. Sam je iz svoje volje izdal okroairano ustavo, ki pa se ni nikdar izvedla.

Revolucije pa niti zmagovita cesarska vlada ni mogla popolnoma zabrisati. Zakon o kmečki odvezi je ostal in 17. marca 1949 mu je sledil provizorični zakon o občini, ki je bil temelj uspešnemu razvoju.

CELJE KOT MESTO UPRAVE IN SODSTVA (1848 — 1918)

Pomen, ki ga je Celje imelo v upravi v fevdalni dobi, je skušalo ohraniti tudi v meščanski — liberalni.

Že v graškem deželnem zboru leta 1848 so razpravljali o tem, naj bi bila dežela razdeljena v okrožja. Gurnik in še drugi slovenski poslanci so bili za to, da bi se osnovalo posebno celjsko okrožje, ki bi zajelo vse štajerske Slovence. To je bil seveda ožji narodni program od tistega, ki je zahteval Zedinjeno Slovenijo.

Po zapustitvi državnega zbora v Kromeržu, je vlada morala nujno začeti z organizacijo novemu času ustrezajoče uprave in modernjšega sodstva. Bila je za to, da se na Spodnjem Štajerskem osnuje okrožje, in sicer v Mariboru. Nemci so to zamisel podpirali, češ, da je Maribor obmejno mesto, preko katerega se bo laže vršila povezava z Nemci. Slovenci so bili za Celje. V začetku septembra 1849 so izročili vladi peticijo, v kateri so prosili vlado za okrožje v Celju, o Mariboru so napisali, da se je v preteklem letu očitno potegoval za priključitev Avstrije k Nemčiji in se je zlasti v oktobru vidno pokazal sovražnega Slovencev. Minister Bach, ki se je iz bivšega liberalca prelevil v velikega konservativca, je na peticijo neprijazno in čudno odgovoril.

Slovenci so nato v »Blätter aus Steiermark« priobčili članek, v katerem so poudarjali pomen Celja in Ptuja:

»Slovenski mesti sta Celje in Ptuj, ki sta bili »zvezdi — vodnici« poštenega slovenskega naroda v oni dobi, ko je skoro sleherna dežela, sleherno mesto na vse kriplje delalo vladi zadrego. Težnje teh mest so pa prestale izkušnjo; za las se nista oddaljili od prava in zakona, niti za trenutek se nista vdali separatističnim težnjam prenapetih Slovencev (— mišljena je zahteva po Zedinjeni Sloveniji —), marveč sta neomahljivo kljubovali sirenskemu petju, ki jih je vabilo k zastavam upornikov. Središče Slovencev pa je v Celju, ki je tudi najbližje slovenski »sosedni kronovini — kranjski«, v Celju govore najlepše slovensko narečje, ki je najpripravnejše za uradovanje in šole.«

Zopet so izročili vladi spomenico. Bili so pa na Dunaju izredno neprijazno sprejeti, očitali so jim celo separatizem.

Vlada je ukrepala po svoje. V Mariboru je ustanovila okrožno glavarstvo, ki je segalo proti severu celo na dolno nemško ozemlje.

V Celju je ostalo samo okrajno glavarstvo, prejšnji okrožni glavar je bil zdaj okrajni glavar. Leta 1854 so okrajno glavarstvo ukinili in ustanovili okrajni urad (kot prvo politično in sodno instanco).

Kot nekako odškodnino za to, ker so Celju vzeli okrožni urad, so mu dali okrožno sodišče za vse Spodnje Štajersko, medtem ko je bilo okrajnih sodišč na Spodnjem Štajerskem več. Leta 1854 je v Celju posle okrajnega sodišča prevzel okrajni urad, ki ga je obdržal do leta 1868, ko sta bila obnovljena i okrajno glavarstvo i okrajno sodišče. Obnovljeno okrajno sodišče je bilo v poslopju magistrata, medtem ko se je okrožno sodišče z magistrata leta 1871 preselilo v »kresijo«, kakor so imenovali veliko hišo, ki je nastala na prostoru bivšega minoritskega samostana. Leta 1914 se je okrožno sodišče preselilo v grofijo, iz katere se je že izselilo osnovno šolstvo in je ostalo v njej do nove Jugoslavije.

Konec leta 1850 so na temelju provizoričnega občinskega zakona ustanovili tudi novo celjsko občino. Za prvega župana so izvolili Franca Maurerja, lastnika trboveljske steklarne in rudnika. Sledili so mu Kaindelsdorfer, trgovec (1853), Tomaž Grile, rudarski in steklarski podjetnik (1858), dr. Janez Mörtl, odvetnik (1861), Maks Stepišnik, tesarski mojster in gradbeni podjetnik (1862), Friderik Mathes, pivovarnar (1864).

Leta 1867 je dobil Celje poseben statut. Njegov občinski odbor je dobil pravice politične instance I. stopnje, t. j. okrajnega glavarstva. Mestna občina je torej postala avtonomna. Za prvega župana avtonomne občine so izvolili dr. Janeza Mörtla.

Dr. Mörtl je bil po rodu Korošec in je izpočetka veljal za Slovence. Ko je prevzel županstvo avtonomne občine, je že bil na nemški strani. Tudi nekateri drugi so tako napravili. Njegovi županski nasledniki: dr. Josef Neckermann, Daniel Rakusch, Gustav Stiger in dr. Henrik Jabornegg.

Leta 1871 je bilo ustanovljeno tudi nemško Olepševalno društvo, ki mu je dolga leta načeloval rudarski svetnik Riedl. Na društveno pobudo so kmalu uredili mestni park, zgradili kopališči ob Savinji, organizirali pa so tudi že prvo oddajanje zasebnih sob tujcem.

Ostro sovraštvo do Slovencev se je javilo tudi na področju šolstva. Ko se je absolutni režim umikal bolj svobodnemu, je bil dr. Gustav Lindner imenovan za mestnega šolskega nadzornika. Dr. Lindner je bil Čeh in profesor celjske gimnazije. Bil je tudi priznan pedagog. Prizadeval si je, da bi slovenščina dobila v šoli veljavo, ki ji je pripadala. Celjski Nemci in ponemčenci so mu nasprotovali. Lindner se je zahvalil za častno mesto, odšel je v domovino in ko je bila v Pragi ustanovljena češka univerza, je prevzel katedro za pedagogiko.

Dotedanja šola je služila tako meščanom kakor okoličanom. Okoličani niso mogli sprejeti popolnoma nemške šole, kakršno so hoteli Nemci. Okoliška občina je kupila eno treh hiš bivšega pivovarnarja Tappeinerja nasproti železniškemu skladišču in jo preure-

dili za šolo. Tu so okoliške otroke poučevali in vzgajali do leta 1927, ko so zgradili novo šolo na Dolgem polju. Navedena okoliška šola je bila namenjena samo dečkom, šolske sestre iz Maribora so ustanovile slovensko šolo za deklice, izprva je gostovala v deški šoli, a že leta 1880 so si sestre zgradile večje šolsko poslopje v Vodnikovi ulici, v kateri so sčasoma poleg osnovne šole otvorile tudi meščansko šolo in otroški vrtec, končno pa zgradile tudi internat.

Mesto je imelo svoje osnovno šolstvo izprva še v grofiji. Leta 1906 je v Vodnikovi ulici zgradilo lepo poslopje za dekliško osnovno in meščansko šolo, ki se jima je pridružil še trgovski tečaj.

Za deško osnovno in meščansko šolo je pa zgradilo moderno šolsko poslopje na Dolgem polju, kjer je zdaj poleg osnovne šole tudi učiteljske (1912).

Gimnazija, o kateri že spredaj govorim, je bila nemška, a obiskovali so jo tudi slovenski dečki, leta 1895 so Slovenci po hudem boju izbojevali ustanovitve slovenske nižje gimnazije, ki je bila v resnici utrakvistična. Nastanili so jo na sedanjem Muzejskem trgu v tedaj Jezernikovi, pozneje dr. Kukovčevi hiši.

Prav tako so Nemci nasprotovali Slovencem na tedaj izredno važnem društvenem polju. Že sredi stoletja je nastalo v Celju Pevsko društvo, ki je izkrajajo gojilo tudi slovensko petje. Z nastopom ustanovitve so ga spremenili v čisto nemško društvo. Le malo pozneje se je iz skromnih početkov razvilo Telovadno društvo, ki je kmalu postalo tako nemško, da mu Slovenci niso mogli blizu. Iz tistih časov je tudi Kazino, ki vanj Slovenci kmalu niso več mogli. Nemško planinsko društvo je prav tako zaprlo vrata Slovencem.

Tudi novo gledališče, zgrajeno leta 1887, je bilo namenjeno samo nemškim predstavam.

Slovenci so znali primerno odgovoriti. Leta 1862 so ustanovili Čitalnico za gojitev družabnosti, smisla za književnost, petje, godbo, dramatiko, leta 1890 Celjskega Sokola, leta 1893 Savinjsko planinsko društvo (s sedežem v Gornjem gradu) leta 1894 Celjsko pevsko društvo in leta 1897 Delavsko pevsko društvo.

Borba se je vršila tudi na gospodarskem polju. Nemški in pomenčeni gospodarstveniki so z osebnim vplivom in gospodarskim pritiskom ponemčevali slovenske uslužbence in delavce.

Mestna hranilnica, ustanovljena leta 1864, je podpirala samo nemška stremljenja. Slovenci so dobili v mesto več zelo zavednih in trdih obrtnikov in trgovcev ter celo velikega podjetnika Petra Majdiča, ki je kupil nekdanji grofovski ali hrvaški mlin ter ga spremenil v veliko podjetje, ki je za Slovence gospodarsko in moralno pomenilo zelo mnogo. Miha Vošnjak je pa leta 1880 ustanovil Celjsko posojilnico in leta 1883 Zvezo slovenskih posojilnic. Zveza je leta 1897 zgradila Narodni dom.

Slovenci so imeli končno svoje ljudi v vseh inteligenčnih poklicih.

Politično vodstvo je naravno pripadalo odvetnikom, med katerimi so bili posebno pomembni: dr. Josip Serbec, dr. Ivan Dečko, dr. Juro Hrašovec, dr. Josip Karlovšek.

Ne smemo pozabiti, da so imeli celjski Slovenci dobro oporo v okoliških Slovencih.

Mesto je bilo sicer še vedno majhno, čeprav se je število prebivalstva dvignilo na okrog 8000 oseb. Zazidana površina se je približno podvojila, kajti prejšnja majhna predmestja so postala deli mesta. Mnogo skrbi so še nadalje delale povodnji, tista iz leta 1876 je sicer privedla do tega, da so Savinjo regulirali od Prihove pri Mozirju do Levca pri Celju (1876-1893). Ker pa so strugo izravnali in niso poskrbeli za njeno redno čiščenje, je zaradi nanosa materiala v Celjskem ovinku postala nevarnost poplav za samo mesto in ožjo okolico še večja.

Okoliško občino so vodili trdni in zavedni župani: Matevž Gmajner, Karel Šah in Matevž Glinšek.

Tudi občinski uslužbenci so bili na mestu. Slovenski značaj občine so znali očuvati, čeprav se je v njej naselila vsa celjska industrija, ki v tesnih mejah mesta ni imela prostora: cinkarna (1873), kemična tovarna (1892), tovarna emajlirane posode (1894).

Železarna s premogovnikom je nastala celo v večji oddaljenosti v Storah (1845, 1851).

V teh podjetjih se je v letih nabralo precej delavstva, ki je polagoma postalo nosilec socialistične misli. Seveda je bilo pod neugodnim vplivom svojih gospodarjev, ki so učinkovali nanje odtujujoče, tudi nemška socialna demokracija je s tem, da je omaloževala pomen jezika in narodnosti, v bistvu vplivala v tem smislu, saj je v naših ljudeh ubijala prav čut in ljubezen do lastnega jezika. Šele v zadnjih desetletjih pred prvo svetovno vojno se je jel pri njem močnejše čutiti vpliv slovenske socialne demokracije, ki mu je jela kazati pravo smer in pot.

Teharje, občina kmečkih plemičev, je zlasti nemilo občutila vpliv tuje, industrijske gospode, ki je v Storah ustanovila šolo z nemškim učnim jezikom (1891) in si na samem Teharju z gospodarskim in splošnim družbenim vplivom pridobila važno besedo.

Nemci so si pod svoj vpliv spravili tudi Vojnik, ki je bil nekaj desetletij poprej popolnoma slovenski trg. Da bi dosegli svoj namen so leta 1875 razdelili veliko vojniško občino v Škofjo vas in trg Vojnik. V trgu so naseljevali svoje ljudi in širili v njem gospodarski vpliv.

Ustanovili so tudi šulvereinsko šolo. V manjši meri so poskušali isto tudi na Dobrni, vendar je bila tam okolica toliko močna, da je uspešno odbijala napad.

Šole so nastale: v Vojniku (1782), na Ljubečni (1863), na Teharju (1812), v Kompolah (1876), na Svetini (1875), na Frankolovem (1816), Črešnjicah (1872, definitivno 1896), na Strmecu (1788), na Dobrni (1866).

V STARI JUGOSLAVIJI

Jesen leta 1918 je bila za staro Avstrijo usodna.

V oktobru je kapitulirala in kmalu je bila na nogah tudi Nemčija.

V Zagrebu se je 29. oktobra 1918 osnovalo Narodno veče in v Ljubljani 1. novembra Narodna vlada.

Dne 1. decembra je bila izvršena pogodbeni združitev s Srbijo.

V Celju so slovenske stranke konec oktobra 1918 osnovale Narodni svet in mu poverile nalogo, da za prehodno dobo prevzame oblast. Predsednik Narodnega sveta je bil odvetnik dr. Ernest Kalan. Skrb za narodno varnost je prevzel Jože Smrtnik, starosta Celjskega Sokola. Z večjim nastopom se je dr. Kalanu in njemu posrečilo spraviti iz mesta tuje oficirje in s pomočjo zavednih oficirjev in podoficirjev sta organizirala slovensko vojsko.

Nemški občinski zastop je oklevajoč 6. novembra izročil oblast dr. Kalanu. Posebno veliko breme je nalagala Narodnemu svetu preskrba vojaštva, ki se je z italijanske fronte z železnico skozi naše kraje vračalo domov. Nove brige je nalagalo skrb za Podravje in Koroško. V Celju je mladina organizirala koroško legijo, ki je pod vodstvom Frana Malgaja pohitela na ogrožena koroška tla.

Tedaj je Celje imelo izredno upravo. Narodna vlada je že novembra poslala v Celje svojega komisarja, ki je prevzel tako upravo na okrajnem glavarstvu kakor na mestnem magistratu. Komisar je vladal na magistratu do maja 1921. V sosvetu je imel ugledne ljudi. Spomladi 1921 so bile volitve. Iz volitev je kot najmočnejša izšla Demokratska stranka kot naslednica bivše Narodne stranke. V koaliciji z novo stranko narodnih socialistov je dala Celju prvega slovenskega župana, dr. Jura Hrašovca, narodni socialist Drago Žabkar je pa postal podžupan.

Precej močni so postali tedaj socialni demokrati, medtem ko je Slovenska ljudska stranka v primeri s predvojno dobo nazadovala. Demokrati (izza leta 1923 samostojni demokrati) so vodili celjsko občino do leta 1927. Tedaj se je razdrobila Narodna socialna stranka, ki jih je dotlej podpirala, in del članov se je pridružil Narodni radikalni stranki, ki je stopila v opozicijo. Iz opozicije se je v občinskem odboru oblikovala nova večina, v kateri so bili narodni radikali, pristaši Slovenske ljudske stranke in tako imenovana Gospodarska stranka, sestoječa iz Nemcev oziroma ponemčencev (nemškutarjev). Župan je postal član Narodne radikalne stranke dr. Alojzij Goričan. Uvedba šestojanuarskega kraljevskega režima leta 1929 sestave občinskega zastopstva izprva v bistvu ni spremenila.

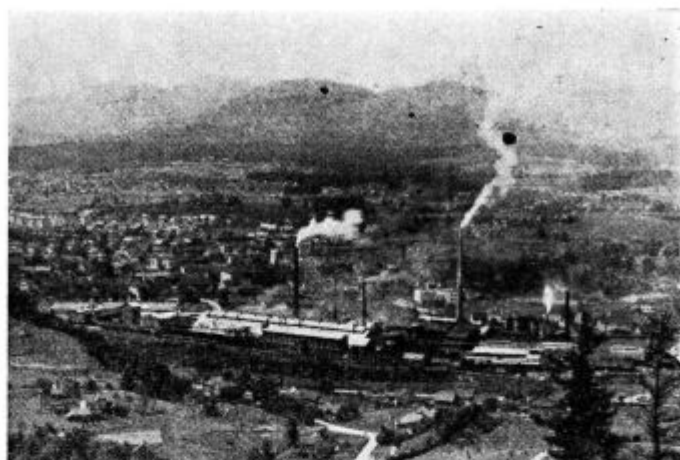
Tovarna
emajlirane
posode
— Emo

Zaradi opozicije, ki jo je zavzel vodja stranke do režima, je pa vlada nadomeščala člane bivše Slovenske ljudske stranke z osebami, ki jim je bolj zaupala. Po uboju kralja Aleksandra 9. oktobra 1934 je nastala izprememba. Slovenska ljudska stranka se je povezala z Narodno radikalno stranko v Radikalni zajednici in v povezavi s Hrvatsko seljačko stranko prevzela oblast v državi. Tudi v Celju.

Tedaj se je mestni občini že pridružila Celje — okolica. Tudi v tej občini so bili leta 1921 redne volitve. Kot najmočnejši so iz njih izšli socialni demokrati. Za župana so izvolili njihovega pristaša Valentina Hrastnika, uslužbenca v tovarni emajlirane posode, sicer splošno cenjenega človeka. Na občinskem poslopju na Bregu je po izvolitvi zavihrala rdeča zastava. Pri volitvah leta 1924 je postala Slovenska ljudska stranka najmočnejša. Njen član Ivan Glinšek, kmet na Zgornji Hudinji, je postal župan. Ker ni maral biti odvisen od nemškutarjev, je stopil v zvezo s pristaši Samostojne demokratske stranke in njenim vodjem Vinkom Kukovcem, ki je postal podžupan. Ta koalicija je bila trajna. Po volitvah leta 1927 je postal župan Alojzij Mihelčič, belokranjski rojak, prav tako ugleden mož. Za podžupana je bil zopet izvoljen Vinko Kukovec. Šestojanuarski režim je poveril oblast prejšnjemu zastopstvu, vendar je leta 1931 zaradi izstopa dr. Korošca iz vlade Mihelčiča na županskem mestu zamenjal Kukovec. Leta 1934 je izšel zakon o mestnih občinah. Na osnovi tega zakona je vlada v septembru 1934 priključila okoliško občino mestni. Imenovala je nov občinski svet, ki mu je bil predsednik Alojzij Mihelčič. Ko je Mihelčič leta 1937 postal senator, je prevzel mesto predsednika dr. Alojzij Voršič. Njemu je pripadla težka naloga, da na ponižujoč način izroči oblast predstavniku okupatorskega režima. V drugih občinah, ki so zdaj del celjske občine, se je pri volitvah leta 1921 močno uveljavila nova Kmetijska stranka, ponekod je celo prevzela vodstvo, vendar se je pozneje povsod povrnila na oblast Slovenska ljudska stranka. Znatno razburjenje je povzročil zakon o občinah leta 1933. Male občine naj bi se združile v večje. Občine Frankolovo, Novo cerkev, Smartno v Rožni dolini in Višnja vas so prešle v občino Vojnik okoliča, občine Dobrna, Vojnik trg in Skofja vas (brez katastrske občine Vojnik okoliča) so pa ostale.

Časi v gospodarskem pogledu niso bili lahki. V Celju so po vojni še imeli živilske karte. Posebna komisija je dodeljevala stanovanja. Sele leta 1928 si je občina toliko opomogla, da je s pomočjo mestne elektrarne začela graditi večje stanovanjsko poslopje na prostoru prejšnjega hotela Krone. Izdatnejše je bilo prizadevanje denarnih zavodov, končno so pa privatniki sami storili največ, tako je nastalo na pol mestno naselje Nova vas, zazidan je bil Jožefov hrib, na Dolgem polju je nastalo nekaj novih ulic, tudi Otok je v sosedstvu tik pred vojno zgrajene nove gimnazije dobil nekaj novih vil.

Velika povodenj leta 1926 je bila hud opomin, še hujši povodnji leta 1933. Z muko so zgotovili načrte. Leta 1935 so začeli Savinjo regulirati pri Tremarju, do vojne so prišli do Brega. Precej dela in žrtev so posvetili tudi pritokom. Vendar vodna sila še ni mogla biti ukročena. Denarja je bilo malo, za delavce pa ni bilo težko, kajti

Industrijski predel

izza leta 1930 je divjala po Evropi gospodarska kriza, ki je zajela tudi Jugoslavijo, šele konec tridesetih let se je položaj začel boljšati.

Kriza je zajela tudi vaško prebivalstvo. Kmečki produkti niso imeli prave cene. Kjer so imeli hmelj, je bilo za spoznanje bolje. Vlada je kmetom skušala pomagati s tem, da je odpisala kmečke dolgove. Trpeli so pa denarni zavodi. Kolikšna je bila stiska, o tem priča uvedba kuluka (cestne tlake), ki nanj naši ljudje že niso bili več navajeni.

V kulturnem pogledu smo v celoti vendarle močno napredovali. Šole so postale slovenske. Okoliška občina je zgradila novo veliko šolsko poslopje na Dolgem polju. V nekdanjem nemškem dijaškem domu ob začetku Gaberja se je naselila rudarska šola. Gimnazija se je iz klasične spremenila v realno, novost je bila, da se jo v velikem številu začeli obiskovati tudi deklice. Končno je število dijakov naraslo na preko tisoč. Tik pred vojno se je gimnazija razdelila v dva realna zavoda in pridružil se jima je še začetek klasične gimnazije. Ostalo kulturno delo je temeljilo na prostovoljni podlagi. Bilo je v glavnem razdeljeno v dve struji, v napredno in v versko — prosvetno (klerikalno). To je napredek deloma oviralo, kajti vzbujalo je nesmiselne strasti, po drugi strani je pa pospeševalo tekmovanje. Glavni organizaciji sta vsekakor bila Sokol in Orel, dobro uvedeni telovadni društvi.

Med nestranskimi organizacijami je zavzemalo važno mesto Celjsko planinsko društvo. Omembe vredno je delo Muzejskega društva, ki ni samo rešilo tisto, kar je prva vojna organizirala, ampak je, za muzej še to in ono pridobilo, zlasti zaslužno je postalo, ko je omogočilo delo v Potočki zijalki, ki je našo znanost o prazgodovini vključilo v svetovno znanost. Pri ureditvi mesta je ob-

činski upravi veliko pomagalo Olepševalno društvo, ki je bilo ustanovljeno leta 1921 in se je tudi močno trudilo za razvoj turizma.

Delavstvo po letu 1921 ni smelo svobodno dihati. Vendar pa niti kulturno niti politično ni omagalo. Tajno je živelo komunistično gibanje, ki je v tridesetih letih dobivalo obliko organizirane stranke. Celje je bilo eden izmed centrov gibanja. Vodil ga je Slavko Slander. Delavska »Svoboda« je prav v Celju leta 1935 stopila na plan z velikim manifestacijskim zborovanjem, na katerem je imel glavni govor Celjan in veliki delavski borec Franc Leskošek — Luka. Pri volitvah leta 1939 se je že kazala v obrisih zveza med delavci in kmeti v Ljudski fronti. A prav v Celju je bila močna tudi Zveza prijateljev Sovjetske zveze. Prezreti tudi ne smemo več štrajkov, s katerimi se je delavski razred boril za svoje pravice.

OKUPACIJA IN OSVOBODILNA BORBA

Na Celje in celjsko pokrajino je okupacija pritisnila z izredno težo. Na veliki petek 1941 so prišle v Celje redne okupacijske čete. Sledili so policijski oddelki, med katerim je posebno mesto zavzemalo tajna policija, gestapo. S temi oddelki je prišel upravni aparat. Začeli so izvajati načrt, da tako rekoč preko noči napravijo našo lepo pokrajino nemško. Upravno vodstvo je prevzelo okrožje, ki je organiziralo razmeroma velike občine. Politično vodstvo in propagando je dobila Štajerska domovinska zveza. Nikjer niti trohice ljudskih pravic in čuta za človeka. V smislu ponemčevalnega gesla se je začelo prisilno izseljevanje vseh, ki jim je okupator najmanj zaupal.

Komunistična partija je predvidela razvoj dogodkov. Začela je z organiziranjem zaledja in zbiranjem borcev. Že 20. julija 1941 je bila na Resevni v južnem ozadju Sentjurja in Kompol ustanovljena Celjska četa kot prva partizanska skupina v Sloveniji. Akcijsko področje čete je bil hribovit svet vzhodno od Celja in Kozjansko. To je bil izredno težak teren, še nepripravljen na veliko preizkušnjo v težkih letih.

Četo je vodil izprva Franc Vrunč — Buzdo, kot naslednik Slavka Šlandra sekretar Okrožnega komiteja KPS Celje. V Slivnici pri Sentjurju je bil težko ranjen in je padel v roke gestapovcem, ki so ga v Mariboru skupaj s Slavkom Šlandrom ustrelili. Ranjen je bil tudi Peter Stante, že v Okrožnem komiteju kot vojni referent njegov pomočnik, in se je zdravil pri prijateljih.

Nato je prevzel vodstvo Vilič Slander, ki je povedel četo do gorskega ozadja Planine, odkoder se je vrnil v okolico Brez. Ko je bila četa v Plavčevem (Zavškovem) mlinu ob Oderšni pod Sentrupertom (Brezo), so jo ponoči koncentrično napadli nemški žandarji. V teški borbi je v gorečem mlinu četa izkrevavela. V borbi je padel Vilič Slander, med ostalimi sta padla tudi dva Arabca Junis in Krim, britanska vojaka, zajeta na Kreti, ki sta v Čretu pobegnili z vlaka.

V mestu in okolici se je vršilo tajno organizacijsko delo, ki je dobilo že zelo razpredeno obliko. Dve s krutostjo izzvani izdaji sta to gibanje za dve leti zavrli. V Mariboru in v Starem piskru so uničevali in streljali naše ljudi, pošiljali so jih v taborišča in pri tem trgali otroke od staršev. Toda po hribih na jugu, zapadu in

severu so se nadalje zbirali borci iz revirjev, Savinjske in Saleške dolin in tudi od drugod ter okupatorju niso dali miru. Leta 1943 so zanesli borbo že v neposredno okolico Celja. Februarja 1944 je preko zahodnega in severnega dela sedanje občine, preko Kampil, Ogorevca, Lindeka in Lipe za Frankolovim, Brdc pri Dobrni in preko Paškega Kozjaka stalno se boreč prodirala XIV. divizija, ki je bila novo jedro borbene organizacije terena.

Kolik je bil pogum v naših borcih, priča med drugim herojski vdor v celjski stari pisker, ki ga je 15. decembra 1944 izvršila pešica borcev, došla iz svojega oporišča v Slatini pri Šmartnem v Rožni dolini, in osvobodila vse ujetnike, med njimi 80, ki so jih okupatorjevi ljudje hoteli naslednje jutro odpeljati v Maribor, da bi jih tam ustrelili.

Muzej revolucije

Se v dvanajst uri okupatorjev brezsmiselni in divji bes ni popustil. To priča dejanje, ki ga je izvršil 11. februarja 1945 v Stranцах, ko je na drevesa obesil 100 naših ljudi.

Medtem se je na terenu oblikovala narodna oblast, ki je začela svobodno delovati, ko je 9. maja 1945 poraženi okupator moral oditi. S terena se je prenesla v Celje.

Leta 1963 v primerno prenovljenem zgodovinskem poslopju bivšega magistrata odprt Muzej revolucije je nazorna in poučna apoteoza borbe, ki jo je naše ljudstvo bilo na celjskem terenu v dobi, ki je za naselitvijo v VI. stoletju gotovo najusodnejša v težki preteklosti našega naroda. Dan ustanovitve Celjske čete, 20. julij, je praznik celjske občine.

V SVOBODI

Cim je prišla osvoboditev, se je začelo novo delo; treba je bilo zacetiti pretoške rane in začeti preobrazbe družbe v smislu socialističnega in marksistično — leninskega nauka.

Predvsem je bila potrebna organizacija. Okolnosti so zahtevale, da zajame najširši krog prirodnih enot, a da se po drugi strani čimbolj približa ljudstvu. Nadaljni razvoj je vodil k ukinitvi okvirnih organizacijskih oblik in k zaustavitvi na srednjih.

Najširšo organizacijsko obliko na celjskem področju je predstavljalo okrožje, ki je iz početka zajemalo ne samo svet med Savinjskimi Alpami in Sočo, ampak tudi Zasavje in Mislinjsko dolino. Toda septembra 1945 se je umaknilo iz Posavja in februarja 1946 tudi iz Mislinjske doline. Okrožje je vodil okrožni odbor OF in je obstajalo do 23. januarja 1947.

V času od 23. februarja 1949 do 13. januarja 1950 je okrožje nadomestila oblast (za celjsko področje s sedežem v Ljubljani), ki pa se ni mogla prav uživeti.

Obliko oblasti, ki je bila v neposrednem stiku z ljudstvom, so predstavljali krajevni ljudski odbori.

Dne 6. septembra 1945 so prvič število krajev zmanjšali, drugič so to napravili 27. februarja 1946, tretjič 10. septembra 1946 in četrtič 16. februarja 1949.

Dne 12. aprila 1952 je izšel zakon, ki uvaža občine, po velikosti približno enake predvojnim. Tedaj so na celjskem področju nastale občine Store, Vojnik in Šmartno v Rožni dolini. Mesto Celje z okoliškimi kraji je še imelo značaj okraja.

Poleg njega je bil okraj Celje okolica.

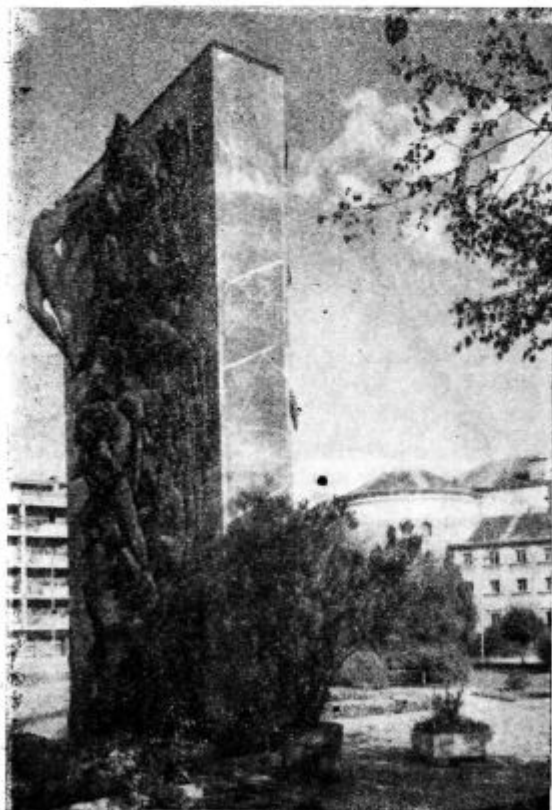
Okraj Celje okolica je stopnjena rasel. Že 6. septembra 1945 so mu priključili ukinjene okraje; Laško, Zalec in Vransko.

Dne 19. aprila 1952 so mu priključili okraj Poljčane (ki je bil delni naslednik okrajev Šmarje pri Jelšah, Konjice in Slovenska Bistrica), 26. marca 1954 okraj Celje mesto, 28. junija 1955 okraj Šoštanj (naslednik okrajev Gornji grad in Šoštanj), 17. decembra 1962 ob ukinitvi okraja Novo mesto njega posavski del in 1. aprila 1963 še Radeče, vzete okraju Ljubljana in občini Hrastnik ter priključene občini Laško.

Medtem so rasle tudi občine (komune). Celjska občina si je 1. septembra 1955 pridobila občine Store, Skofjo vas in Šmartno v Rožni dolini in oktobra 1958 še Vojnik. S tem je dosegla velikost predvojnega okraja. Tudi notranje se je okrečila. Z njo vred tudi

druge občine. Tako so se razmere razvile dotlej, da je okraj postal nepotreben in ga je zakon z 31. marcem 1965 ukinil. Delo in odgovornost sta prešli na občine, ki so začele iskati stike za medsebojno sodelovanje. Za neposredno zvezo z ljudstvom so poleg raznih družbenih organizacij nastali krajevni uradi in krajeвне skupnosti. Taka je bila pot upravne organizacije.

Nič manj pester ni bil notranji razvoj. Iz početka je morala ljudska oblast prav neposredno skrbeti za vse, kar je življenje najnujnejše terjalo. Delalo je to v tesnem sodelovanju z ljudstvom, kljub temu so pa nastajale trdote. Vendar je delo uspevalo. Že leta 1950 so bili gospodarska podjetja tako močna, da jih ljudska zakonodajna oblast lahko prepustila kolektivom v upravljanje. Svojo nadzorstveno funkcijo je stalno manjšala. V Celju je od okrog 3000 predvojnih delavcev njihovo število naraslo na preko 12.000, saj je nastalo veliko novih industrijskih, trgovskih in obrtnih podjetij, obstoječa pa so se občutno razširila. Izpopolnila se je tudi

Veličasten
spomenik
NOB na
Šlandrovem
trgu

tehnika dela in kakovost izdelkov se je dvignila. Nadaljna težnja je, v celoti doseči tehnični razvoj najnaprednejših dežel in držati z njimi korak.

Moramo reči, da je Celje v teh letih tudi kulturno močno napredovalo. Stare šole so se izpopolnile in nastale so nove v težnji, da se dvigne raven izobrazbe ne samo pri mladini, ampak pri ljudstvu sploh. V tem času se je bivša trgovska šola izpremenila v ekonomsko srednjo šolo, mesto je dobilo tehnično srednjo šolo, učiteljišče, razne tečaje, ki je končno zanje prevzela brigo Delavska univerza itd. Občina je zgradila tudi tri nove osnovne šole ter dve vajeniški; od srednjih eno za tehniko, drugo za trgovino.

Mesto je dobilo tudi važne nove oziroma izpopolnjene kulturne ustanove: stalno gledališče, študijsko in ljudsko knjižnico, pokrajinski muzej in muzej ljudske revolucije, zgodovinski arhiv in zavod za varstvo spomenikov.

Površinsko in po številu prebivalstva se je mesto podvojilo: od 15.000 prebivalcev se je povzpelo na 30.000.

In kdo ne pozna pomembnega dela glasbene šole in celjskih glasbenikov sploh? Kdo ne ve za sloves celjskih športnikov? Komu so neznana prizadevanja Olepševalnega društva in Turistične zveze? Napredujemo in se kljub težavam aktivno vključujemo v širši tok prizadevanja, domačega in svetovnega.

KAZALO

Iz davnih dni	5
Pod rimskim orlom	7
Prihod slovenskih rodov	12
Vključitev v frankovsko-nemški fevdalni red	13
Koncentracija posesti po Celjskih grofih	19
Prevzem posesti po Habsburžanih	25
Gornje Celje	28
Vključitev v krščansko versko organizacijo	30
Trg in mesto Celje v fevdalizmu	31
Vojnik	43
Zdravilišče Dobrna	46
Kmetije in kmečka naselja	49
Občina Celje okolica	49
Občina Teharje	62
Občina Svetina	69
Občina Škofja vas	70
Občina Višnja vas	78
Občina Nova cerkev	81
Občina Dobrna	83
Občina Šmarno v Rožni dolini	85
Kmetje v dobi fevdalizma	86
Duhovna gibanja	89
Vpliv na narodno zavest	90
Šolstvo	91
Nezgode in podvodnji	91
Kuga	94
Kobilice in Turki	97
Leto 1848 in 1849	97
Celje kot mesto uprave in sodstva	100
V stari Jugoslaviji	103
Okupacija in osvobodilna borba	107
V svobodi	109